

Gelişim ve Psikoloji Dergisi
Journal of Development and Psychology (JODAP)

e-ISSN 2717-7858 | Yayın Aralığı Yılda 2 Sayı | Başlangıç: 2020 | Yayıncı Alper Remzi AYDIN

DOI: 10.51503/gpd

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gpd>

Onur Kurulu

Prof. Dr. Makbule Meziyet Arı
İstanbul Gelişim Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü mmari@gelisim.edu.tr

Prof. Dr. Hasan Bacanlı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rehberlik
ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı
hasan.bacanlı@gmail.com

Prof. Dr. Sam Gladding Wake Forest University
Danışmanlık Ana Bilim Dalı stg@wfu.edu

Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Makbule Meziyet Arı İstanbul Gelişim
Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü mmari@gelisim.edu.tr

Prof. Dr. Hasan Bacanlı
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rehberlik
ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı
hasan.bacanlı@gmail.com

Prof. Dr. Elçin Balcı
Erciyes Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı
drelcin71@gmail.com

Prof. Dr. Filiz Erbay
İstanbul Aydın Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Bölümü filizerbay42@gmail.com

Prof. Dr. Ebru Ersay
Gazi Üniversitesi Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim
Dalı eersay@gmail.com

Prof. Dr. Sam Gladding
Wake Forest University Danışmanlık Ana Bilim
Dalı stg@wfu.edu

Prof. Dr. Ercan Kocayörük
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim
Dalı ercankocayoruk@gmail.com

Prof. Dr. Michaelene Ostrosky
Illinois Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü
ostrosky@illinois.edu

Doç. Dr. Umut Akçıl

Yakın Doğu Üniversitesi
Eğitim Programları ve Öğretim
u.akcil@neu.edu.tr

Doç. Dr. Haktan Demircioğlu
Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü
hdemircioglu@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. Sevcan Karakoç Demirkaya
Doğuş Üniversitesi Psikoloji
Bölümü skarakoc@dogus.edu.tr

Doç. Dr. Özlem ÖMÜR Kastamonu Üniversitesi
Müzik Eğitimi oomur@kastamonu.edu.tr

Doç. Dr. Serpil Pekdoğan
İnönü Üniversitesi Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim
Dalı serpil.pekdogan@inonu.edu.tr

Doç. Dr. Zeliha Yazıcı
Akdeniz Üniversitesi Okul Öncesi Eğitimi Ana
Bilim Dalı zyazici06@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Eryavuz
İstanbul Kent Üniversitesi Çocuk Gelişimi
Programı ozlem.eryavuz@kent.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Zehni Koç
Gazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Ana Bilim Dalı zihnikoc@gazi.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nektarios Stellakis
University of Patras Erken Çocukluk Eğitimi Ana
Bilim Dalı nektel@upatras.gr

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Şıngır
Gazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Ana Bilim Dalı
hkaracanta@gazi.edu.tr

Dr. Dumutru Goldbach
Valahia University of Târgoviste Pazarlama Ana
Bilim Dalı dumitru.goldbach@valahia.ro

Editör Kurulu

Editör
Uzman Alper Remzi Aydın
Süreç Bilimsel Araştırma ve Gestalt Enstitüsü
alperremziaydin@gmail.com

Yabancı Dil Editörü
Emre Şen Süreç Bilimsel Araştırma ve Gestalt
Enstitüsü emresenpiano@gmail.com

Kapak Tasarım

Emre Şen

Mizanpaj-Dizgi/Sekreteryaya

Bilim Uzmanı Alper Remzi Aydın

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Bilim Uzmanı Alper Remzi Aydın

İmtiyaz Sahibi ve Yayımcı

Alper Remzi Aydın
Aralık, 2022

Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)'nin yayın ve danışma kurulu 5 farklı ülkenin 17 farklı üniversitesinde görev yapan 19 bilim insanından oluşan EuroPub, idealonline, ASOS, Scientific Indexing Services, Cite Factor, BAS Bielefeld University Library, vb. indekslerde taranan uluslararası hakemli ve akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan eserlere de DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sayı Dosyaları

İç Kapak ve Künye	i-ii
İçindekiler.....	iii

Araştırma Makaleleri

Babaların Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Çocuklarının Uyumlu Sosyal Davranışı Arasındaki İlişkide Çocuk Yetiştirme Tutumunun Rolü/Atahan KARADAĞ, Berna AKÇİNAR	97-106
Ebeveyn Tutumları ve Benlik Kurgusu ile Çocukların Yalana İlişkin Değerlendirmeleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi/Muhammed Şükrü AYDIN, İlaydanur MERİÇ, Fatma Berşan ŞAHİN	107-120
Toplumsal Travma Döneminde Travma Sonrası Gelişim ve Temel İnançlardaki Sarsılmalar/Tuğba ÖZYANIK, Sultan TARLACI.....	121-142
Instagram, Duygu Karmaşası ve Aleksitimi/Simge ŞİŞMAN BAL, Asiye TAŞCI, Simay ALPTEKİN, Bahadır AKÇEŞME	143-166

Derleme Makaleler

İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Çocukları (CODA): Ebeveynleri ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun Dil ve Sosyal-Duygusal Gelişime Etkisine Genel Bir Bakış/Fatma KARADEMİR Çiğdem AYTEKİN.....	167-183
---	---------

Babaların Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Çocuklarının Uyumlu Sosyal Davranışları Arasındaki İlişkide Çocuk Yetiştirme Tutumunun Rolü

The Role of Child Raising Attitudes in the Relationship Between Fathers' Gender Roles and Children's Adaptive Social Behavior

Atahan Karadağ^{1*}, Berna Akcinar²

^{1*} Psikolog, atahan.karadag@isik.edu.tr, 0000-0002-0961-5971

² Doç. Dr., Işık Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü berna.akcinar@isikun.edu.tr, 0000-0003-4768-7463

Geliş tarihi/Received:24.03.2022

Kabul tarihi/Accepted: 30.12.2022

Yayın tarihi/Published:30.12.2022

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; toplumsal cinsiyet rollerinin, babaların ebeveynlik davranışlarına ve çocukların uyumlu sosyal davranışlarına olan etkilerini incelemektir. Çalışmanın örneklemini, Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan 2-6 yaşında çocuğu olan evli ve tam zamanlı bir işte çalışan babalardan oluşmaktadır. Katılımcılar, basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle 12 farklı ilden seçilmiş ve 300 kişiden oluşmuştur. Çalışmada Çocuk Yetiştirme Anketi, Uyumlu Sosyal Davranış Envanteri ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ölçeği ve Erkeklik Algısı ölçekleri kullanılmıştır. Çalışma bulguları göstermektedir ki, babaların eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerine sahip olmaları, çocuklarına gösterdikleri cezalandırıcı ebeveynlik davranışlarıyla olumsuz olarak ilişkilidir. Babaların toplumsal cinsiyet rollerinde eşitlikçi olmaları sıcaklık ve açıklayıcı akıl yürütme ebeveyn davranışlarını ve çocuklarının uyumlu sosyal davranışları ile olumlu bir şekilde ilişkilidir. Babaların toplumsal cinsiyet rolleri ile çocukların uyumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkide babaların cezalandırıcı, sıcaklık ve açıklayıcı akıl yürütme tutumları aracı rolü üstlendiği bulunmuştur. Ataerkilliklere sahip babaların, bu tutum ve algılardan dolayı ebeveynlik davranışları, ve dolayısıyla çocuklarının da uyumlu sosyal davranışlarının etkilendiği; buna bağlı olarak babaların toplumsal cinsiyet ve babalık davranışlarıyla ilgili eğitimler alarak kendilerini geliştirmelerinin önemi vurgulanmaktadır. Ekolojik Sistemler Kuramı'na göre mikro sistemde gerçekleşen babaların bu gelişimi toplumsal açıdan da olumlu dönüşümlerin yaşanacağını göstermektedir. Bu çalışmayla birlikte toplumsal cinsiyet rollerinde eşitlikçi olmanın hem babalara hem de küçük yaşta çocukların gelişmesine katkısı olacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, ebeveynlik davranışları, uyumlu sosyal davranış, çocuk yetiştirme

ABSTRACT

The purpose of this study was to examine the effects of gender roles on fathers' parenting behaviors and children's adaptive social behaviors. The study sample consisted of married fathers with 2-6-year-old children and working full-time jobs in different provinces of Turkey. This data, gathered from 12 provinces in total, was selected using a simple random sampling method and included 300 fathers. The Child Rearing Questionnaire, the Adaptive Social Behavior Inventory, Gender Role Attitudes and the Perceived Masculinity scales were used in the study. The results of the study showed that fathers' patriarchal gender roles is positively associated with punitive parenting styles and negatively associated with the adaptive social behaviors of their children. In contrast, egalitarian in gender roles were positively associated with parental warmth and explanatory reasoning. In the relationship between fathers' gender roles and children's adaptive social behaviors, the fathers' punitive, warm, and explanatory reasoning behaviors were found to play a mediator role. The present study emphasized that paternal traditional gender roles affect child-rearing behaviors and children's adaptive social behaviors, and as a result, it is important for fathers to develop themselves by receiving training about gender and fatherhood behaviors. According to Ecological Systems Theory, this development of fathers in the micro system showed that positive transformations would be experienced in social terms. In accordance with the findings of this study, it is thought that being egalitarian in gender roles will contribute to the healthy development of both fathers and young children.

Keywords: gender, parenting behaviors, adaptive social behavior, child rearing

GİRİŞ

Kültürlere göre farklılaşan, yazılı olmayan ve aileden öğrenilen cinsiyete yönelik kurallar, bireylerin toplumsal cinsiyete bakış açısını şekillendirmiştir. Bu bakış açısı, bireylerin davranışlarına, tutumlarına ve yaşam stillerine yön vermektedir (Arıcı, 2011). Yaşam stilleri, kadınsılık ve erkeksilik olarak cinsiyetten farklı olan iki kavramı beraberinde getirmiştir. Kadınsılık ve erkeksilik özellikleri kadın ve erkeklerin yapacağı işleri, sosyal statüleri, toplumdaki yerlerini belirlemiştir (Bugay ve Delevi, 2016). Cinsiyetten bağımsız atfedilen özellikler hiyerarşik bir düzeni beraberinde getirir. Toplumdaki bu hiyerarşik eşitsizlikler, toplumdaki güç mesafesinin varlığını veya yokluğunu ifade eder (Hofstede ve ark. 2002). Güç mesafesi Hofstede'ye (1994) göre saygınlıkla bağdaştırılan statü, zenginlik, yakışıklılık, büyüklük gibi tanımlamaları önemseyen ve gücün eşit olmayan dağılımını insanların ne derece kabul ettiğinin göstergesidir. Toplumdaki bazı bireyler bu eşit olmayan dağılımı normal karşılarken, bazı bireyler normal karşılama ile beraber bu eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik önlemler almaya gayret göstermektedir. (Hatch, 1997, s.207; akt. Uslu ve Ardıç, 2013). Gücün eşit olmayan dağılımını normal olarak algılayan bireylerin güç mesafesi yüksek çıkarken bu durumu normal olarak algılamayan bireylerin güç mesafesi düşük şeklinde ifade edilebilir. Türkiye, güç mesafesi yüksek ülkeler arasında yer almaktadır (Yücel ve Koparan, 2010). Dolayısıyla ülkemizde gücün eşit olmayan, alt-üst kavramının sınırının fazlaca belli olduğu söylenebilir.

Güç mesafesi hem toplumsal hem de bireysel açıdan değerlendirilir. Güç mesafesi değerleri, büyük topluluklar arasında farklılık gösterdiği gibi, bir toplumda bulunan gruplar ve hatta bireyler arasında da farklılık gösterebilir (Zhang ve Begley, 2011, s.3602). Bireylerin sosyokültürel ve sosyoekonomik yapıları, sosyal çevreleri, yaşama biçimleri ve geçmiş deneyimlerinin farklılaşması sebebiyle bu farklılıklar çeşitlenebilmektedir. Aynı özelliklere sahip toplum içerisindeki bireylerde bile bu farklılıklar gözlemlenebilmektedir (Uslu ve Ardıç, 2013, s.316). Gelişimsel açıdan sağlıklı bireylerin inşası için nesilden nesile aktarılan bu tutum ve davranışlara yön vermek, gelecekte cinsiyet farklılıklarından kaynaklanan çoğu sorunları ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir.

1970'li yıllarda Bronfenbrenner tarafından öne sürülen ve birey gelişimindeki etkileri açıklayan Ekolojik Sistemler Kuramının merkezini çocuk oluşturur (Bronfenbrenner, 1979). Çocuğun mikro sistemdeki ilişkisi çocukla doğrudan etkileşim kuran sistemdir. Bu sistemi, erken yaşlarda ailesi, okul çağında da ailesiyle beraber arkadaş ve okul çevresi oluşturabilir (Wiess, Kreider, Lopes, & Chatman, 2005). Çocuk bu mikro sistemde edindiği bilgilerle yetişir ve gelişir. Bununla birlikte kuramda yer alan makro sistemin etkileriyle de etkileşim içerisinde. Makro sistem, çocuğu etkileyen en dış tabakadır ve burada dolaylı etkiden söz edilebilir (Bronfenbrenner, 1979). Bu dış tabakayı kültür, dil, ülke tarihi, teknoloji oluşturabilir. Dolayısıyla çocuk merkezli bu kurama göre, mikro ve makro sistemden beslenen unsurlarla, çocukların davranışları şekillendirebilir. (Bronfenbrenner, 1979; 1994).

Doğumdan itibaren kişinin sahip olduğu, gelişen biyolojik özellikleri cinsiyet olarak tanımlanırken, toplumsal cinsiyet kültürüne bağlı olarak erkek ve kadına yüklenen rolleri, beklentileri, davranışları, toplumdaki yeriyile ilişkilendirilir (Atakan, 2013). Çocuklar emekleme döneminden itibaren bu atfedilen rollerin farkına varmakta ve o rollere bürünmektedirler (Güvenç ve Aktaş, 2006). Atfedilen bu roller biyolojik cinsiyetten farklılık göstererek sosyokültürel temellerde farklılıkları ortaya koyar. Kadın ve erkek olmaya yönelik yargıları içerisinde barındırır (Altınöz ve ark., 2018). Ailenin cinsiyetçiliğe yönelik tutumları, düşünceleri ve davranışları çocuk tarafından taklit edilir. Bu taklit aile tarafından desteklendiğinde, çocuk bu tutumların ödül aldığını fark ederek sürekli devam ettirir

(Kağıtçıbaşı ve Üskül, 2006). Baba ve çocuklarının cinsiyet algıları arasında anlamlı ilişki olduğu, babaların cinsiyet algılarının çocukların cinsiyet algısı üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir (Menekşe, 2019).

Anne ve Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV, 2017)'nin 25-44 yaş arası babalarda yaptığı çalışmada, aile reisi olma algısının babalık davranışlarını etkilediği görülmüştür. Babalar, kendilerini ne kadar ataerkil olarak tanımlarsa çocukların bakımıyla o kadar ilgilenmedikleri bulunmuştur. Babaların ataerkillik düzeyleri çocuklarına yönelik tutumlarındaki davranışlarını etkilemektedir. Sosyoekonomik düzeye göre farklılık gösteren bu bulguda, düşük sosyoekonomik düzeye sahip 0-3 yaş arasında çocuğu olan babaların, geleneksel erkeklik algıları arttıkça çocuklarına yönelik ilgili babalık davranışlarının azaldığı görülmüştür. Yine bu çalışmadaki babaların %78'i kadınların erkeklerden daha güçsüz ve duygusal davrandıklarını, %58'i ağladıklarında kimseye belli etmediklerini söylemişlerdir. 4-10 yaş aralığında çocuğu olan bu babaların erkeklik algısının artmasıyla beraber çocuklarına yönelik cezalandırıcı tutum sergilemelerinin de artmış olduğu görülmektedir (AÇEV, 2017).

Bir başka çalışmada, erkekler anne-babasından veya eşinin anne babasından çekinmesi sebebiyle çocuk bakımında annelerden geri planda durduklarını belirtmişlerdir (Akcinar, Özbek ve Yola Çetin, 2021). Çocukların bakımıyla meşgul olmayan babalar olumsuz disiplin ile çocuklarını kontrol etmekte ve bu durumun aslında çocuk için zararlı olduğunu bilmemektedirler. Babalar, çocuklarına yakın olmak için onlarla geçirdikleri zaman içerisinde sevgiyle yaklaşarak yakınlıklarını bu şekilde gösterdiklerini belirtmişlerdir. Çocuklarıyla geçirdikleri zaman konusunda iyileştirici çaba sarf etmedikleri gibi geçirdikleri zamanının niteliğinin önemli olduğunun farkında olmadıkları da görülmüştür (AÇEV, 2017).

Sosyal uyum, süreklilik halinde gelişen ve temeli çocuklukta oluşan kişinin çevresiyle iletişim kurma becerileri, yaşamında karşılaştığı zorluklara çözüm geliştirebilme, duygulara yönelik beceriler, saldırganlık ve stresle baş etme, grup dinamiklerini yürütmeye yarayan kapsayıcı davranışların tümü olarak adlandırılır (Işık, 2007; Özcan, 2018; Sungur, 2010; Ş. Yapıcı ve Yapıcı, 2005; Yavuzer, 2007). Toplumsal cinsiyet kurallarının taklit yoluyla öğrenildiği gibi sosyal uyum davranışları da gözleme dayalı bir şekilde, ebeveynlerinin çocuklarıyla olan etkileşiminden öğrenilir (Işık, 2007; Kağıtçıbaşı ve Üskül, 2006).

Sak, Şahin Sak, Atlı ve Şahin (2015)'in yaptığı bir çalışmada, ebeveynlerin davranışları, yetiştirilme tarzları ve psikolojik durumları çocukların gelişimlerini etkilediği bulunmuştur (Sak, Şahin Sak, Atlı ve Şahin, 2015). Canatan ve arkadaşlarının (2020) yaptığı çalışmada genç ebeveynlerin diğer ebeveyn gruplarına göre daha demokratik tutum sergiledikleri ve sosyoekonomik olarak düşük gelir grubundaki ebeveynlerin, diğer gruplara göre aşırı koruyucu ve otoriter olduğu görülmüştür. Yine bu çalışmada annelerin babalara göre daha demokratik olduğu da bulunmuştur. Çocuk sayısındaki değişkenliğin çocuk yetiştirme tutumlarını etkilediği; az çocuğa sahip ebeveynlerin daha demokratik olduğu, fazla çocuk sayısı olan ebeveynlerin ise koruyucu ve otoriter çocuk yetiştirme tutumu sergiledikleri bulunmuştur (Canatan ve ark., 2020). Çocuklarına cezalandırıcı davranış sergileyen ebeveynler, aynı zamanda çocuklarına karşı sıcaklık ve yakınlık davranışları da gösterebilirler, cezalandırıcı davranışların olumsuz çocuk davranışları üzerindeki etkisinde, sıcaklık davranışlarının koruyucu bir rolü olmadığı bulunmuştur (Akcinar ve Baydar, 2014). Annelerin iş hayatına girmesi, babaların çocuk yetiştirme konusunda annelere verdiği destekte ve babalık rollerinin üstlenmesinde artışa olanak sağlamaktadır. (Akcinar ve Özbek, 2021). Bu destek ve sorumluluğun, babalık rollerinin toplumda olumlu dönüşümünü sağlamakla beraber çocuğun gelişimine de olumlu katkılarının olduğu bilinmektedir (Çakırlı, 2017).

Bu çalışmanın amacı babaların toplumsal cinsiyet rollerinin çocukların uyumlu sosyal davranış sergilemesindeki ilişkisinde çocuk yetiştirme tutumlarının aracılık etkisini ortaya koymaktır. Çalışma hipotezlerimiz şöyledir: (1) Babaların toplumsal cinsiyet rolleriyle çocuklarının uyumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkide çocuk yetiştirme tutumlarının (cezalandırıcı,

sıcaklık, açıklayıcı akıl yürütme) aracı rolü vardır. (2) Çocukların uyumlu sosyal davranışı ve babaların toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmaları olumsuz çocuk yetiştirme tutumlarıyla (cezalandırma ve itaat bekleme) negatif yönlü, olumlu çocuk yetiştirme tutumlarıyla (sıcaklık ve açıklayıcı akıl yürütme) pozitif ilişkisi vardır.

YÖNTEM

Örnekleme

Bu çalışma, 2-6 yaş arasında çocuğu olan ve ev dışında tam zamanlı olarak çalışan babaları kapsamaktadır. Meslek olarak herhangi bir dışlama kriteri uygulanmamıştır. Babaların meslekleri çoğunluk sırasıyla özel sektör, kendi işi ve devlet memurudur. Katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu verilerek gönüllülük esasına dayalı çalışma yürütülmüştür. Bu araştırma toplam 12 ilin kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde gerçekleştirilmiştir. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Erzurum, Kocaeli, Diyarbakır, Kayseri, Van, Tekirdağ, Trabzon ve Samsun örnekleme oluşturan illerdir. Bu iller TÜİK'in istatistikî bölge birimleri sınıflandırılması kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırmada 50 pilot çalışma, 300 esas çalışma olmak üzere toplamda 350 baba ile yüz yüze görüşülmüştür. Bu çalışmanın bulguları ise, sadece esas saha çalışması verilerini içermektedir.

İşlem

FMV Işık Üniversitesi'nden alınan Etik Kurul Onayı sonrasında veri toplama işlemi babalarla yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Babalara herhangi bir süre sınırı verilmemekle birlikte anketler ortalama 45 dakikada tamamlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyodemografik Özellikler

Çalışmada kullanılan ölçekler öncesinde babaların demografik özelliklerini öğrenmek amacıyla bilgiler alınmıştır. Bu bilgiler katılımcıların yaşı, eğitim düzeyi, doğduğu ve yaşadıkları yer gibi sorulardan oluşmaktadır. Demografik özellikler dışında babalara çalıştıkları kurumun ebeveynlere sağladığı imkanlar, babalık tutumları, çocukları için almak istedikleri destek gibi sorular sorulmuştur (Örneğin, "Baba olarak aşağıdaki konuların hangilerinde destek almak istersiniz?").

Çocuk Yetiştirme Anketi

Çocuk Yetiştirme Anketi, ebeveynlik davranışlarını ölçmek amacıyla kullanılmaktadır (Paterson ve Sanson, 1999). Ebeveynlerin kendi ebeveynlik davranışlarını değerlendirdiği bu ölçek, 30 maddeden oluşmaktadır. Çocuk Yetiştirme Anketi'nin Türkçe versiyonu (ÇYA-TR) Yağmurlu ve Sanson (2009) tarafından uyarlanmıştır. İtaat bekleme, cezalandırma, sıcaklık ve açıklayıcı akıl yürütme olarak 4 alt ölçeğin bulunduğu ÇYA-TR, orijinalindeki gibi 30 maddeden oluşmaktadır. Geniş bir örneklem grubundaki Türkçe uyarlamasında alt ölçeklerin iç güvenirlik katsayıları itaat bekleme alt ölçeği 0.74, cezalandırma alt ölçeği 0.82, sıcaklık alt ölçeği 0.88 ve açıklayıcı akıl yürütme alt ölçeği 0.82'dir (Baydar ve ark., 2008). Bu çalışmada kullanılan alt ölçeklerin iç tutarlık bilgileri ve bir örnek maddeleri şu şekildedir; itaat bekleme (ör. "Ondan istediğim bir şeyi, çocuğumun oyalanmadan hemen yapmasını beklerim."; $\alpha=.71$), cezalandırma (ör. "Çocuğumun daha iyi davranmasını sağlamak için ona tokat atarım."; $\alpha=.62$), sıcaklık (ör. "Çocuğumu kucaklamayı ve öpmeyi severim."; $\alpha=.84$) ve açıklayıcı akıl yürütme (ör. "Çocuğuma, davranışlarının sonuçlarını açıklarım örneğin; birisine vurursa onun canı acır veya sıcak tencereye dokunursa eli yanar gibi."; $\alpha=.76$).

Uyumlu Sosyal Davranış Envanteri

Uyumlu Sosyal Davranış Envanteri (ASBI, Hogan, Scott ve Bauer, 1992), okul öncesi dönemlerdeki çocukların sosyal becerilerini ölçmek amacıyla hazırlanan 30 maddeden oluşan ölçektir (ör., "Diğer çocukların sıkıntısını anlar, üzgün olduklarında onları rahatlatmaya çalışır.", "Diğer insanlara arkadaşça ve hoş şeyler söyler."). Orijinal versiyonundaki gibi

Türkçe versiyonunda da hesaplanan toplam puan ile çocuğun genel olarak uyumlu sosyal davranışlarının düzeyi ölçülmektedir ($\alpha=.85$; Baydar ve ark., 2008; Kumru, 2005). Ölçeğin bu çalışmadaki iç güvenilirlik katsayısı $\alpha=.86$ olarak bulunmuştur.

Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ölçeği

Eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara karşı toplumsal cinsiyet rolleri ve erkeklik-ataerkillik boyutları olmak üzere iki farklı ölçek ile ölçülmüştür. İki ayrı ölçeğin birleştirilmesi ile oluşturulmuş olan bu ölçek, daha önce AÇEV (2017) çalışmasında bu şekliyle kullanılmıştır. Kadınlara karşı toplumsal cinsiyet rolleri 10 maddeden oluşan 4'lü likert ölçeği ile değerlendirilen Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği kullanılmıştır (Ör. "Çocuğun bakım ve beslenmesiyle ilgili temel sorumluluklar annenindir"; $\alpha= .71$, Zeyneloğlu ve Terzioğlu, 2011). Erkeklik ve ataerkillik boyutlarını ölçmek için 7 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. (Ör. "Ağlasam bile kimseye belli etmem; $\alpha=.80$, AÇEV, 2017). Bu iki ölçekten elde edilen toplam puan ile oluşturulmuş eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerini ölçeğinin, bu çalışmadaki iç güvenilirlik katsayısı .71 olarak hesaplanmıştır.

Veri Analizi

Bu çalışmadaki ölçekler daha önce Türkiye'de başka örneklerde de kullanılmıştır. Buna rağmen önce pilot ardından esas saha çalışmaları için SPSS programı kullanılarak iç güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Psikometrik analizler için SPSS programı, aracı etkilerinin analizi için de SPSS program eklentisi olan Process 4. Versiyon kullanılmıştır.

PROCESS, Hayes'in SPSS için geliştirdiği bir makrodur ve aracı etki analizlerinin tek bir analiz dahilinde yapılmasını sağlamaktadır (Hayes, 2013). Modelde toplam etki, dolaylı ve doğrudan etki puanlarına ulaşarak aracı değişkenin, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkiye olan etkisi incelenmiştir. Çocuk yetiştirme davranışlarının üç alt boyutu için aracı etki analizleri yapıldığından, PROCESS kullanılarak her bir alt boyut için farklı olmak üzere toplam üç model oluşturulmuştur.

Analiz kapsamında, aracı etki için bazı koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar; bağımlı ve aracı değişken arasındaki ilişki (a yolu), aracı değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişki (b yolu), bağımlı değişken ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin (toplam etki= c yolu) anlamlı çıkmasıdır. Bu ön koşul sağlandıktan sonra, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki, aracı etki değişkeni eklendikten sonra anlamsız hale geliyor veya istatistiksel olarak anlamlı çıkmasına rağmen anlamlılık düzeyinde azalma oluyor ise aracı etkiden bahsedilir (direkt etki= c1 yolu). Bu aracı etki sonuçlarını yorumlarken dikkat edilmesi gereken bir diğer koşul da, dolaylı etki (toplam etki ile direkt etki farkı) için oluşturulan bootstrap güven aralıklarının (LLCI-ULCI) '0' rakamını içermemesidir (Reutter ve Bigatti, 2014).

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmada babalara sorulan sorulardan sonra betimleyici analizleri yapılmıştır Buna göre katılımcıların %76'sı özel sektörde, %15'i kendi işinde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Babaların %3'ü çalıştıkları kurumda çocuk gelişimi ve bakımıyla ilgili eğitim ve seminerler verildiğini vurgulamışlardır. Çalıştıkları kurumlarda babalık eğitimlerinin azlığına rağmen, çocukları için acil bir durum olduğunda babaların %81'i işyerlerinden izin alabildiklerini belirtmişlerdir.

Babalara çocuklarıyla vakit geçirmelerine engel olan durumlar sorulmuştur. Babaların %42'si iş yerinde çok zaman geçirdikleri için çocuklarıyla ilgilenmeye vakit kalmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca babaların %46'sı eve geldiğinde çok yorgun olduğunu bundan dolayı çocukla ilgilenemediklerini söylemişlerdir. Babaların %28'i eşlerinin çocukla ilgilenmesinin daha doğru bulduğunu belirtmişlerdir. Babaların çocuklarıyla ilgili destek almak istedikleri konular sorulmuştur. Babaların %50'si en çok, çocuklarının psikolojik sorunlarını nasıl çözümlenecekleri konusunda destek almak istediklerini belirtmişlerdir. Ardından gelen

babaların %47'si çocuklarının zihinsel gelişimleri için, %45'i çocuklarının sosyal-duygusal gelişimleri için, %36'sı yaşam zorluklarının çocuklarıyla nasıl paylaşılacağını öğrenmek için, %35'i de çocuklarının internet kullanımlarını nasıl düzenlenmesi gerektiğini bilmek için destek almak istemişlerdir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin betimleyici analizi ve birbirleri ile olan korelasyonları

Değişkenler	Ortalama (SS)						
		2	3	4	5	6	
1. 1. Baba Çocuk Yetiştirme – Cezalandırma	15.2 (10.1)						
2. 2. Baba Çocuk Yetiştirme - Sıcaklık/Yakınlık	86.37 (12.3)						
3. 3. Baba Çocuk Yetiştirme -İtaat Bekleme	41.7 (19.57)						
4. 4. Baba Çocuk Yetiştirme – Açıklayıcı Akıl Yürütme	81.5 (13.96)						
5. 5. Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış	69.53 (10.5)						
6. 6. Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Roller	66.03 (11.19)						

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < 0.001$.

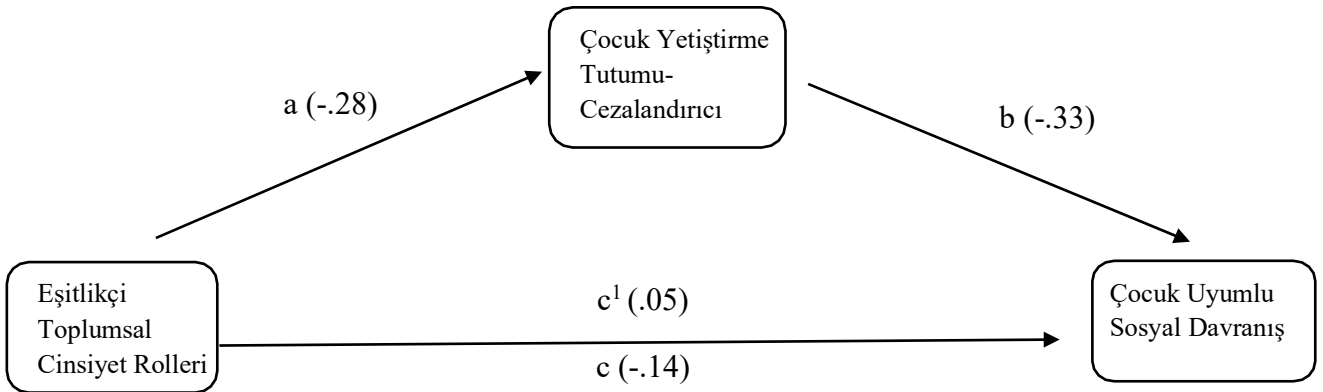
Babaların çocuk yetiştirme tutumlarından cezalandırma, itaat bekleme babalardaki toplumsal cinsiyet ve çocuktaki uyumlu sosyal davranış ile negatif yönlü ilişkisi bulunmaktadır. Babanın toplumsal cinsiyet davranışları eşitlikçi olmaktan uzaklaşırsa/ataerkillleşirse olumsuz çocuk yetiştirme tutumları artmakta bununla beraber çocuktaki uyumlu sosyal davranış seviyesi azalmaktadır. Babanın çocuk yetiştirmede sıcaklık/yakınlık ve açıklayıcı akıl yürütme tutumları çocuktaki uyumlu sosyal davranış ve toplumsal cinsiyet ile pozitif yönlü ilişkisi bulunmaktadır. Baba toplumsal cinsiyette eşitlikçiyse çocuktaki uyumlu sosyal davranış ve olumlu çocuk yetiştirme tutumları anlamlı şekilde artmaktadır.

Babaların toplumsal cinsiyet rolleri ile çocukların uyumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkide babaların çocuk yetiştirme tutumlarının aracılık rolüne bakmak amacıyla bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Aracı modellerin analizleri Hayes'in (2013) geliştirdiği Process Makro 4. versiyonu kullanılarak yapılmıştır. İlk hipotezimiz olan (1) babaların toplumsal cinsiyet rolleriyle çocuklarının uyumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkide çocuk yetiştirme tutumlarının (cezalandırıcı, sıcaklık, açıklayıcı akıl yürütme) aracı rolüne yönelik değişkenler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Aracı Etki Modelleri

Modeller	Bağımsız Değişken	Aracı Değişken	Bağımlı değişken
Model 1	Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Roller (X1)	Çocuk Yetiştirme Tutumu- Cezalandırıcı (M)	Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış (Y)
Model 2	Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Roller (X2)	Çocuk Yetiştirme Tutumu – Sıcaklık (M)	Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış (Y)
Model 3	Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Roller (X3)	Çocuk Yetiştirme Tutumu- Açıklayıcı Akıl Yürütme (M)	Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış (Y)

Tablo 2’deki Model 1’e göre toplumsal cinsiyet ve çocuktaki uyumlu sosyal davranış arasındaki ilişkide ebeveynin cezalandırıcı çocuk yetiştirme tutumunun aracılık etkisine bakıldığında; toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak babaların çocuklara cezalandırıcı tutum sergilemesini (a yolu) anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmektedir ($b = -.28$, %95 CI $[-.3727, -.1767]$, $t = -5.5171$, $p < .00$). Toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak babaların çocuklarına cezalandırıcı tutumundaki değişimin yaklaşık %9’unu ($R^2 = .093$) açıklamaktadır. Babaların çocuklara cezalandırıcı tutumu, çocuklardaki uyumlu sosyal davranışı (b yolu) anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmektedir ($b = -.33$, %95 CI $[-.4556, -.2203]$, $t = -5.6537$, $p < .00$). Şekil 1’de a, b, c, c¹ yollarının sonuçları verilmiştir.

Şekil 1. Toplumsal Cinsiyet ve Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış Arasındaki İlişkide Çocuk Yetiştirme Tutumunun (Cezalandırıcı) Aracı Etkisi

Toplumsal cinsiyetin çocuktaki uyumlu sosyal davranış (c yolu) üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Bu etki pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($b = .14$, 95% CI $[-.0360, .2481]$, $t = 2.6352$, $p < .01$). Direkt etki (c¹ yolu) sonuçlarına bakıldığında anlamlı etkinin olmadığı görülmektedir ($b = .05$, %95 CI $[-.0568, .1552]$, $t = .9136$, $p = .36$). Anlamlılıktaki bu bozulma (c¹ yolu) aracı değişkenin etkisinin olduğu anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet ve babaların çocuklara olan cezalandırıcı tutumu, çocuğun uyumlu sosyal davranışındaki değişimin yaklaşık %12’sini ($R^2 = .119$) açıklamaktadır.

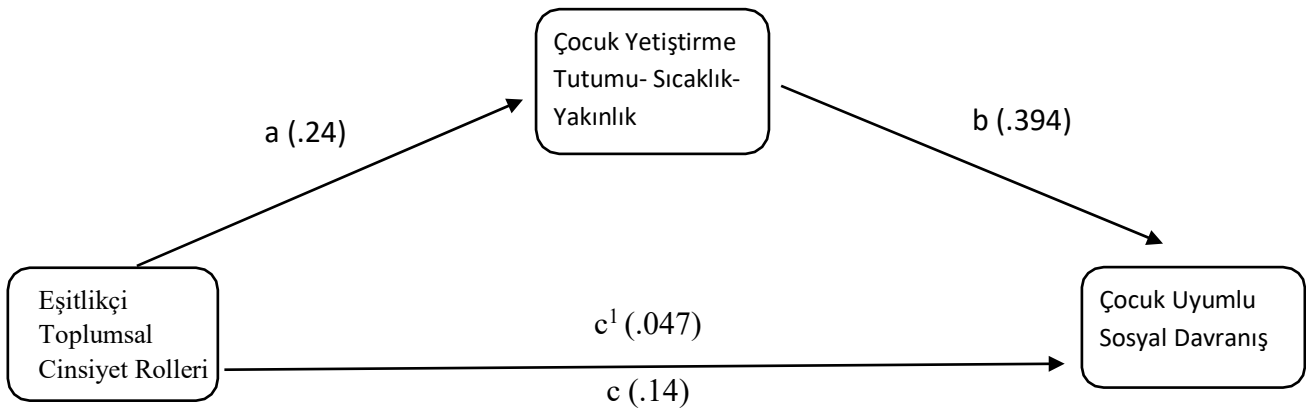
Toplumsal cinsiyetin çocuklardaki uyumlu sosyal davranışlarının üzerinde anlamlı etkisinin olduğu; Tablo 3’e baktığımızda babaların çocuklara olan cezalandırıcı tutumu ve toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak ile çocuklarda uyumlu sosyal davranış arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür ($b = .093$ %95 BCA CI $[-.0501, .1476]$). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) .099 olup orta derece etkisinin olduğu söylenebilir. Analizin doğrulanması amacıyla bulgulara bakıldığında bootstrap güven aralıklarının “0” içermediği görülmüştür. Bu

durum, modeldeki aracı rolü doğrulamaktadır. Tablo 3'te aracı etki modelinin istatistiksel bilgileri yer almaktadır.

Tablo 3. Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Çocukların Uyumlu Sosyal Davranışları Arasındaki İlişkide Çocuk Yetiştirme Tutumunun (Cezalandırıcı) Aracı Rolüne İlişkin Analiz Sonuçları

Model 1	B	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Dolaylı Etki	.093	.025	.05	.15

Tablo 2'deki Model 2'ye göre toplumsal cinsiyet ve çocuktaki uyumlu sosyal davranış arasındaki ilişkide ebeveynin sıcaklık-yakınlık çocuk yetiştirme tutumunun aracılık etkisine bakıldığında; toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak babaların çocuklara sıcaklık-yakınlık tutumu sergilemesini (a yolu) anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($b=.24$, %95 CI[.1190, .3634], $t=3.8838$, $p<.00$). Toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak babaların çocuklarına yönelik sıcaklık-yakınlık tutumundaki değişimin yaklaşık %4'ünü ($R^2=.048$) açıklamaktadır. Şekil 2'de a, b, c, c^1 yollarının sonuçları verilmiştir.

Şekil 2. Toplumsal Cinsiyet ve Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış Arasındaki İlişkide Çocuk Yetiştirme Tutumunun (Sıcaklık-Yakınlık) Aracı Etkisi

Babaların sıcaklık-yakınlık çocuk yetiştirme tutumu, çocuklardaki uyumlu sosyal davranışı (b yolu) anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($b=.394$, %95 CI[.3055, .4824], $t=8.7635$, $p<.00$).

Toplumsal cinsiyetin çocuktaki uyumlu sosyal davranış üzerinde (c yolu) anlamlı etkisi bulunmuştur. Bu etkinin pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($b=.14$, 95% CI[.0360, .2481], $t=2.6352$, $p<.01$). Direkt etki (c^1 yolu) sonuçlarına bakıldığında anlamlı etkinin olmadığı görülmektedir ($b=.047$, %95 CI [-.0500, .1441], $t=.9535$, $p=.34$). Anlamlılıktaki bu bozulma (c^1 yolu) aracı değişkenin etkisinin olduğu anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet ve babaların çocuklara olan sıcaklık-yakınlık tutumu, çocuktaki uyumlu sosyal davranışındaki değişimin yaklaşık %22'sini ($R^2=.224$) açıklamaktadır.

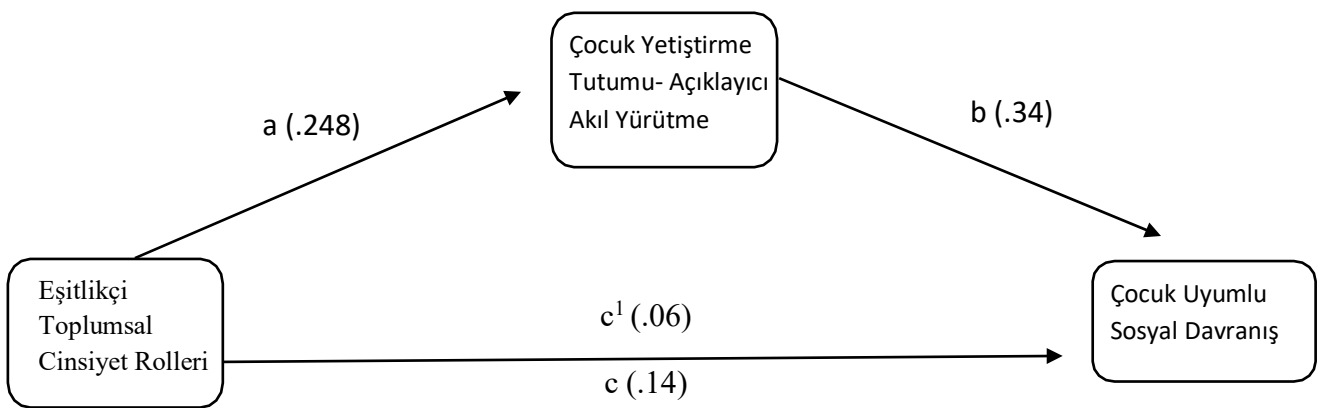
Toplumsal cinsiyetin çocuklardaki uyumlu sosyal davranışlarının üzerinde anlamlı etkisinin olduğu; Tablo 4'e baktığımızda babaların çocuklara olan sıcaklık-yakınlık tutumu, toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak ile çocuklarda uyumlu sosyal davranış arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür ($b=.095$ %95 BCA CI[.0435, .1492]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) .10 olup orta derece etkisinin olduğu söylenebilir. Analizin doğrulanması amacıyla bulgulara bakıldığında bootstrap güven aralıklarının "0" içermediği görülmüştür. Bu durum, modeldeki aracı rolü doğrulamaktadır. Tablo 4'te aracı etki modelinin istatistiksel bilgileri yer almaktadır.

Tablo 4. Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Çocukların Uyumlu Sosyal Davranışları Arasındaki İlişide Çocuk Yetiştirme Tutumunun (Sıcaklık-Yakınlık) Aracı Rolüne İlişkin Analiz Sonuçları

Model 2	B	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Dolaylı Etki	.095	.027	.044	.15

Tablo 2’deki Model 3’e göre toplumsal cinsiyet ve çocuktaki uyumlu sosyal davranış arasındaki ilişkide ebeveynin açıklayıcı akıl yürütme çocuk yetiştirme tutumunun aracılık etkisine bakıldığında;

Babaların toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmaları çocuklara açıklayıcı akıl yürütme tutumu sergilemesini (a yolu) anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($b=.248$, %95 CI[.1107, .3860], $t=3.5504$, $p<.00$). Toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak babaların çocuklarına açıklayıcı akıl yürütme tutumundaki değişimin yaklaşık %4’ünü ($R^2=.04$) açıklamaktadır. Şekil 3’te a, b, c, c^1 yollarının sonuçları verilmiştir.

Şekil 3. Toplumsal Cinsiyet ve Çocuk Uyumlu Sosyal Davranış Arasındaki İlişide Çocuk Yetiştirme Tutumunun (Açıklayıcı Akıl Yürütme) Aracı Etkisi

Babaların çocuklara yönelik açıklayıcı akıl yürütme tutumu, çocuklardaki uyumlu sosyal davranışı (b yolu) anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($b=.34$, %95 CI[.2553, .4141], $t=8.2948$, $p<.00$).

Toplumsal cinsiyetin çocuktaki uyumlu sosyal davranış (c yolu) üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Bu etki pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($b=.14$, 95% CI[.0360, .2481], $t=2.6352$, $p<.00$). Direkt etki (c^1 yolu) sonuçlarına bakıldığında anlamlı etkinin olmadığı görülmektedir ($b=.06$, %95 CI [-.0388, .1566], $t=1.1868$, $p=.24$). Anlamlılıktaki bu bozulma (c^1 yolu) aracı değişkenin etkisinin olduğu anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet ve babaların çocuklara olan açıklayıcı akıl yürütme tutumu, çocuktaki uyumlu sosyal davranışındaki değişimin yaklaşık %21’ini ($R^2=.207$) açıklamaktadır.

Toplumsal cinsiyetin çocuklardaki uyumlu sosyal davranışlarının üzerinde anlamlı etkisinin olduğu; Tablo 5’e baktığımızda babaların çocuklara olan açıklayıcı akıl yürütme tutumu, toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmak ile çocuklarda uyumlu sosyal davranış arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür ($b=.083$ %95 BCA CI[.0377, .1321]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) .09 olup orta derece etkisinin olduğu söylenebilir. Analizin doğrulanması amacıyla bulgulara bakıldığında bootstrap güven aralıklarının “0” içermediği görülmüştür. Bu durum, modeldeki aracı rolü doğrulamaktadır. Tablo 5’e aracı etki modelinin istatistiksel bilgileri yer almaktadır.

Tablo 5. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Çocukların Uyumlu Sosyal Davranışları Arasındaki İlişkide Çocuk Yetiştirme Tutumunun (Açıklayıcı Akıl Yürütme) Aracı Rolüne İlişkin Analiz Sonuçları

<i>Model 3</i>	B	BootSE	BootLLCI	BootULCI
Dolaylı Etki	.083	.024	.038	.14

TARTIŞMA

Bu çalışmada, 2-6 yaş arasında çocuğu olan babaların toplumsal cinsiyet rolleri ve çocukların uyumlu sosyal davranışları arasındaki ilişkide babaların çocuk yetiştirme tutumunun rolü incelenmiştir. Babaların olumsuz (cezalandırıcı ve itaat bekleme) çocuk yetiştirme tutumlarıyla toplumsal cinsiyette eşitlikçi olmaları ve çocuklardaki uyumlu sosyal davranış arasında negatif ilişki olduğu bulunmuştur. Babalar ataerkilliğe cezalandırıcı ve itaat bekleme tutumları artmakta, çocuklardaki uyumlu sosyal davranış düşmektedir. Babaların ataerkillik olmaları erkeklik algısından kaynaklı güç faktörü olarak görülse de (Hofstede, 1994), bu çalışmada babalarının olumsuz çocuk yetiştirme tutumlarının, çocuklarına olumsuz geri dönüşleri olduğu bulunmuştur. Ataerkillik arttıkça babaların olumsuz çocuk yetiştirme tutumları da artmaktadır. Bu değişkenler birbirini besleyerek aile içerisindeki ilişkilere yansıyan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Eşitlikçi toplumsal cinsiyette sahip olan babaların daha az psikolojik semptom geliştirdiği ve olumlu çocuk yetiştirme tutumları aracılığıyla çocuklarında olumlu gelişimsel etkilere neden olduğu, literatürdeki diğer çalışmalar tarafından da gösterilmektedir (Endendijk ve ark., 2013; Johansson ve Klinth, 2008; McHale, Crouter ve Whiteman, 2003; Miller, Trautner ve Ruble, 2006).

0-6 yaşlarında çocuğu olan ve çalışan babaların çocuklarının bakımlarıyla ilgilenmeleri ve onlara karşı olumlu çocuk yetiştirme tutumları sergilemeleri, çocukların gelişimleri açısından oldukça önemlidir. Babaların tutarsız tutumları, çocuklarının da tutarsız ve uyumsuz davranış örüntülerine sahip olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla beraber AÇEV'in (2017) çalışmasında da görüldüğü gibi toplumsal cinsiyet ve erkeklik algısı, babanın davranışlarına önemli ölçüde şekil vermektedir. Baba, çocuğuyla yakınlık kurmak istese bile toplumdan baskı görme düşüncesiyle çocuğuna mesafeli davranış sergileyebilir. Yine babaların olumsuz tutumlarını besleyen toplumsal yargılar nedeniyle, çocuk üzerinde otorite kurmanın iyi bir davranış olduğunu düşünebilir. Kendi yaşantısındaki deneyimler sonucu öğrenilen babalık davranışlarının hem kendisine hem de çocuğuna olumsuz sonuçlar doğurduğunun farkında olmamak, değişim aşamasındaki en büyük engel olarak görülmektedir (AÇEV, 2017).

Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezinin yaptığı Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması (2020)'na bakıldığında eğitim düzeyi arttıkça bireyler toplumsal cinsiyette daha eşitlikçi olmaktadır. Toplumsal cinsiyette eşitlikçi olma düzeyi arttıkça, babaların yalnızca ev dışı işlere değil aynı zamanda ev içi işlere de katılım gösterdikleri görülmüştür. Bu ev içi işlere çocuk bakımı da dahildir. Çocuk bakım faaliyetleri artan babanın çocuğuyla olan etkileşiminin olumlu düzeyde geliştiği görülmüştür. Dolayısıyla, eğitim düzeyinin önemli bir faktör olduğu düşünüldüğü için AÇEV'in düzenlediği babalık eğitimleri toplum gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Bu çalışma göstermektedir ki babalarının davranışlardan ve kendi çocukluklarından nesiller arası aktarımla öğrenilen ve doğru olduğu düşünülen babalık davranışlarının, aileye ve topluma olumsuz yansımaları olabilmektedir. Ekolojik Sistemler Kuramında bahsedilen mikro ve makro sistemler aynı zamanda birbirleriyle olan etkileşimini de ele almaktadır. (Bronfenbrenner, 1979; 1994). Dolayısıyla mikro sistemi oluşturan aile içerisindeki değişimler, makro sistemdeki değişimlere de neden olur (Bronfenbrenner, 1979). Yani ailede olan değişim, toplum ve kültür açısından da olumlu yönde ve önemli değişimler vadedebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, babaların sahip olduğu toplumsal cinsiyet rollerinin babalık davranışlarına ve çocukların uyumlu sosyal davranışlarının etkilerine bakılmıştır. Bu çalışmanın çerçevesini Hofstede'nin güç faktörü ve Ekolojik Sistemler Kuramı oluşturmuştur. Bu kuramsal çerçevede tasarlanan çalışmanın sonuçlarının ve bulunan ilişkilerin literatüre önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada ataerkil tutumların, hem baba hem de çocuk için olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmüştür, ancak bu tutuma bağlı gelişemeyen babalık davranışları, babalara yönelik eğitimler sayesinde gelişebilir ve böylece hem aileye hem de topluma olumlu dönüşümü sağlanabilir. Böylece baba olmadan önce veya baba olmayı planlayan kişilere babalık eğitimi verilmesinin gereklilik hale gelmesinin olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Hatta evlilik süreçleri başlarken hem anne hem de babalara bu tarz eğitimler vermek, toplumsal cinsiyetin beraberinde getirmiş olduğu diğer olumsuzlukları da ortadan kaldırabilir.

Çalışmanın literatüre katkılarının yanı sıra bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Çalışmanın kesitsel olması sebebiyle; elde edilen bulgular ve değişkenler arasında ilişkiyi bir açıklama yapılmış, bir neden sonuç ilişkisi belirtilememiştir. Dolayısıyla neden sonuç ilişkisinden söz edilemez. Bu sebeple gelecek araştırmalarda, boylamsal çalışmalara yer verilmesinin ve sadece babalardan değil aynı zamanda annelerden de veri toplanmasının neden sonuç ilişkisini açıklamada önemli rol oynayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AÇEV, (2017) *Türkiye’de Babalığı Anlamak Serisi I: Türkiye’de İlgili Babalık ve Belirleyicileri Ana Raporu*. İstanbul: AÇEV

Akcinar Yayla, B., Özbek, E., Çetin, İ. Y. (2021). Babaların İş Ortamı ve Depresyon Seviyesi Arasındaki İlişkide İş-Aile Çatışmasının Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2717-2742.

Akcinar, B., Baydar, N. (2014). Parental control is not unconditionally detrimental for externalizing behaviors in early childhood. *International Journal of Behavioral Development*, 38(2), 118-127.

Akcinar, B. (2017). Aile Sistemlerinde Şiddetin Döngüsü. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(4).

Altınöz, A. E., Günal, N., Tosun Altınöz, Ş., Köşger, F., Eşsizoğlu, A. (2018). Tıp fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları: Kesitsel bir çalışma (tur). *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 21(3), 271-277.

Arıcı, D. (2011). *Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılar ve psikolojik iyi oluş*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Atakan, M. (2013). *Sözel etkileşimlerde toplumsal cinsiyet kuruluşu ve akran kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Baydar, N., Kuntay, A., Goksen, F., Yagmurlu, B., Cemalcılar, Z. (2008). The Study of early childhood developmental ecologies in Turkey. Ankara, Turkey: The Scientific and Technological Research Council of Turkey (Grant No. 106K347).

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard.

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education*, 3(2), 1643-1647.

Bugay, A., Delevi, R. (2016). *Üniversite öğrencilerinde kadına yönelik tutumun nedenleri. Kadın Odaklı* (s.171). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Canatan, K., Konbak, E., Aslan, T., Özdemir, M., Yılmaz Ö. M. (2020). Geleneksel ve modern ailelerde çocuk yetiştirme tutumları. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 151-165.

Çakırlı, N. (2017). *Anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları ile 5-6 yaş aralığındaki çocukların özgüven düzeyinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.

Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., van Berkel, S. R., Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2013). Gender stereotypes in the family context: Mothers, fathers, and siblings. *Sex roles*, 68(9), 577-590.

Güvenç, G., Aktas, V. (2006). Ergenlik Döneminde Yas, Toplumsal Cinsiyet, Bireysel ve İlişkisel Tutumlar, Benlik Değeri ve Yasam Becerilerine İlişkin Algı Arasındaki İlişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 45.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process: A regression-based approach*, 2nd ed.; The Guilford Press: New York, USA.

Hofstede, G J, Pedersen P B., Hofstede, G. (2002) Exploring Cultur Exercises, Stories and Synthetic Cultures, Nicholas Brealey Publishing, USA

Hofstede, G. (1994). Cultures and Organizations Software of the Mind, Great Britain: Harper Collins Publishers

Hogan, A. E., Scott, K. G. ve Bauer, C. R. (1992). The Adaptive Social Behavior Inventory (ASBI): A new assessment of social competence in high-risk three-year-olds. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 10(3), 230-239.

Işık, M. (2007). *Anasınıfına devam eden beş-altı yaş çocuklarına sosyal uyum ve beceri ölçeğinin uyarlanması ve uygulanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Johansson, T., & Klinth, R. (2008). Caring fathers: The ideology of gender equality and masculine positions. *Men and masculinities*, 11(1), 42-62.

Kağıtçıbaşı, Ç., Üskül, A. (2006). *Yeni insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş* (10. basım. ed.). İstanbul: Evrim. Syf. 120

Kumru, A. (2005). Study of the effect of parents' and teachers' socialization aims, developmental expectations and control strategies on child development during early childhood years. Turkey: Abant İzzet Baysal University (BAP: 2005.03.06.213)

McHale, S. M., Crouter, A. C., & Whiteman, S. D. (2003). The family contexts of gender development in childhood and adolescence. *Social Development*, 12(1), 125-148.

Menekşe, F. N. (2019). *3-6 yaş arası okul öncesi çocukların oyuncak tercihleri ve cinsiyet kalıp yargıları ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Miller, C. F., Trautner, H. M., & Ruble, D. N. (2006). The Role of Gender Stereotypes in Children's Preferences and Behavior.

Özcan, O. (2018). *Çocuklarda sosyal uyum ve uyumsuzluğun yordayıcıları: Saldırganlık ve ebeveyn öfkesi*. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Paterson, G., Sanson, A. (1999). The association of behavioral adjustment to temperament, parenting and family characteristics among 5-year-old children. *Social Development*, 8(3), 293-309

Reutter, K. K. ve Bigatti, S. M. (2014). Religiosity and spirituality as resiliency resources: Moderation, mediation, or moderated mediation?. *Journal for the scientific study of religion*, 53(1), s.56-72.

Sak, R., Şahin Sak, İ., Atlı, S., Şahin, B. (2015). Okul Öncesi Dönem: Anne Baba Tutumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (3).

Sungur, G. (2010). *İlköğretim birinci sınıfa devam eden çocukların sosyal uyum ve becerilerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uslu, O., Ardıç, K. (2013). Güç Mesafesi Örgütsel Güveni Etkiler mi?. *Journal of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2).

Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi, K. (2020). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması (2020). Kadir Has Üniversitesi. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/324>)

Weiss, H. B., Kreider, H., Lopez, M. E., & Chatman-Nelson, C. (Eds.). (2005). *Preparing educators to involve families: From theory to practice*. Sage.

Yapıcı, Ş., Yapıcı, M. (2005). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yavuzer, H. (2007). *Eğitim ve gelişim özellikleriyle okul çağı çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yücel, B. E., Koparan, E., (2010). "Güç Mesafesi ve Cinsel Taciz Davranışları Arasındaki İlişkinin Yönünü Belirlemeye Yönelik Görgül Bir Çalışma". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1),11-18.

Zang, Y. & Begley. T.M. (2011) "Power Distance and Its Moderating Impact on Empowerment and Team Participation", *The International Journal of Human Resource Management*. Vol. 22, No. 17, ss. 3601-3617.

Zeyneloğlu, S., Terzioğlu, F. (2011). Development and psychometric properties gender roles attitude scale. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40)

Ebeveyn Tutumları ve Benlik Kurgusu ile Çocukların Yalana İlişkin Değerlendirmeleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

An Examination of the Relationships between Parenting Styles and Self-Constual and Children's Evaluations of Lying

Muhammed Şükrü AYDIN^{1*}, İlaydanur MERİÇ², Fatma Berşan ŞAHİN³, Ecem Yıldız ERGÜN⁴

¹Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, msukruaydinn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1112-3180> *Sorumlu Yazar

²Öğrenci, Lisans, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ilaydanurmeric@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9588-6865>

³Öğrenci, Lisans, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, bersansahin113@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4670-3273

⁴Öğrenci, Lisans, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ecem.yildiz.ergun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0030-0463>

Geliş tarihi/Received:28.04.2022

Kabul tarihi/Accepted: 30.12.2022 Yayın tarihi/Published:30.12.2022

ÖZET

Yalan, zamandan bağımsız olarak sosyal olarak uygun bulunmayan bir davranış olarak süregelmiştir. Aileler çocuklarını yalan söylemenin yanlış olduğu öğretisiyle büyütmektedirler. Hatta bu öğreti çocuk masallarında da büyük bir yer tutmaktadır. Buna rağmen yalanın sosyal yönden kabul gördüğü hatta teşvik edildiği türlerinin olduğu da bilinmektedir. Bu çalışmada çocukların sosyal yönden kabul gören bu yalan türlerini (prososyal yalan) ne derecede uygun buldukları ile ebeveynlerinin tutumları ve ebeveynlerin benlik kurguları arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Çalışmaya yaşları 9-13 arasında değişen toplam 129 çocuk ve anneleri dâhil edilmiştir. Ebeveyn tutumlarının ölçümünde “Anne-Babalık Stilleri ve Boyutları Ölçeği”, benlik kurgusunun ölçümünde “İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği” ve çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeylerinin ölçümünde ise “Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi – Çocuk Formu” kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları demokratik ve otoriter ebeveyn tutumlarının çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte ebeveynlerin izin verici tutumlarının artmasına bağlı olarak çocukların prososyal yalanın alt boyutu olan işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeylerinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar benlik kurgusu üzerinden değerlendirildiğinde, annelerin benlik kurgularının çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeylerini anlamlı olarak etkilemediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Prososyal yalan, yalanın uygunluğu, ebeveyn tutumları, benlik kurgusu

ABSTRACT

Lying, independently of the circumstances of the epoch, has never been approved as a positive social behavior. Parents raise their children with the notion that lying is unacceptable behavior. Furthermore, this notion has a significant place in fairy tales. On the other hand, it is known that some kinds of lies are reasonable, and are even encouraged socially. In this study, the parenting styles and self-constual of parents factors affecting the reasonability level of prosocial lies in children between 9-13 age-old were investigated. A total of 129 children between the ages of 9-13 and their mothers participated in the study. The “Parenting Styles and Dimensions Questionnaire” was applied to the mothers to evaluate the parenting styles, and also the “Relational Individual Collective Self-Aspects Scale” was used to evaluate the self-constual. In addition, “The Reasonability of Prosocial Lie Test-Child Form” was used to evaluate the level of acceptability of lies by the children. The results of the study showed that authoritative and authoritarian parenting styles did not have any significant effects on the reasonability level of prosocial lies in children. Moreover, it was found that an increase in the reasonability level of collaborative lies, which is one of the sub-dimensions of prosocial lies, depended on the increase of the permissive attitudes. When the results were considered with the self-constual evaluation, we found that the self-constual of mothers did not significantly affect the reasonability level of prosocial lies in children.

Keywords: Prosocial lies, acceptability of lying, parenting styles, self-constual

GİRİŞ

Çocuklar gelişimin ilk dönemlerinden itibaren dürüst olmak ve yalan söylememek öğretisiyle büyütülür. Fakat söylenen bazı yalanlar toplum ve ebeveynler tarafından göz ardı edilmekte veya hoşgörüle karşılanmaktadır. Hatta ebeveynlerin başkasının yararını gözeten prososyal yalanları teşvik ettiği durumlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda çocuğun yalan konusundaki değerlendirmelerini belirleyen faktörlerin saptanması önemli görünmektedir. Mevcut araştırmada da annelerin ebeveyn tutumları ve benlik kurgularının çocuklarının prososyal yalanı uygun bulma düzeyini etkileme durumunun incelenmesi hedeflenmiştir.

Yalan, Türk Dil Kurumu'na "doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz" olarak tanımlanmaktadır. Goffman'a (1967) göre yalan, bir olaya dair başkasında yanlış kanılar oluşturma girişimi olarak ifade edilmiştir. Bir başka tanımda, doğru olmadığı bilinen bir inancı karşı tarafta oluşturmak amacıyla bilinçli olarak gösterilen çaba olarak nitelendirilmiştir (Vrij, 2008). Bu doğrultuda yalanı; yanlışlığının farkında olunarak yanıltmak veya kandırmak amacıyla kullanılan doğru olmayan ifadeler şeklinde tanımlamak uygun görünmektedir.

Toplum genelinde yalan kötü algılansa da sosyal yönden kabul gören türlerinin bulunduğu bilinmektedir. Araştırmalarda yalan; sonuçları, önemi ve söylenme niyetine göre farklı şekillerde sınıflandırılmıştır (Lavoie ve ark., 2016). Yalan kavramı üzerine yapılan bazı çalışmalarda ise yalanın kaba, gizli ve beyaz şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir (Akçay, 2013). Mevcut çalışmada ise yalan kavramı Aydın'ın (2020) sınıflandırması üzerinden "sosyal yalan" ve "araçsal (olumsuz) yalan" şeklinde iki genel kategori olarak ele alınmaktadır. İki kategorinin tercih edilmesinin nedeni, ülkemizde yeni çalışılan bu konuda kavram ve sınıflandırma tutarlılığını devam ettirmektir.

Kötü niyetli, zarar veren, kendi çıkarını gözetken ve aldatma amacı taşıyan yalanlar araçsal veya olumsuz yalan; üzüntüye engel olmak, başkasının yararını gözetmek, iletişim devamlılığını sağlamak için söylenen ve sosyal yönden kabul gören yalanlar ise sosyal yalan şeklinde sınıflandırılmıştır (Aydın, 2020). Çocukların yalanı değerlendirmeleri konusunda yapılan çalışmalardan hareketle, sosyal yalanın boyutlarından biri olan "işbirlikçi yalanlar", bir başkasının talebi neticesinde gönüllü olarak sırrını saklayarak problem çözme amacı taşıyan yalanlar olarak ifade edilmiş; bir diğer boyut olan "nezaket yalanları" ise bir başkasının olumlu duygularını korumak, üzüntüyü gidermek ve ilişkiyi sürdürmek amacıyla söylenen yalanlar şeklinde ele alınmıştır (Aydın, 2022).

Çocuklarda yalanın ilk olarak 2-3 yaşlarında görüldüğü (Evans ve Lee, 2013; Lewis ve ark., 1989) ve 4-5 yaşlarında ise yalanın yanlış olduğuna; doğru ve gerçeğin zıttı olduğuna dair görüşlerinin oluştuğu bilinmektedir (Lyon ve Dorado, 2008; Talwar ve Lee, 2008). Yalanın değerlendirilmesi ve uygun bulunması konusunda ise yaşamın farklı dönemlerinde çeşitlilik gösterdiği, yaş ilerledikçe yalana karşı daha olumlu tavırlar takınıldığı raporlanmıştır (Peterson ve ark., 1983). Yalana ilişkin yargı ve değerlendirmelerin yaşlara göre farklılık göstermesinde bireysel özelliklerin yanı sıra ailesel ve sosyal etmenlerin de önemli olduğu söylenebilir. Çocuğun ahlaki gelişimi ve ahlaki değerleri benimsemesinde ebeveynlerin önemli rol oynadığı düşünülürse (Larsen, 2020), çocukların yalanı değerlendirmelerinde ebeveynlerin tutumlarının ve benlik kurgularının da etkili olacağı düşünülebilir.

Anne-babalar çocuklarıyla ilgili açık ya da örtük ideallere sahiptirler. Çocuklarının gelecekte istedikleri gibi biri olmaları için çeşitli yöntemler denerler. Ebeveynlerin çocuklarını ideallerine uygun şekilde yetiştirmek için denemeyi tercih ettikleri bu yöntemler farklı tutum ve davranışlara yol açar. Bu tutum ve davranışlar da çocuklar üzerinde farklı etkiler oluşturur. Anne baba tarafından çocuğa yöneltilen tüm tutum, davranış ve beklentiler ebeveyn tutumu olarak tanımlanmaktadır (Güller ve ark., 2020). Araştırmacılar anne babaların çocuklarına

yöneltiltikleri bu tutum, davranış ve beklentileri belirleyen unsurları ve bunların çocuk üzerindeki etkisini incelemiş ve farklı ebeveyn tutumları tanımlamışlardır.

Baumrind (1971), ebeveyn tutumlarına yönelik ilk kapsamlı araştırmaları yaparak ebeveyn tutumlarına yönelik dört farklı boyut tanımlamıştır (ebeveyn kontrolü, ebeveyn-çocuk iletişimde açıklık, olgunluk beklentisi ve bakım-destek). Sonrasında bu dört boyuttan yola çıkarak anne babalarda üç temel ebeveyn tutumu olduğunu belirtmiştir. Bunlar otoriter, demokratik ve izin verici ebeveynlik tutumlarıdır. Mevcut araştırmada kullanılan Anne-Babalık Stilleri ve Boyutları Ölçeği (Kapçı ve Erdinç, 2009) Baumrind'in tanımladığı üç temel ebeveyn tutumu üzerinden geliştirildiğinden bu ebeveyn tutumlarının tanımlamalarına yer verilmektedir.

Otoriter ebeveyn tutumuna sahip ebeveynler çocuklarından sorgusuz bir itaat beklerler. Çocuklarına birtakım kurallar koyarlar fakat bu kuralların sebeplerini çocuklarına açıklamazlar. Bu kurallara uymayan çocuk katı, sert ve cezalandırıcı bir tutumla karşılaşır (Günel, 2007). Otoriter ebeveynlik, başkalarının ihtiyaçlarına karşı duyarsızlık oluşturmakta ve çocukta düşmanca duygular gelişmesine sebep olmaktadır. Bu durum da prososyal niyetle yapılan davranışları azaltabilmektedir (Sayıl ve Selçuk, 2020). Demokratik ebeveyn tutumunda ise ebeveynlerin çocuklarını sürece dâhil ederek belirlediği kurallar vardır. Kuralların neden konulduğuna ilişkin açıklama yapılan çocukların bu kuralları içselleştirdikleri de görülmüştür. Bu ebeveyn tutumuna sahip anne babaların çocuklarından yaşları ile orantılı olarak olgun davranışlar beklenmektedir (Yılmaz, 2020). Bu ebeveynlik stili çocukları daha düşünceli, ilgili olmak ve diğerlerinin iyiliğini düşünmek konusunda besleyerek başkalarının yararına yapılan davranışları destekleyebilir (Hastings ve ark., 2000). Son olarak izin verici ebeveyn tutumunda, ebeveynlerin genellikle çocuklarına kurallar koymadıkları bilinmektedir. Kurallar koyulsa bile kontrol mekanizmaları zayıf olduğundan denetimleri yok denecek kadar azdır.

Yalan söylemenin, başkalarıyla etkileşimler yoluyla ortaya çıkan bir davranış olduğu düşünüldüğünde çocukların yalan söylemeyi içselleştirmesinde ebeveynlerin etkili olduğu açıktır (Ma ve ark., 2015). Ebeveynler ne zaman, nasıl ve hangi durumlarda yalan söylemenin uygun olacağını doğrudan çocuklarına açıklayıp bu davranışları modelleyerek çocuklarının yalan söyleme davranışlarını etkileyebilir (Lavoie ve ark., 2016). Ebeveynler yalan söylemenin kabul edilebilir bir davranış olmadığını öğretse de bazen kendileri tam aksi şekilde davranmaktadır. Ebeveynler tarafından modellenen bu çelişkili davranışlar en belirgin şekilde ebeveynlik stillerinde görülür (Larsen, 2020). Demokratik ebeveynler, çocuklarına antisosyal yalanların zarar verici özelliklerini vurgularken bazen de uygun durumlarda prososyal yalan söylemeye teşvik edebilirler. Ancak otoriter ebeveynler tepkilerinde tutarlılık göstermeyerek çocukların yalan hakkında bilgilerini karıştıracak mesajlar verirler (Popliger ve ark., 2011). Otoriter ebeveynliğe benzer şekilde, izin verici ebeveynler de tipik olarak tutarsız kural yaptırımı uygularlar (De Hart ve ark., 2006).

Ebeveyn stilleri dolaylı olarak yalan söyleme davranışı için gerekli olan bilişsel becerileri de etkileyebilir. Literatür incelendiğinde, demokratik ebeveynlik tarzının çocuklarda yönetici işlev, empati ve perspektif alma gibi becerilerin gelişimini arttırdığı görülmektedir (Lavoie ve ark., 2017). Bu açıdan değerlendirildiğinde, çocuklarına prososyal yalanın uygunluğunu öğreten demokratik ebeveynler sosyal olarak daha yetkin, ahlaki açıdan daha istikrarlı ve daha empatik bireyler yetiştirebilir (Dystra ve ark., 2019). Bu bilgiler oldukça ironiktir çünkü bilişsel gelişim ve sosyal yeterlilik açısından en yetkin çocukların aslında en yetenekli yalancılar olabileceğini akla getirmektedir (Larsen, 2020). Ma ve arkadaşlarının (2015) yaptığı çalışmada da bu iddiaların desteklendiği görülmektedir. Buna göre, ebeveynlerin aşırı kontrol uyguladığı 3 yaşındaki çocuklarda zihin kuramı becerileri daha az gelişmektedir. Bununla birlikte korku temelli cezalar ahlaki değerlerin içselleştirilmesine neden olduğundan bu çocukların daha az yalan söyledikleri de bulunmuştur. İzin verici ebeveynlere sahip çocuklar sorumluluk almaktan

yoksundurlar ve bağımlı hale gelirler. Dolayısıyla bilişsel gelişimleri düşüktür (Talib ve ark., 2011). Otoriter ebeveynler ise genellikle empati ve farklı perspektifler kazandırmayı desteklemez. Bu nedenle aldatma için gerekli bilişsel gelişimi engelleyebilirler (Larsen, 2020).

Ebeveyn tutumları ve çocukların yalana ilişkin yargıları arasındaki bağlantılara bir başka açıdan yaklaşıldığında, Lavoie ve arkadaşları (2018), demokratik ailelere sahip çocukların yüksek sevgi ve beklentiye sahip ebeveynlerini hayal kırıklığına uğratmamak için gerektiği durumlarda daha sık yalan söyleyebileceğini raporlamışlardır. Bu araştırmanın bulguları da demokratik ebeveyn tarzının bazen çocuklarda olumsuz davranışlara da yol açabileceğini göstermiştir.

Mevcut çalışmada, öncelikle ebeveyn tutumlarının çocukların yalana ilişkin değerlendirmeleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Literatüre bakıldığında ebeveyn tutumlarının çocukların yalanı uygun bulma düzeyleri üzerindeki etkisini gösteren az sayıda çalışma bulunmaktadır. Popliger ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışmada demokratik ebeveynlere sahip çocukların prososyal yalan söyleme olasılıklarının diğer ebeveynlik stillerine sahip ebeveynlerin çocuklarına göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Mojdehi ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan başka bir çalışmada ebeveynlerin farklı disiplin yöntemlerinin çocukların nezaket yalanlarını değerlendirmesi üzerinde etkisi olduğu raporlanmıştır. Türkiye’de ise bu konu hakkında yapılan bir çalışmanın bulunmadığı göz önüne alındığında mevcut çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda şimdiki çalışmada ebeveyn tutumlarının çocukların yalana ilişkin değerlendirmeleri üzerindeki etkilerinin araştırılması hedeflenmektedir. Literatürden elde edilen bulguların ışığında çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinin ebeveyn tutumlarına göre değişeceği beklenmektedir. Bu çerçevede mevcut çalışmada demokratik ebeveynlik ile çocukların yalanı uygun bulma düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki, otoriter ve izin verici ebeveynlikle çocukların yalanı uygun bulma düzeyi arasında negatif yönde bir ilişki olması beklenmektedir.

Çocukların yalan konusundaki değerlendirmelerini etkileyeceği düşünülen değişkenlerden bir diğeri de benlik kurguları olabilir. Benlik kurgusu bireyin kendi ve diğerleriyle ilişkilerine yönelik duygu, davranış ve düşünceleri olarak ifade edilmektedir (Sharkey ve Singelis, 1995). Markus ve Kitayama (1991) bireylerin kendileri ve başkalarıyla olan ilişkilerini açıklama biçimlerinin kültürden etkilendiğini belirtir. Bu konuda önemli çalışmalar gerçekleştiren Kağıtçıbaşı (2005) toplumda “bireyci veya toplulukçu değerlerin” ön planda olmasına göre benlik kurgularının da çeşitlilik gösterdiğini ifade etmektedir.

Batılı kültürlerde bireyler kendilerini küçük yaşlardan itibaren, bağımsız, kendi işlerini yapabilen ve özerk olarak nitelendirmektedir. Bu toplumlarda grubun amaçlarından ziyade, bireyin kendisi ön plandadır (Triandis, 2001). Bağımlı benlik kurgusunun ön planda olduğu doğu toplumlarında ise başkalarıyla birliktelik, aile ve gruba bağlı olmanın önemli görüldüğü belirtilmektedir (Markus ve Kitayama, 1991). Bu açıdan değerlendirildiğinde, bireyci ve özerk benlik kurgusuna sahip olmak, başkası yararına söylenen yalanların makul bulunma düzeyini artırmayacaktır. Ancak arkadaş ve grubun iyi oluşunun öncelendiği toplulukçu ve ilişkisel benlik kurgusunda, başkalarının iyi oluşuna hizmet eden yalanların söylenmesi daha makul karşılanabilir (Fu ve ark., 2007; Lee ve ark., 2001).

Benlik kurguları ve yalanın uygun bulunması konusunda gerçekleştirilen ampirik çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların bireyci-toplulukçu kültürleri karşılaştırma yoluna gittikleri görülmektedir. Örneğin, 7 ile 11 yaşları arasındaki Çinli ve Kanadalı çocuklarla yürütülen bir çalışmada, Çinli çocukların Kanadalı çocuklara kıyasla iyilik amacıyla söylenen yalanları ahlaki yönden daha uygun olarak cevapladıkları görülmüştür (Lee ve ark., 2001). Lau ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, Çinli çocukların Kanadalı akranlarına kıyasla grup ve toplumun yararına daha fazla yalan söyledikleri ve bu tür yalanları olumlu olarak değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Çinli çocukların

değerlendirmelerinin grubu ön planda tutan ve uyumluluğun vurgulandığı toplulukçu kültürden; Kanadalı çocukların değerlendirmelerinin ise bireyin kendisinin önemsendiği özerklik yapılarından etkilendiği şeklinde yorumlanmaktadır (Fu ve ark., 2007).

Benlik kurgusunun ele alındığı çalışmalarda bu konunun batılı bir yaklaşımla incelenmesinin yetersizliğine dair eleştiriler de getirilmiştir (İmamoğlu, 1998; İmamoğlu ve ark., 2011; Kağıtçıbaşı, 2005). Buna göre, Türk toplumu konumu açısından benlik kurgusu konusunda hem Asya hem Avrupa toplumlarının arasında yer alması, hem de değişen toplumsal yapı sebebiyle hem bireyci hem toplulukçu değerler taşıyabilir. Dolayısıyla Türkiye’de yürütülen çalışmalarda ikili modelden ziyade farklı yapıların kullanılması daha uygun görünmektedir. Mevcut çalışmada da bu noktadan hareketle, bireycilik boyutu bireyi başkalarından farklı, kendine özgü yapısıyla yansıtan boyutunu; ilişkisellik boyutu, bireyin yakın çevresindeki diğer kişilerle ilişkisini ve özdeşimini; toplulukçuluk boyutu ise birey ve topluluk arasındaki sembolik değerleri yansıtan boyutları temsil edecek şekilde ele alınarak değişkenler arasındaki bağlantıları keşfetmek amaçlanmıştır.

Söz konusu bulgular literatüre katkı sağlamaktadır ancak Türkiye gibi farklı toplumsal özelliklere sahip bir ülkede çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinde benlik kurgularının bu tür bir etkisinin olup olmadığı meselesi açık değildir. Çocukların yalana ilişkin yargıların söz konusu olduğunda, Kanada ve Çin gibi ülkeler dışında farklı toplumlarda sosyal ve kültürel faktörlerin çocukların yalan konusundaki değerlendirmeleri üzerindeki etkileri ele alan çalışma sayısı yetersizdir. Bu açıdan literatürde sınırlı sayıda ülkeden gelen bulguların genellenebilirliği konusunda büyük bir eksiklik mevcuttur. Bu noktadan hareketle, şimdiki çalışmada ebeveynlerin tutumları ve benlik kurgularının çocuklarının yalana ilişkin değerlendirmelerinde ne düzeyde etkili olduğu incelenecektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Betimsel olan bu çalışmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılarak değişkenler arasındaki bağlantılar incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Covid-19 pandemisi nedeniyle katılımcılara ulaşmakta güçlük çekileceğinden, kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Web siteleri ve sosyal medya platformları aracılığıyla öncelikle annelere ulaşılmıştır. Araştırmanın ilk aşaması için 143 anneye Demografik Bilgi Formu ile Anne-Babalık Stilleri Ölçeği uygulanmıştır. Bu katılımcılar içerisinde 4 katılımcıyla iletişim bilgileri yanlış olduğu için iletişim kurulamamış ve 2 katılımcı araştırmanın ikinci aşamasına katılmak istememiştir. Geriye kalan 137 çocuk ile Zoom platformu üzerinden yaklaşık 25 dakika süren çevrimiçi görüşmeler gerçekleştirilerek kendilerine Prososyal Yalananın Uygunluğu Testi - Çocuk Formu uygulanmıştır. Uygulamalar sonucunda 8 çocuğun doğru ile yalana ayırt edemediği (kontrol sorularına verdikleri cevaplar doğrultusunda) fark edilerek verileri analiz dışı bırakılmıştır. Böylece 66’sı kız (%51,2); 63’ü erkek (%88,8) 129 çocuk ve annesinin verileri ile çalışmaya devam edilmiştir.

Çalışmaya dâhil edilen çocukların yaşları 9 ile 13 ($Ort= 11.12$; $Ss= 1.35$) arasında değişmektedir. Çocukların %55.8’inin bir kardeşe, %27.1’inin iki kardeşe sahip olduğu; çocukların %12.4’ünün ise hiç kardeşi olmadığı belirlenmiştir. Okul öncesi eğitim alma süreleri açısından değerlendirildiğinde, çocukların %38’inin bir yıl, %38’inin iki yıl, %11.6’sının ise hiç okul öncesi eğitim almadığı bilgisine ulaşılmıştır. Annelerin demografik bilgileri incelendiğinde, 42’sinin lise (%32.6); 37’sinin lisans (%28.7); 31’inin (%24) ilk ve ortaokul mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Annelerin %67.4’ünün herhangi bir işte çalışmadığı,

83'ünün (%64.3) kendisini orta gelir düzeyinde; 28'inin ise (%21.7) üst-orta düzeyde algıladığı saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Araştırmaya katılan çocukların annelerine yönelik oluşturulan demografik bilgi formu ile çocukların doğum tarihi, cinsiyeti, kardeş sayısı, okul öncesi eğitim alma durumu gibi bilgiler öğrenilmiştir. Ayrıca formda annenin doğum tarihi, eğitim düzeyi; ailenin gelir durumu, anne-baba birliktelik durumu gibi sorular da yer almıştır.

Anne-Babalık Stilleri ve Boyutları Ölçeği

Robinson ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen "Anne-Babalık Stilleri ve Boyutları Ölçeği" (ASBÖ) (Parenting Styles and Dimensions Questionnaire) 3-13 yaş aralığındaki çocukların anne-babalarının tutumlarını değerlendirmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmaları, Kapıcı ve Erdinç (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 62 maddeden oluşan özgün ölçek, yapılan çalışmalar sonucunda 32 maddeye indirilmiştir. Ölçek "1=Hiçbir zaman", "5=Her zaman" olmak üzere 5'li likert tipindedir. Ölçeğin anne formu, baba formu, anne değerlendirme formu (baba), baba değerlendirme formu (anne) olmak üzere dört formu bulunmaktadır. Her form demokratik, otoriter ve izin verici anne-babalık olmak üzere üç faktörü incelemektedir. Demokratik ebeveynliği ölçen ilk faktör, 15 maddeden oluşmaktadır. İkinci faktör ise otoriter ebeveynliği 12 madde üzerinden ölçmektedir. Son olarak "izin verici" (permissive) olarak adlandırılan üçüncü faktörde 5 madde yer almaktadır. Ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa Katsayısı otoriter (yetkeci) alt ölçeği için 0,88, demokratik (yetkin) alt ölçeği için 0,74, izin verici alt ölçeği için 0,64 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 0,64'tür. Mevcut çalışmadaki iç tutarlık katsayısı incelendiğinde, Cronbach Alpha değerinin .76 olduğu bulunmuştur.

İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği

Annelerin benlik kurgularını ölçmek üzere Kashima ve Hardie (2000) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Ercan (2011) tarafından yapılan İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçme aracının orijinal formunda 30 soru vardır ancak Türkçe uyarlama çalışmasında ölçme aracının üç maddesi dışarıda bırakılmış ve Türkçe formunda 27 madde yer almıştır. Sonuç olarak ölçme aracında bireycilik, ilişkisellik ve toplulukçuluk alt ölçeklerinin her birinde 9'ar madde yer almaktadır. Yedili likert tipinde olan ölçme aracının her bir alt ölçeğinden alınacak puanlar 9 ile 63 arasında değişmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasında güvenilirlik katsayıları bireycilik alt ölçeği için .73; ilişkisellik alt ölçeği için .68; toplulukçuluk alt ölçeği için .77 ve bütün ölçek için toplamda .86 olarak raporlanmıştır. Ölçeğin şimdiki çalışmada elde edilen iç tutarlık katsayısı ölçeğin tümü için .92 olarak saptanmıştır.

Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi - Çocuk Formu

Aydın ve arkadaşları (2022) tarafından çocukların prososyal yalanları uygun bulma düzeylerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen bu test üç faktörü ölçen 11 hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerin 6'sı başkalarının üzülmelerini önleyen, iyi oluşuna hizmet eden "nezaket yalanları" faktörü; 3'ü başkasının talebi sonrasında o kişiyi korumak için söylenen "işbirlikçi" prososyal yalan faktörü altında yer almaktadır. Ayrıca testteki 2 hikâye ise araçsal (kendi yararına söylenen) yalanları içeren senaryolardan oluşmaktadır.

Prososyal yalanı ölçen hikâyelerde protagonistin bedeli karşı tarafa ya da kendisine olacak şekilde seçimde bulunabileceği yalan ya da doğru söyleme konusunda ikilemde bırakacak senaryolar kullanılmaktadır. Her bir hikâyenin ardından katılımcıların anlayıp anlamadıklarını kontrol etmek amacıyla kendilerine hikâyeye ilgili iki soru yönlendirilmektedir. Ardından

katılımcılara protagonistin yaptığı davranışın uygunluğu hakkında bir soru sorulmakta ve 5'li likert tipinde cevaplamaları istenmektedir (1- hiç uygun değil; 5- çok uygun). Ayrıca çocukların derecelendirmede sorun yaşamamaları için her bir puan farklı bir emojiye karşılık gelecek şekilde görsellerle desteklenmiştir (1- kızgın yüz ifadesi; 2- üzgün yüz ifadesi; 3- kararsız yüz ifadesi; 4- gülen yüz ifadesi; 5- onaylayan yüz ifadesi). Sonuç olarak testten alınan yüksek puanlar, yalanı uygun bulma düzeyinin arttığına işaret etmektedir. Aydın ve arkadaşlarının (2022) yapmış oldukları çalışma sonucunda, güvenilirlik analizlerinde testin tümü için elde edilen iç tutarlık katsayısının 0,72 olduğu raporlanmıştır. Aydın (2022) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise bu katsayının .84 olduğu belirtilmiştir. Test-tekrar test sonuçlarında ise ilişki katsayılarının 0,71 ile 0,88 arasında değiştiği bulunmuştur. Ölçme aracının mevcut çalışmadaki iç tutarlık katsayısı ise .84 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Mevcut çalışmanın verileri pandemi sonrasında oluşan şartlar nedeniyle çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Verilerin toplanabilmesi için annelere uygulanan Onam Formu, Demografik Bilgi Formu ve Anne-Baba Stilleri ve Boyutları Ölçeği Google Formlar aracılığıyla tek bir bağlantıdan ulaşılabilecek şekilde dijital ortama aktarılmıştır. Aynı şekilde çocuklarla gerçekleştirilecek uygulama için de Prososyal Yalanın Uygunluğu Testi - Çocuk Formu Google Formlara aktarılarak ayrı bir doldurma bağlantısı elde edilmiştir.

Annelerin doldurması gereken formların dijital bağlantısını da içeren araştırma duyurusu sosyal medya, e-posta vb. platformlar aracılığıyla annelerle paylaşılmıştır. Bağlantıda yer alan formları doldurarak çocuğu ile birlikte çalışmaya katılmayı kabul eden annelerle iletişime geçilmiş, çocuklarla çevrimiçi ortamda gerçekleştirilecek görüşme hakkında sözlü bilgilendirme yapılarak bu görüşmeler için planlama yapılmıştır. Çocuklarla gerçekleştirilecek olan uygulamaya başlamadan önce görüşmeye dâhil olan annelere uygulama esnasında çocuğun sessiz bir ortamda ve tek başına olması gerektiği hatırlatılmıştır. Çocuklarla yapılan görüşmenin başında araştırmacı, çocuklara kendisini tanıtarak yapılacak uygulama hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. Çocuğun onamının alınmasının ardından uygulamaya geçilmiştir. Uygulama çocuklar için yaklaşık 25 dakika sürmüştür. Veriler Aralık 2021 ile Şubat 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Katılımcı sayısının 129 olması nedeniyle verilerin normal dağılım gösterdiği varsayımı karşılanarak analizler buna göre devam ettirilmiştir (Büyüköztürk ve ark., 2011). Betimleyici istatistik verileri kapsamında; yaş, cinsiyet, anne eğitim düzeyi, ailedeki çocuk sayısı ve okul öncesi eğitim süresi değişkenleri ile yalanı uygun bulma düzeyleri arasındaki ilişkiler korelasyon analizi, bağımsız örneklemli t test ve ANOVA ile incelenmiştir. Çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyi ile ebeveyn tutumları ve benlik kurguları arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Katsayıları ile hesaplanmıştır.

BULGULAR

Mevcut araştırmanın temel amacı, 9-13 yaş arasındaki çocukların prososyal yalanı uygun bulmalarında ebeveynlerinin tutumları ve benlik kurgularının etkisinin incelenmesiydi. Sonuç çıkarıcı analizlere geçmeden önce çocukların yalanı uygun bulma düzeylerini etkileyebileceği düşünülerek çocuğun yaşı, cinsiyeti, anne eğitim düzeyi, ailedeki çocuk sayısı ve okul öncesi eğitim alma süresi değişkenlerinin bağlantıları incelenmiştir. Bu analizler sonucunda, çocuğun cinsiyeti ($t_{(127)}= 1.61, p> .05$), anne eğitim düzeyi ($F_{(124)}=.89, p> .05$), ailedeki çocuk sayısı ($F_{(124)}= 1.11, p> .05$) ve okul öncesi eğitim alma süresi ($F_{(124)}= 1.38, p> .05$) değişkenlerinin çocukların yalanı uygun bulma düzeylerinde farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Ancak

prososyal yalan testinden alınan puanların çocukların yaşlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır ($F_{(124)} = 2.93$, $p < .05$). Yaşlar arasında farklılıkları Tukey'in testi ile analiz edildiğinde, tek farklılığın 9 ile 12 yaş grubundaki çocuklar arasında olduğu görülmüştür. Çocukların yaş gruplarına göre prososyal yalanı uygun bulmasına ilişkin puanların ortalama ve standart sapma değerlerine ilişkin bulgular Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1.

Katılımcıların Yaş Grubuna İlişkin Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

Yaş Grubu / Yalannın Uygun Puanları	Yalannın Bulunması	Nezaket Yalannın Uygunluğu		İşbirlikçi Yalannın Uygunluğu		(Toplam) Yalannın Uygunluğu	
		Ort	Ss	Ort	Ss	Ort	Ss
9 yaş		14.63	5.55	5.34	2.45	19.97	7.41
10 yaş		15.52	6.35	5.85	2.12	21.37	7.93
11 yaş		17.11	5.40	6.80	2.20	23.92	5.69
12 yaş		18.10	4.45	7.35	1.92	25.46	5.36
13 yaş		16.80	4.60	7.12	2.53	23.92	5.85
Toplam (9-13 Yaş)		16.62	5.29	6.60	2.33	23.22	6.53

Not: Nezaket Yalannın Uygunluk Düzeyi puanı maksimum 30; İşbirlikçi Yalannın Uygunluk Düzeyi puanı maksimum 15; Prososyal Yalannın Uygunluk Düzeyi puanı maksimum 45'dir.

Sonuç çıkarıcı analizler kapsamında, çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyi ile ebeveyn tutumları ve benlik kurguları arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Katsayıları hesaplanarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre prososyal yalannın uygun bulunma düzeyi ile demokratik, otoriter ve izin verici ebeveyn tutumları toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Prososyal yalannın alt boyutları açısından değerlendirildiğinde, çocukların nezaket yalannını uygun bulma düzeyi ile demokratik, otoriter ve izin verici ebeveyn tutumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Çocukların işbirlikçi yalanı uygun bulma düzeyi ile demokratik ebeveynlik arasında anlamlı ilişki görülmemiştir; ancak anlamlı olmamakla birlikte otoriter ebeveyn tutumları toplam puanları ile arasında pozitif yönlü anlamlılığa yakın bir ilişki saptanmıştır. Çocukların işbirlikçi yalanı uygun bulma düzeyi ile izin verici ebeveyn tutumu ile arasındaki ilişkilerin ise orta güçte ve düşük düzeyde anlamlı olduğu bulunmuştur. Sonuçlar, ebeveynlerin benlik kurguları ile prososyal yalannın uygun bulunma düzeyi arasındaki ilişkiler kapsamında incelendiğinde, ilişkisel-bireyci-toplulukçu benlik kurgularının çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyi ile anlamlı ilişkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Bu yöndeki sonuç, yalannın uygun bulunmasına ilişkin tüm alt boyutlar için benzer çıkmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Ebeveyn Tutumları ve Benlik Kurgusu ile Prososyal Yalanın Uygun Bulunma Düzeyi Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	Nezaket Yalanının Uygunluğu	İşbirlikçi Yalanının Uygunluğu	Prososyal Yalanın Uygunluğu
Demokratik Tutum	-.03	.05	-.02
Otoriter Tutum	-.05	.17	.02
İzin Verici Tutum	.08	.23*	.02
Bireyci-Benlik	-.04	.06	-.01
İlişkisel-Benlik	-.06	.12	.01
Toplulukçu-Benlik Kurgusu	-.04	.11	.01

*p< .01

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Mevcut çalışma, 9-13 yaş arasındaki çocuklar ve anneleri ile çocukların prososyal yalanı uygun bulmaları ile ebeveyn tutumları ve benlik kurguları arasındaki bağlantıları ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Araştırmada ebeveyn tutumlarının çocukların prososyal yalanı uygun bulma düzeyleri üzerinde farklılık oluşturması beklenmiştir. Literatürdeki bazı çalışmalarda (Popliger, 2011) da benzer sonuçlara ulaşılmış olmasına dayanarak; demokratik ebeveyn tutumu ile yetişen çocukların, otoriter ve izin verici ebeveyn tutumu ile yetişen çocuklara göre prososyal yalanı daha uygun bulacaklarını öngörülmüştü.

Araştırma sonuçları prososyal yalanın tüm alt boyutları bir arada değerlendirildiğinde ebeveyn tutumları ile prososyal yalanı uygun bulma düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Fakat alt boyutlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde ebeveynlerin izin verici tutumlarının artmasına bağlı olarak çocukların prososyal yalanın alt boyutu olan işbirlikçi yalanları uygun bulma düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Prososyal yalanın bir diğer alt boyutu olan nezaket yalanları ile ebeveyn tutumları arasında ise ilişki saptanamamıştır.

Literatüre bakıldığında Mojdehi ve arkadaşlarının (2021) çalışması farklı ebeveyn yöntemlerinin çocukların nezaket yalanlarını değerlendirmesi üzerinde etkisi olduğuna dair bulgular içermektedir. Çalışmaya göre ahlaki kuralları ve eylemlerin sonuçlarını mantıksal olarak açıklayan ebeveynlere sahip çocukların nezaket yalanını daha olumlu değerlendirdiği bulunmuştur. Bu araştırmanın sonuçları, mevcut araştırmadaki nezaket yalanına dair bulgular ile çelişmektedir. Elde edilen sonuçlardaki uyumsuzluğun, araştırma örneklemelerinin farklı kültürlere ait olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Mojdehi ve arkadaşlarının (2021) çalışması İranlı çocukların nezaket yalanlarını Kanadalı çocuklara kıyasla daha olumlu bulduğunu göstermiştir. Buradan hareketle kültürel farklılıkların bir etken oluşturduğunu söylenebilir. Bu nedenle Türkiye’de yaşayan çocukların yalana ilişkin yargıları ile batı ve doğu toplumlarda yetişen çocukların yargılarını karşılaştırarak kültürler arası çalışmalar yürütmenin önemli olduğu düşünülmektedir.

İşbirlikçi yalan ve otoriter tutum arasındaki ilişkilerin anlamlı olmadığı ancak pozitif yönde anlamlılık düzeyine yakın olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgularda bu anlamda çok güçlü bir bağlantı bulunamamış olsa da otoriter ebeveynlik ile işbirlikçi yalanın uygunluğu arasındaki

küçük ilişki göz ardı edilmemelidir. Çocukların işbirlikçi yalanı uygun bulma davranışları ebeveynlerin otoriter tutum sergilemesiyle bağlantılıdır. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz; kuralcı, sert ve çocuklarından sorgusuz itaat bekleyen otoriter tutum sahibi ebeveynlerin çocukları, başkasını korumak için söylenen işbirlikçi yalanı uygun bulmaya yönelik eğilim göstermektedir.

Bulgular ebeveynlerin benlik kurguları ve çocuklarının yalanı uygun bulma düzeyi arasındaki bağlantılar üzerinden değerlendirildiğinde, değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda daha önce gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda (örn. Triandis, 2001), ebeveynlerin özerkliği destekledikleri ailelerde yetişen çocukların başkası yararına söylenen yalanları daha az uygun bulacağı, ebeveynlerin birlikteliğe ve ilişkiselliğe verdikleri önemin ise başkası yararına söylenen yalanların uygun bulunmasıyla bağlantılı olacağı beklenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, çalışmada bu yönde ilişki örüntüleri gözlenmemiştir. Benlik kurgularının yalana ilişkin değerlendirmeleri etkilediğini raporlayan çalışmalar, çoğunlukla yetişkin gruplar üzerinde yürütülerek katılımcıların kendilerinden bildirim alınarak gerçekleştirilmiştir (Cantarero ve ark., 2021; Dunbar ve ark., 2016; Mealy ve ark., 2007). Şimdiki çalışmada ise annelerin benlik kurguları üzerinden bağlantılar test edilmek istenmiştir. Bu durum sonuçların farklılaşmasına yol açmış olabilir.

Yalanın uygun bulunması ile benlik kurguları arasında bağlantılar bulunamamasına neden olabileceği düşünülen bir diğer olası etmen, katılımcı grubunun seçiminden kaynaklanıyor olabilir. Küresel salgın nedeniyle okul ortamında veri toplanamaması ve annelere kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılması, benzer özellikteki katılımcıların çalışmaya dâhil edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Annelerin benlik kurgularının farklı çevrelerde yetişen katılımcılar olması durumunda değişebileceği göz önünde bulundurulursa, katılımcı grubunun benzerliklerinden kaynaklı olarak farklı benlik kurguları gözlenememiş olabilir.

Bu sonuçlara ek olarak çocukların prososyal yalanı uygun bulmalarına etki edebilecek diğer faktörler de incelenmiştir. Betimsel istatistiklere göre, prososyal yalanın tüm alt boyutları bir arada değerlendirildiğinde yaş düzeyinin prososyal yalanı uygun bulma konusunda anlamlı farklılık ortaya çıkardığı görülmüştür. Ayrıca prososyal yalanın alt boyutları ayrı ayrı değerlendirildiğinde de çocukların yaşı prososyal yalanın uygun bulunma düzeyi ile bağlantısını devam ettirmiştir. Çocukların yalana ilişkin yargılarının yaşlara göre değişip değişmediği konusunda çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin, Mojdehi ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında 5-11 yaşları arasındaki çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinin anlamlı farklılık göstermediği raporlanmıştır. Ancak Mojdehi ve arkadaşlarının (2021) İranlı ve Kanadalı çocukları karşılaştırdıkları kültürler arası bir diğer çalışmada, İranlı çocukların değerlendirmelerinde yaşın önemli bir faktör olduğu; Kanadalı çocuklarda ise yaş konusunda benzer etkinin gözlemlenmediği bildirilmiştir. Aydın (2022) tarafından Türkiye örnekleminde yapılan çalışmada ise nezaket yalanları açısından anlamlı farklılıklar görülmediği, işbirlikçi yalanlar için yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu raporlanmıştır. Bu sonuçlar Türkiye'deki okul sistemi üzerinden yorumlanmıştır. Söz konusu bütün bu bulgular, çocukların yalana ilişkin değerlendirmelerinde farklı sosyalleşme süreçlerinin etkili olduğunu işaret etmektedir.

Bu konuda yapılacak olası bir yorum, çocukların okula başlamalarıyla birlikte sosyalleşme süreçlerine daha fazla maruz kaldığı, olayları bağlama göre değerlendirdikleri ve sonucunda yalan söyleme davranışının başkalarının yararına olduğu durumlarda yalanı makul karşıladıkları şeklinde olabilir. Ancak yaşla birlikte yalanın uygun bulunma düzeyinin arttığına yönelik bulgu, mevcut çalışmanın en büyük grubunda farklı bir örüntü göstermiştir. Bir başka deyişle, 13 yaşındaki çocukların yalanı uygun bulma düzeylerinde aşağı yönlü bir ivme göze çarpmaktadır (bkz. Tablo 1). Söz konusu bulgular, ergenlik dönemine doğru yaklaşan

çocukların kendilerine yönelmesi şeklinde yorumlanabilir. Yine de bu konuda, ortaokul düzeyindeki çocuklar ile boylamsal çalışmaların yürütülmesi, yalana ilişkin yargıların değişimini açıklamada araştırmacıların işini kolaylaştıracaktır.

Araştırma sonuçlarını etkileyebilecek bazı sınırlılıklardan bahsetmek de uygun olacaktır. Araştırma örnekleme kartopu örnekleme metodu ile oluşturulduğu için, araştırmacılar ve araştırmaya katılan veliler birbirlerine benzer gruplardan oluşuyor olabilir. Nitekim sonuçlar ebeveynlerin demokratik tutumlarının diğer ebeveyn tutumlarına oranla daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ileride yapılacak araştırmalarda demografik özellikleri açısından daha farklı düzeyde katılımcılara ulaşılması literatürdeki birikim için önemli görünmektedir. Ebeveynlerin verdiği cevapların yanlı olmasına sebebiyet verebilecek başka bir sınırlılık da son yıllarda ebeveynlerin “mükemmel görünme kaygısı” olabilir. Ebeveynlerin bu kaygı ile ölçüklere gerçekte olandan farklı ve yanlı cevaplar vermiş olabileceği akla gelebilir. Dolayısıyla ileride yapılacak çalışmalarda bu sınırlılığı ortadan kaldırmak için ebeveyn tutumlarını anne beyanına ek olarak çocuk beyanıyla da değerlendirmenin faydalı olabileceği söylenebilir. Benlik kurgusu ölçümü için de benzer şekilde, 9-13 yaş aralığındaki çocukların sosyalleşme süreçleri bakımından sadece ebeveynlerinin değil; özellikle akranları ve okul ortamı başta olmak üzere başka türlü sosyal-kültürel etmenlerden etkilenebileceğini göz ardı etmemek gerekir. Çocukların kendi bildirimine dayanarak yapılacak ölçüm ve değerlendirmeler, söz konusu değişkenler arasındakileri görmek üzere farklı noktalara götürme ihtimali taşımaktadır. Bu nedenle, çocuklara uygun ölçme araçları ile ilişkilerin tekrar test edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Mevcut çalışmanın örneklemini ağırlıklı olarak İstanbul ve Ankara’da yaşayan anne ve çocuklar oluşturmaktadır. Veriler ayrı ayrı incelendiğinde büyükşehir, şehir ve ilçe-kasaba-köy yerlerinde yaşayan anne ve çocukların verdikleri cevaplarda sosyo-kültürel farklılıklar gözlemlenmiştir. Fakat bu farklılığı inceleyebilecek yeterli düzeyde örnekleme sahip olunmadığı için bundan sonraki çalışmalarda yaşanılan yerin ve buna bağlı kültürel etmenlerin değerlendirilmesi literatür için aydınlatıcı veriler sunabilir.

Sonuç olarak, Türkiye’de prososyal yalanın uygun bulunması üzerindeki çeşitli etmenler hakkında çok fazla çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle mevcut çalışmanın sonuçlarını tartışırken karşılaştırmalar yapmak mümkün olmamıştır. Çocuklarda çok erken dönemlerden itibaren gözlemlenebilen yalan kavramı ve prososyal yalanın ayırımı ile yalanın uygun bulunması konusunda daha fazla sayıda çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Özellikle aile ve kültür yapısı açısından farklılık gösteren toplumlardaki çalışmaların artması, doğası gereği sosyal-kültürel etmenleri barındıran yalan gelişiminin açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçay, E. (2013). Yalan söyleme kabiliyeti ve hafıza: Cinsiyetler arası karşılaştırma. *Selçuk İletişim*, 7(3), 234-243.
- Aydın, M. Ş. (2020). Yalanın renkleri: Yalanın tanımlanması ve türleri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69), 1-9.
- Aydın, M. Ş. (2022). *Çocuklarda prososyal yalan: orta çocukluk döneminde prososyal yalanın uygun bulunma düzeyini etkileyen sosyal ve zihinsel etmenler*. Nobel Yayınları.
- Aydın, M. Ş., Karakelle, S. ve Kumru, A. (2022). Prososyal yalanın uygunluğu testi-çocuk formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(1), 34-42.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1), 1-103. doi: 10.1037/h0030372
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2011). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cantarero, K., Szarota, P., Stamkou, E., Navas, M. ve Dominguez Espinosa, A. D. C. (2021). The effects of culture and moral foundations on moral judgments: The ethics of authority mediates the relationship between power distance and attitude towards lying to one's supervisor. *Current Psychology*, 40(2), 675-683.
- DeHart, T., Pelham, B. W. ve Tennen, H. (2006). What lies beneath: Parenting styles and implicit self-esteem. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42, 1-17.
- Dunbar, N. E., Gangi, K., Coveleski, S., Adams, A., Bernhold, Q. ve Giles, H. (2016). When is it acceptable to lie? Interpersonal and intergroup perspectives on deception. *Communication Studies*, 67(2), 129-146.
- Dystra, V. W., Willoughby, T. ve Evans, A. D. (2019). Perceptions of dishonesty: Understanding parents' reports of and influence on children and adolescents' lie-telling. *Journal of Youth and Adolescence*, 49(1), 49-59.
- Ercan, H. (2011). İlişkisel-bireyci-toplulukçu benlik ölçeğinin psikometrik özellikleri ve uyarlama çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(2), 37-45.
- Evans, A. D. ve Lee, K. (2013). Emergence of lying in very young children. *Developmental Psychology*, 49(10), 1958-1963.
- Fu, G., Xu, F., Cameron, C. A., Heyman, G. ve Lee, K. (2007). Cross-cultural differences in children's choices, categorizations, and evaluations of truths and lies. *Developmental Psychology*, 43(2), 278-293.
- Goffman, E. (1967). *Interpersonal ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books.
- Güller, B., Güvenir, T., Buran, B. S., Aydemir, Ö., Varol, F., Özbek, A., ve Kıdak, Ö. G. (2020). Klinik ve toplum örneklemelerinde Anne babalık ve Aile Uyum Ölçeği'nin, 2-12 yaş aralığındaki çocukların anne babaları için Türkçe geçerlik ve güvenilirlik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(4), 464-475.
- Günalp, A. (2007). Farklı anne baba tutumlarının okul öncesi eğitim çağındaki çocukların özgüven duygusunun gelişimine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Hastings, P. D., Zahn-Waxler, C., Robinson, J., Usher, B. ve Bridges, D. (2000). The development of concern for others in children with behavior problems. *Developmental Psychology*, 36, 531-546.
- İmamoğlu, E. O. (1998). Individualism and collectivism in a model and scale of balanced differentiation and integration. *The Journal of Psychology*, 132(1), 95-105.
- İmamoğlu, E. O., Günaydın, G. ve Selçuk, E. (2011). Özgün benliğin yordayıcıları olarak kendileşme ve ilişkililik: Cinsiyetin ve kültürel yönelimlerin ötesinde. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 27-43.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403-422.
- Kapçı, E. G. ve Erdiñ, S. (2009). *Anne-baba tutum ölçeğinin 3-13 yaş aralığında çocuğu bulunan annelerde değeriendirilmesi*. 18. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. Bildiri Kitabı. İzmir.
- Kashima, E. S., & Hardie, E. A. (2000). The development and validation of the Relational, Individual, and Collective self-aspects (RIC) Scale. *Asian Journal of Social Psychology*, 3(1), 19-48.
- Larsen, H. (2020). The Effects of parenting styles on prosocial lie-telling behaviors in young children. *Family Perspectives*, 2(2), 1.
- Lau, Y. L., Cameron, C. A., Chieh, K. M., O'Leary, J., Fu, G. ve Lee, K. (2013). Cultural differences in moral justifications enhance understanding of Chinese and Canadian children's moral decisions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(3), 461-477.
- Lavoie, J., Leduc, K., Crossman, A. M. ve Talwar, V. (2016). Do as I say and not as I think: Parent socialisation of lie-telling behaviour. *Children & Society*, 30(4), 253-264.
- Lavoie, J., Wyman, J., Crossman, A. M. ve Talwar, V. (2018). Lie-telling as a mode of antisocial action: Children's lies and behavior problems. *Journal of Moral Education*, 47(4), 432-450.
- Lavoie, J., Yachison, S., Crossman, A. ve Talwar, V. (2017). Polite, instrumental, and dual liars: Relation to children's developing social skills and cognitive ability. *International Journal of Behavioral Development*, 41(2), 257-264.
- Lee, K., Xu, F., Fu, G., Cameron, C. A., & Chen, S. (2001). Taiwan and Mainland Chinese and Canadian children's categorization and evaluation of lie-and truth-telling: A modesty effect. *British Journal of Developmental Psychology*, 19(4), 525-542.
- Lewis, M., Stanger, C. ve Sullivan M. W. (1989). Deception in three-year-olds. *Developmental Psychology*, 25(3), 439-481.
- Lyon, T. D. ve Dorado, J. S. (2008). Truth induction in young maltreated children: The effects of oath-taking and reassurance on true and false disclosures. *Child Abuse and Neglect*, 32(7), 738-748.
- Ma, F., Evans, A. D., Liu, Y., Luo, X. ve Xu, F. (2015). To lie or not to lie? The influence of parenting and theory-of-mind understanding on three year-old children's honesty. *Journal of Moral Education*, 44(2), 198-212.
- Markus, H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.

- Mealy, M., Stephan, W. Ve Urrutia, I. C. (2007). The acceptability of lies: A comparison of Ecuadorians and Euro-Americans. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(6), 689-702.
- Mojdehi, A. S., Shohoudi, A. ve Talwar, V. (2020). Children's moral evaluations of different types of lies and parenting practices and across cultural contexts. *Current Psychology*, 1-14.
- Mojdehi, A. S., Shohoudi, A. ve Talwar, V. (2021). Deception or not? Canadian and Persian children's moral evaluations of Tarooof. *Current Psychology*, 40(9), 4372-4383.
- Peterson, C. C., Peterson, J. L., ve Seeto, D. (1983). Developmental changes in ideas about lying. *Child Development*, 54, 1529-1535.
- Popliger, M., Talwar, V. ve Crossman, A. (2011). Predictors of children's prosocial lie-telling: Motivation, socialization variables, and moral understanding. *Journal of Experimental Child Psychology*, 110(3), 373-392.
- Robinson, C. C., Mandleco, B., Olsen, S. F. ve Hart, C. H. (2001). The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire. In J. Touliatos & B. Perlmutter (Eds.), *Handbook of family measurement techniques*, (2nd ed., 319-321). Thousand Oaks: Sage.
- Sayı, M. ve Selçuk, B. (Der.). (2020). *Çocuklukta Olumlu Sosyal Davranış ve Ahlak Gelişiminde Ana Baba Davranışlarının Etkileri*. Ana Babalık: Kuram ve Araştırma (3. Baskı) içinde (s.225). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Talib, M. B. A., Abdullah, R. ve Mansor, M. (2011). Relationship between parenting style and children's behavior problems. *Asian Social Science*, 7(12), 195-200.
- Sharkey, W. F. ve Singelis, T. M. (1995). Embarrassability and self-construal: A theoretical integration. *Personality and Individual Differences*, 19, 919-926.
- Talwar, V. ve Lee, K. (2008). Social and cognitive correlates of children's lying behavior. *Child Development*, 79(4), 866-881.
- Triandis, H. C. (2001). Individualism-collectivism and personality. *Journal of Personality*, 69(6), 907-924.
- Vrij, A. (2008). *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities* (2nd edition). England: John Wiley & Sons Ltd.
- Yılmaz, S. (2020). *Ebeveyn tutumlarının ilköğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeyi ile ilişkisi* (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Toplumsal Travma Döneminde Travma Sonrası Gelişim ve Temel İnançlardaki Sarsılmalar¹

Post-Traumatic Development and Shakes in Basic Beliefs During Social Trauma

Tuğba Özyanık^{1*}, Sultan Tarlacı¹

¹Uzm, M.E.B. tugbazynkmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3170-9050> *Sorumlu Yazar

²Prof.Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi ve Tıp Fakültesi,Psikoloji Bölümü ve Nöroloji Ana Bilim Dalı, tarlacisultan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7634-1467>

Geliş tarihi/Received : 24.12.2021 Kabul tarihi/Accepted: 30.12.2022 Yayın tarihi/Published: 30.12.2022

ÖZET

Bu araştırmada, yaşanan toplumsal travma döneminde oluşan stres durumunun ötesinde kişilere kattığı olumlu farkındalık üzerinde durulmaktadır. Araştırmada toplumsal travma döneminde bireylerin; psikolojik semptom belirtileri, travma sonrası gelişimleri ve temel inançlardaki sarsılmaların araştırılması amaçlanmaktadır. Toplumsal travma döneminde toplumun psikolojik semptom oluşumları ve bu semptomların travma sonrası gelişime etkisi incelenmektedir. Ayrıca araştırma değişkenleri hem kendi aralarında hem de demografik özellikler arasında ilişki incelenmektedir. Travma sonrası semptom dokuz farklı sonuç çıkarılmakta olup, temel inançlar ve travma sonrası gelişim kendi içlerinde madde olarak analiz edilerek ayrı ayrı ve sonrasında bütünsel olarak incelenmektedir. Araştırmaya toplumsal travma döneminde olan; 18-65 yaş arası, 660 kişi katılım sağladı. Anket formları pandemi nedeni ile çevrimiçi ortamda uygulandı. Katılımcılara demografik bilgi formu, kısa semptom envanteri, travma sonrası gelişim ölçeği ve temel inançlar envanteri olmak üzere dört ölçüm aracı sunuldu. Araştırma sonucunda değişkenlerden alınan puanlar kişilerin semptomlarına bağlı farklılıklar göze çarpmaktadır. Toplumsal travma sonucunda kişilerin yüksek oranda kişilerin kendi gelişimine katkı sağladığı (%67.7) ve temel inançlarda değişimlere yol açtığı (%67.6) saptanmaktadır. Bununla birlikte toplumsal travma sonucunda oluşan psikolojik semptomların alt boyutları ile birlikte toplumsal travmadan etkilenme düzeyleri, travma sonrası belirtiler, travma sonrası gelişim ve temel inançlardaki sarsılmalar için doğrulanmaktadır. Değişkenlerin birbirleri ile ilişkin analiz bulguları, literatür doğrultusunda tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Semptomlar , Temel İnançlar, Travma, Travma Sonrası Gelişim, Toplumsal Travma.

ABSTRACT

This study focuses on the positive awareness that it adds to people beyond the stress situation that occurs during the social trauma period. In the research, individuals in the period of social trauma; The aim of this study is to investigate the psychological symptoms, post-traumatic developments, and convulsions in basic beliefs. The psychological symptom formations of the society during the social trauma period and the effects of these symptoms on the post-traumatic development are examined. In addition, the relationship between research variables and demographic characteristics is examined. Post-traumatic symptom nine different conclusions are drawn, basic beliefs and post-traumatic development are analyzed separately and then holistically by analyzing them as items in themselves. In the study, those who were in the period of social trauma; 660 people between the ages of 18-65 participated. Questionnaire forms were applied online due to the pandemic. Participants were presented with four measurement tools: demographic information form, brief symptom inventory, post-traumatic growth scale, and core beliefs inventory. As a result of the research, the scores obtained from the variables differ depending on the symptoms of the individuals. As a result of social trauma, it is determined that people contribute to their own development at a high rate (67.7%) and cause changes in basic beliefs (67.6%). In addition, the sub-dimensions of psychological symptoms resulting from social trauma, as well as the levels of exposure to social trauma, are confirmed for post-traumatic symptoms, post-traumatic development and convulsions in basic beliefs. The analysis findings of the variables related to each other are discussed in line with the literature.

Keywords: Basic Beliefs, Post Traumatic Development, Psychological Symptoms, Social Trauma, Trauma.

¹ Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığındaki birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

“Tanıdığım en güzel insanlar; yenilgiyi, acıyı, mücadeleyi ve kaybı yaşamış olan ve diplerden çıkış yolunu kendileri bulmuş, romantik ve eylemci insanlardır. Bu kişiler yaşama karşı geliştirdikleri kendine has takdir, direniş, duyarlılık ve anlayışla; şefkat, nezaket, bilgelik ve derin sevgiden kaynaklanan bir ilgi ve sorumlulukla doludurlar. Ve bu güzel insanlar öylece ortaya çıkmazlar, onlar oluşurlar” Elisaveth Kübler Ross

Travma terimini Türk Dil Kurumu (Tdk.gov.tr, 2022), birinci anlam olarak “sarsıntı”, ikinci anlam olarak “bir doku veya organın yapısını, biçimini bozan ve dıştan mekanik bir tepki sonucu oluşan yerel yara, örselenme” olarak tanımlamaktadır. Yunancada “trauma” (travma) sözcüğünün kökeni M.Ö.1500’lü yıllarda Sümerlilerin yapıtlarına kadar dayanmaktadır (Duman, 2019). Sümer Yazıtlarında Nuppur şehrinde gerçekleşen bir olaydan sonra, insanların uyurgezermiş gibi dolaştığına, sessizlikten, kabuslardan ve kişilerin çaresizliğinden bahsedilmiştir (Kinzie ve Goetz, 1996, akt. Güneş, 2009). Travmanın psikoloji literatürü incelendiğinde ise, 18. yüzyıldan önce travmanın psikolojik etkilerine inanılmamıştır. Psikolojik sorun yaşayan kişi ya patolojik olarak sorunları vardır ya da biyolojik olarak bu durumun üstesinden gelemiyordur. Her iki durumda da asıl kaynak kişinin kendisi olarak kabul ediliyordu. Zihinsel olarak sağlıklı olan bireylerin ciddi düzeyde travmalara maruz kalsa bile bir süre sonra iyileşebilecekleri varsayımı hâkimdir (Jones&Wessley 2005). 1870 yılında Fransa-Prusya savaşına kadar, kişilerin psikiyatrik rahatsızlığın mümkün olmayacağına inanılırken, savaş sonrasında kahraman ilân edilen askerlerin ciddi ruhsal sorunlar yaşaması psikiyatrların ilgisini çekmiştir. Savaşa giderken hiçbir ruhsal bozuklukları olmayan askerlerin savaştan sonra tepkilerinin olduğu, savaş öncesinde keyif aldıkları durumlardan artık keyif almadıkları, ilgilerinin azaldığı, cephede yaşanan olayların yeniden yaşamış hissetmeleri, öfke krizleri geçirdikleri gözlemlenmiştir. Psikiyatrların o dönemde gözlemledikleri davranışlar TSSB ölçütleri ile benzerlik gösterir. Psikiyatrların ilk defa travmatik nevroz tanısını önermiştir (Kardiner, 1959). Psikolojik travmanın başlangıç çalışmaları 19. Yüzyıl olmasına rağmen, siyasi hareketlerin egemenliği bu çalışmaların devamlılığını engellemiştir. İlk olarak 19. Yüzyılda Fransa’da kiliseye karşı cumhuriyetçi akımın kadınlar üzerinden histerik araştırmalar ile başladı. Sonrasında İngiltere’de ve ABD’de 2. Dünya Savaşından sonrasında savaş sonucundaki muharebe nevrozu takip ederek Vietnam savaşı travma araştırmalarının zirvesi olarak tanımlandı. Tüm bu araştırmaların sonucu ise savaş karşıtı hareketlerin başlamasıdır (O’Brien 1990). Son ve en etkili olan durum ise Fransa’da başlayan Kadın hareketlerinin kamusal bilince çıkması ile birlikte, kadınların ev içi şiddeti önlemek ve cinsel tacizin önüne geçmek amacıyla başlattıkları akım travmanın sadece kadınlara özgü bir semptom olmadığını göstermiştir (Burgess, Holmstrom, 1974). 19. Yüzyıla kadar olan sürede psikanalistik kuram dışında daha çok fiziksel yara anlamında kullanılmıştır. Travma kelimesi bedensel travma dışında kullanımı kısıtlı olmuştur (Herman 1997).

Amerikan Psikoloji Birliği tarafından Travma, “Ölüm, ciddi yaralanma, zarar ya da cinsel şiddete neden olabilecek gerçek durum ya da tehdit olarak bireyde, yakın bir aile üyesinde veya yakın bir arkadaşta aşırı stres, yoğun bir korku, çaresizlik ya da dehşet duyguları yaratan örseleyici yaşantılar olarak ifade edilmektedir. Askeri savaş, cinsel, fiziksel veya terörist saldırı, hırsızlık, soygun, kaçırılma, rehin alınma, işkence, hapsedilme, doğal ya da insan yapımı felâketler, ağır otomobil kazaları veya hayati tehlike arz eden bir hastalık gibi yaşantılar (APA, 2013)” olarak tanımlanır. Travma sonucunda kişilerde üzüntü, öfke, tekrarlayıcı ve sıkıntı verici duygu ve düşünceler, nefes almada güçlük bedensel gerginlik ve madde kötüye kullanımı gibi psikiyatrik problemler yaşayabilir. Bu problemlerin yanı sıra kişiler ne hissettiklerini çözümlenemeyebilirler, duyguları ifade etmede problem yaşayabilir ve

ayrışmayan duyguların sonucu olarak somatik problemler gösterirken, uyumsal tepkiler veremeyebilirler (Şar, 2018).

Travmalar bireysel olarak yaşandığına sadece olayı yaşayan kişileri değil aynı zamanda o kişilere tanık olanları da etkileyerek topluma yayılır. Yaşantılar sonucunda oluşan bazı toplumlarda ortaya çıkan durumlar, kişisel travmalardakine benzer semptomlar oluşturabilir. Dehşet, tedirginlik, çaresizlik, kayıp hissi, öfke, acı, yalnızlık gibi birçok duygu durumunun kitleler halinde görülür (Çopur & Gencer; 2015).

Toplumsal travmalar uçak gibi insanları taşıyan toplu taşıma araçlarının kazası, yangın, sel, deprem gibi doğal afetler, tecavüz, terör saldırısı, toplama kamplarına maruz kalmak, şiddet, göç gibi olgular birden fazla insanın psikolojisini etkileyeceğinden bu olayları travmatik olaylar olarak algılayabiliriz. Bu kötü ruh halinin toplum tarafınca yaşanması durumu da toplumsal travma olarak değerlendirilebilir (Kılınç, 2017). Bu travmatik durumlar toplumun genelinin sosyal, kültürel, psikoloji ve ekonomik anlamda geriletken geçmiş ve geleceğine dair inançlarının sarsılması ve farklı müdahaleleri gerektiren bir durumdur (TİHV, 2012).

Salgın hastalıklar epidemiler olarak adlandırılır. Pandemi ise geniş coğrafyaya, kıtaya ve ya dünyaya yayılan, insan ve hayvanlarda hastalıklara ve ölümlere yol açan bulaşıcı bir hastalıktır. Pandemi kelimesi Eski Yunan dilinde “tüm insanları etkileyen” anlamına gelir. Hastalık yapıcı mikroorganizmaların bir türden diğerine, hayvanlardan insanlara, insanlardan insanlara ya da hava, su, toprak ile insanlara ve hayvanlara geçebilirler. Hastalığa yol açan organizma bakteri, virüs, mantar, riketsia ya da parazit olabilir (Aslan, 2020). Bu hastalık insandan insana çok kolay bir şekilde bulaşabiliyor ve yeni bir virüs ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gündemine gelmektedir (Kara, 2009). Tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılan, sağlık sorunları oluşturan birçok endemi ve pandemi yaşanmıştır. Veba başta olmak üzere kolera, İspanyol Gribi (H1N1), Hong Kong Gribi (H3N2, H2N2), Çiçek Hatalığı (Variola), Sıtma, Domuz Gribi (H1N1), Kuş Gribi (H1N1), HIV/AIDS gibi hastalıklar toplumları derinden etkilemiştir (Yıldız,2014). Aralık 2019’da Çin’in Hubei bölgesi başkenti Wuhan’da başlayan Covit-19 salgını, 11 Mart 2020 tarihinde WHO tarafından pandemi olarak pandemi olarak ilân edilmiştir. Covit-19’da virüs damlacıklarının hava veya temas ile insandan insana bulaşır. Virüsün bir hastalık belirtisi göstermeden de insandan insana bulaşabildiğini gösteren bulgular mevcuttur. Hastalık genellikle orta-ağır bir klinik seyir göstermekte; ağır pnömoni, septik şok, şiddetli akut solunum sendromu (SARS), akut respiratuvar distres sendromu (ARDS) ve çoklu organ yetmezliği hastalığın komplikasyonları olarak görülmekte, bu tablo genellikle ölümlerle sonuçlanmaktadır. Dünya salgını önlemek için büyük çaba sarf etmektedir. Virüs ile mücadelede en önemli şart rasyonel olarak sabırlı ve bilimsellikten yana tavır sergilenmesi gerekmektedir. Sosyal mesafenin korunması ve temassızlık virüsün yayılımını azaltır. Kişisel hijyene dikkat edilmeli. Ayrıca immun sistemi güçlü tutamak, dinlenmek de hastalığın korunumu için önemlidir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022; WHO, 2022).

Tek yumurta ikizlerinde yapılan araştırmalara göre genetik yapıları aynı olmasına rağmen hayat tarzları, yaşayış biçimleri, alışkanlıklardan dolayı bir birlerinden farklı hastalıklar geçirdiği bilinmektedir. Hayat tarzlarındaki olumsuzluklar genlerde hasar oluşturabileceği, dokuları organların tahribine sebep olabileceği ortaya çıkar. Hayat tarzının beslenme, spor, sigara ve madde kullanımından ibaret olmadığı, inanışların, duygu durumunun da içerisinde barındırır. Hiçbir şeyi beğenmeme, hiçbir şeyden haz almama, egoistlik, yalan söyleme gibi durumlarla kendini gösteren ve depresyon gibi patolojik sorunlara yol açan hastalıkların da diğer hastalıklar gibi Covit-19’a yakalaya için zemin oluşturur. Tıp alanında “Nöro immuno modülasyon” kavramının kişinin duygu durumunun bağışıklığa etki etmesi anlamını taşır. Olumlu ve motive edici düşüncelerin, davranışların bağışıklık sistemine antioksidan etkisinde bulunduğu görülür (Aslan, 2020).

Varoluşsal felsefenin ve psikolojinin ilgi alanlarına girmeyi başaran gelişim kavram ise Hegel, Fromm, Nietzsche gibi pek çok felsefecinin ve kuramcının ilgisini çekmiştir. Hegel, “*Minerva’nın baykuşu, ancak gün batarken uçmaya başlar.*” (Hegel, 1991; 31) ifade eder. Erich Fromm, insanın isteği dışında dünyaya geldiğini ve yine isteği dışında dünyadan ayrıldığını söyler. Diğer canlılar için var olmak yeterliyken insan için edilgen ve savunmasız olma rolünü aşma ve çevresine anlamlı etkiler sunmak ister. Aşmak (hâkimiyet) olarak nitelendirdiği yapının pozitif ya da negatif olabileceğini söyler. Kişi tehlikeden karşı kendini koruyabildiği gibi tam zıttı olarak kendini de yok edebileceğini belirtir. Bu zıtlıklar ise bireyin normal gelişiminin (patolojik aile tutumları) nasıl olduğu ile ilgilidir (Akt. Tedeschi ve ark., 1998). Nietzsche aforizma halini gelen “*Beni öldürmeyen acı güçlendirir.*” Sözü travma sonrası gelişimi araştıran çalışmacılara ışık olmuştur.

Travma sonrasında ilişkilerin bozulması, temel değer ve inançlardaki değişimler gibi olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi kişiler, yeni baş etme becerileri geliştirerek farklı bakış açısı oluşturmaktadır. Kişi, stresle mücadele sonucunda olumlu psikolojik gelişmeler sağlayabilmektedir. Söz konusu ifadeleri en iyi kapsayan ve bu gelişimi deneyimleyen kişiler için illüzyondan öte bir gerçeklik olduğunu, yalnızca bir baş etme mekanizması olmayıp hem sonuç hem de süregelen bir deneyim olduğunu ortaya koyan kavramın “Travma Sonrası Gelişim” olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, gelişimin diğer terimlerden farklı olarak kişinin travma öncesi durumuna dönmesi değil, kişinin pek çok alanda daha iyi bir düzeye gelmesi anlamına gelmektedir. Gelişim, travmadan kurtulan insanlarda hem niceliksel hem de niteliksel birtakım değişiklikler yaratmaktadır. Bir kişinin gelişim yaşaması, psikolojik sıkıntı yaşamayacağı veya psikolojik sıkıntı yaşaması gelişim yaşamayacağı anlamına gelmemektedir. Travmatik olayların bireyler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler aynı anda görülebilmektedir. Kişi fayda sağlarken aynı zamanda güçlükler de yaşayabilir. Travma sonrası gelişim, iyi oluştaki artma ile sıkıntıdaki azalma aynı anlama gelmemektedir. Anlamlı düzeyde travma sonrası gelişim yaşayan bireyler sıkıntılarında azalma ya da mutluluklarında bir artış yaşamak zorunda olmadığı gibi, kişi yaşamış olduğu travmanın sıkıntı ve stresi deneyimlerken aynı zamanda gelişim de yaşayabildiği görülmektedir (Tedeschi RG, Calhoun LG, 1996; 1999; 2004b; 2014).

Travma sonrası stres belirtilerinin ve bu süreçte yaşanan psikolojik gelişimlerin yanı sıra travmadan sonra meydana gelen inanç ve şemalardaki değişimler bilişlerin rolü önemlidir (Janoff-Bulman, 1989). Travma sonrasında kişilerin bilişsel süreçlerin olumsuz etkilerinin yanında iyileştirici etkisine de sahiptir. Travma tedavisinde bilişsel-davranışçıların ya da yapısalcı terapistlerin, travmayı tanımlama, temel şemaların ve olumsuz inançları danışan tarafından fark edilmesi, yeni bakış açısı geliştirmeleri, olumsuz düşüncelerin sorgulanması gelişim için önemlidir. Yapılandırılmış tedavilerin dışında ise birçok araştırmacı “kendiliğinden” bilişsel süreçlerin olumlu sonuçlarına odaklanmışlardır (Schaefer Moos; 1992; Tedeschi& Calhoun; 2004).

Travma sonrasında kişilerde anlamların yenilenmesi, enerjinin dışa vurulması, sosyal oluşumun yeniden inşası ve inanç sisteminin pekişmesi koruyucu faktörler arasındadır. Aksi durumlarda kişi psikososyal ve psikofizyolojik sistemlerin onarılmadığında travma tam anlamıyla iyileşmediği görülür (Reisner, 2003). Hızlı değişimlerle kültürün ve sembollerin farklılaşması, inançların inkârı, idollerin yok edilmesinden dolayı uzun ve şiddetli olabilir. (Sztompka, 2000). Travma mağdurlarının kimlikleri, insan ilişkilerinin ve dünyaya ilişkin varsayımları ve beklentileri sarsılırken toplumların da kültürlerin ve toplumun güvenini oluşturan değer, gelenek, Ahlak ve insani normları sarsabilecek niteliktedir. Toplumda yaşanan travmalara bağlı olarak oluşacak etki toplumu bütünleştireceği gibi çatışmaların sıklaşarak yabancılaşmalar ve kutuplaşmalar yaşanabilmektedir (Çopur ve Gencer, 2015). Travmalara yol açacak olan ve ya oluşumunu engelleyen olayların kendisi değil, olayın bağlamı ve anlamıdır (Reisner, 2003).

Travma sonrasında, kişilerin değişik niteliklerde ve nicelikte etki ettiği, bunun hem fiziksel hem de psikolojik tepkilere neden olabileceği görülür. Belirtilerin hangi şiddette olacağına ya da iyileşmenin hangi oranda olacağına dair bireysel farklılıklarının ne olduğuna ilişkin netlik sağlanamamıştır. Kişinin duygu, düşünce ve davranışlarına yön verdiği temel varsayımlar travmadan sonra yetersiz kalarak ruhsal dengelerin yeniden oluşmasını sağlamak için temsillerinin içeriklerini tekrar oluşturması gerekir. İnanç ve temsiller ile ilgili araştırma sonuçları azdır ve bunlarla ilgili yapılacak olan çalışmalar özellikle bireysel farklılıkları ortaya koyacağı için travma sonrasında yaşanan semptomların ve gelişimlerin anlaşılması için önemli olacaktır (Salo, Punamaki ve Qouta, 2004).

Buraya kadar aktarılmış bilgilerden hareketle, bu çalışmada toplumsal travma döneminde bireylerin travma sonrası gelişimleri, temel inançlardaki sarsılmalar incelenmesi amaçlanmaktadır. Küresel salgınla mücadele döneminde ruh sağlığı ile ilgili çalışmalar önemlidir. Araştırma sonucunda ortaya çıkacak verilerin ve sonuçların literatüre katkı sağlaması ve gelecekte yapılacak çalışmalar için aydınlatıcı nitelikte olması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın asıl amacı yaşanan travma sonrası karşılaşılan güçlü mücadele ile sonuçlanan olumlu değişim ve gelişimler olsa da, travmanın kişi üzerindeki önemli düzeyde patolojik sonuçlar yaratabileceği unutulmamalıdır. Yaşamın istenilen ve beklenen bir durum olmayan travmatik yaşantılar, kişinin mücadele gücü ile birlikte yenilenme fırsatı ve pozitif değişimler sağlayabilmektedir.

YÖNTEM

Yöntem bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin nasıl toplandığı, etik belirleyiciler, kapsam ve sınırlılıklar açıklanmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Nicel Araştırma modellemesine sahip bu çalışma, toplumsal travma döneminde bireylerin psikolojik semptomları, travma sonrası gelişimleri, temel inançlardaki sarsılmaların incelenmesi ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin saptanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, genel tarama modeli ve ilişkisel tarama desenleriyle yürütülmüştür. Tarama modelleri halen devam eden ve ya geçmişte olan bir durumun betimlenmesini amaçlayan yaklaşımdır. İlişkisel tarama modeli iki ve ya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin varlığı ve ya derecesini belirleyen desenlerdir (Karasar, 2015).

Çalışma Grubu

Araştırma, Covit-19'un Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edildiği 11.03.2020 tarihi temel alınarak 87. Günden itibaren 10 günlük süre olarak 27 Mayıs 2020 ile 5 Haziran 2020 Tarihleri arasında yapıldı. Salgın dönemi araştırması olduğu için anketler yüz yüze uygulanamayıp çevrim içi sistem ile 660 kişiye Google Forms kullanılarak, 18 ila 65 yaş arasındaki kişilere uygulandı. Katılımcılar gönüllülük onam formunu Kabul ettikten sonra çalışmaya devam edildi. Katılımcılardan alınan bilgiler nicel metotlar kullanılarak analiz edildi. Örnekleme yer alan kişiler, Türkiye'deki çeşitli şehirlerinde ve yurt dışında farklı ülkelerde yaşamaktadır. Belirtilen süre içerisinde soruları yanıtlamaları ve kendilerine en yakın gelen maddeleri belirtmeleri istenmiştir. İstatistiksel analize geçilmeden önce veri setleri incelenmiş olup herhangi bir kayıp ya da uç değerlere rastlanmadığı için analiz ortalama değerler üzerinden yapıldı. Araştırma 660 katılımcı ile sürdürüldü. Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlarına ait güvenilirlik analizi yapıldı. Yapılan normallik testleri sonucunda araştırma değişkenlerinin örnekleme normal dağılım gösterdiği tespit edildi. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi sonucu elde edilen Cornbach's Alpha değerlerinin kısa semptom envanteri 0,96; travma sonrası gelişim envanteri 0,97; temel inançlar envanteri 0,95 güvenilirlik katsayılarına sahiptir. Güvenilirlik kat sayısı 0,70'den büyük olan ölçeklerin, yeterli

güvenilirliğe sahip olduğu kabul edilmektedir. Yapılan normallik testleri sonucunda araştırma değişkenlerinin örnekleme normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda değişkenlerin çarpıklık basıklık (Skewness-Kurtosis) değerlerine bakılmıştır. ± 1.0 arasında bir basıklık değeri çoğu psikometrik amaç için mükemmel kabul edilir, ancak belirli bir uygulamaya bağlı olarak ± 2.0 arasında bir değer de kabul edilebilir (George & Mallery 2012). Bu çalışmada da çarpıklık basıklık değerlerinin -2 ile $+2$ arasında olduğu görüldü. Tablo 4’de bireylerin ölçeklerden aldıkları puanların ortalamaları, standart sapma değerleri, basıklık ve çarpıklık kat sayıları bulunmaktadır. Analiz sonucunda katılımcılardan çalışmadan çıkarılmadı. Yaş uzamı 18-65 ($X= 33.68$) ($ss= 9.787$) olan katılımcıların 428 kadın (%65), 232 erkektir (%35) dir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada Demografik Bilgi Formu, Kısa Semptom Envanteri (KSE), Travma Sonrası Gelişim Ölçeği (TSGÖ), Temel İnançlar Envanteri (TİE), 4 ölçüm aracı kullanıldı.

Demografik Bilgi Formu (DBF)

Demografik Bilgi Formu araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bilgi formunda araştırmanın konusu, amacı, gönüllülük onam formu, araştırmacının iletişim bilgilerine yer verilmiştir. Katılımcılardan araştırmayla ilgisi olduğu düşünülen yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, ekonomik düzeyi, yaşanan yerin büyüklüğü özellikleri açısından demografik bilgiler toplanmış ve toplumsal travma dönemi ile ilişkili sorular yöneltilmiştir.

Kısa Semptom Envanteri (KSE-53)

Kişilerin çeşitli psikolojik semptomlarını belirleyebilmek amacıyla Semptom Belirleme Listesi’nin (SCL-90-R) ayırt ediciliği yüksek 53 maddesi seçilerek “Brief Symptom Inventory” adıyla Derogatis (1992) tarafından oluşturulmuştur. 5’li likert tipte yanıtlanan bu ölçekten alınabilecek en yüksek puan 212’dir. Ölçekten alınan puanların yüksekliği semptom sıklığını gösterir. Somatizasyon, obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, depresyon, anksiyete bozukluğu, hostilite, fobik anksiyete, psikotizm ve semptom rahatsızlığı olarak 9 alt ölçek ve ek maddeler ve 3 global indeksten oluşur. KSE’nin 9 alt ölçeği için elde edilen Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayılarının 0.71 ve 0.85 arasında değiştiği belirtilmektedir (Savaşır ve Şahin, 1997). Bu araştırma için için iç tutarlılık katsayı puanları .72 ile .86 arasında değişmektedir. Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach alfa değeri .97 olarak bulunmuştur.

Travma Sonrası Gelişim Ölçeği (TSGÖ-21)

Tedeschi ve Calhoun (1996) tarafından travma sonrası değişimleri değerlendirmek amacıyla geliştirdikleri TSBÖ, 21 maddeden ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Liker tipi ölçek 0-5 arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınacak puanlar 0 ile 105 arasındadır. Ölçekten alınan puanın artması gelişimin arttığı anlamına gelir. Dürü (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek, faktör analizi sonucunda orijinaline tutarlı olarak başkalarıyla ilişkiler, yeni fırsatlar, kişisel güçlülük, manevi değişim ve yaşamı takdir etme olarak 5 faktörden oluştuğu görülmüştür. Tedeschi ve Calhoun (1996) ölçeğin orijinalinin geliştirdiği çalışmasında; iç tutarlılığı .90 olduğu belirtilmektedir. Alt testlerinin iç tutarlılığı ise .66 ve .85 arasında değişmektedir. Türkçeye uyarlamasını ise Işıklı ve Dürü (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğine Cronbach alfa yöntemi ile iç tutarlılık katsayısı .93 olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin iç-tutarlılık katsayısını .97 olarak bulunmuştur. Alt Ölçeklerin alfa değeri ise başkaları ile ilişkiler .93, yeni fırsatlar .87, kişisel güçlülük .90, manevi değişimler .90 ve yaşamı takdir etme .81 dir.

Temel İnançlar Envanteri (TİE-9)

Cann ve ark. Tarafından 2011 yılında geliştirdikleri Temel İnançlar Envanteri; yaşanan bir olay sonucunda kişilerin dinsel ve spiritüel inançlar içeren, dünyaya ilişkin temel varsayımlarını değerlendiren kısa bir ölçüm aracıdır. Likert tipi ölçek olup, tek faktörden ve 9 maddeden oluşur. Ölçekten alınan yüksek puan, kişinin yaşadığı olay sonucunda dünyaya ilişkin varsayımlarındaki bozulmalara veya değişimlere işaret eder. Türkçeye uyarlama çalışmasını ise 2014 yılında Haselden tarafından yapılmıştır. Orijinalinin tek faktör boyutunda olan ölçeğin Türkiye'ye uyarlanmasında iki faktöre dönüştürülmüştür. “Diğer İnsanlara Yönelik-DİYTİ” Temel İnançlar .90 iç tutarlılık, “Kendiliğe Yönelik-KYTİ” Temel İnançlar .82 iç tutarlılık ve tüm ölçek için .87 iç tutarlılık olarak bulunmuştur. Bu araştırma için yapılan geçerlik ve güvenirlik analizi sonuçları ise “kendine yönelik” faktör için .93, “diğer insanlara yönelik” faktörü için .91 ve tüm ölçek için .95 bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Üsküdar Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınan 61351342/202-270 sayılı 27/05/2020 tarihli izin sonrasında anketler, çevrim içi internet ortamında uygulandı. Online toplanan verilerde öncelikle bilgilendirilmiş onam formu aracılığıyla araştırmanın amacı, gizlilik ve gönüllülük ilkeleri, uygulamanın süresi hakkında bilgi verildi. Araştırmaya katılan kişilerden demografik bilgi formu, kısa semptom envanteri, travma sonrası gelişim ölçeği ve temel inançlar envanteri ölçekleri uygulandı.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için uygun istatistiksel paket programı IBM SPSS Statistics kullanılarak yürütüldü. Yapılan normallik testleri sonucunda araştırma değişkenlerinin örnekleme normal dağılım gösterdiği tespit edildi. Bu sebeple hipotezler ve araştırma soruları parametrik istatistiksel yöntemler kullanılarak sınandı. Örneklem grubunun dağılımını görmek için betimleyici istatistik yöntemi, araştırma hipotezleri için Pearson Korelasyon analizleri, değişkenlerin yordayıcılığını test etmek için araştırma soruları için Independent Sample t-test (Bağımsız Örneklem t-Testi), Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Testleri ve Ki-Kare analizi uygulandı. Çalışmada yapılan analizler bulgular bölümünde ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan 660 katılımcının yaş ortalaması 33.68, kadınların 33.97, erkeklerin 33.16; 428'i Kadın (%64.8) 232'si Erkek (%35.2); ilişkisi olan kişiler 421 (%63.8) ilişkisi olmayanlar ise 239 kişi (%36.2); bekâr 329 kişi (%49.8), evli 331 (%50.2); 53 kişi yalnız (%8), 573 kişi ailesi ile (%86.8), 15 kişi arkadaşı ile (%2.3), 19 kişi ise partneri ile (%2.9) ile yaşamakta; 307 kişi çocuk sahibi (%46.5), 353 kişi çocuğu yok (%53.5); 143 kişi düşük maddi (%21.7), 134 kişi orta maddi (%20.3), 212 kişi yüksek maddi (%32.1), 171 kişi çok yüksek maddi (%25.9) gelire; 17 kişi (%2.6) ilköğretim, 49 kişi (%7.4) lise, 69 kişi (%10.5) ön lisans, 424 kişi (%64.2) lisans, 95 kişi (%14.4) yüksek lisans, 6 kişi (%0.9) doktora eğitimi almış; 480 kişi (%72.7) çalışıyor, 180 kişi (%27.3) çalışmıyor; farklı meslek gruplarını barındıran çalışmada 310 kişi (%47) öğretmen/akademisyen, 108 kişi (%16.4) öğrenci çoğunluğu oluşturmaktadır; 9 kişi (%1.4) kırsalda, 181 kişi (%2.4) ilçede; 80 kişi (%12.1) il merkezinde, 390 kişi (%59.4) büyükşehirde yaşamakta; 66 kişi (%10) psikiyatrik rahatsızlık sebebi ile tedavi görmüş, 17 kişi (%2.6) psikiyatrik rahatsızlık sebebi ile halen tedavi görmekte, 577 kişi (%87.4) psikiyatrik rahatsızlık nedeni ile hiç tedavi görmedi; 62 kişinin (%9.4) ailesinde psikopatolojik öykü varken, 598 kişide (%90.6) ailesinde psikopatolojik öykü yoktur.

Katılımcılara ayrıca toplumsal travma dönemine ilişkin küresel salgın ile ilgili bazı sorular sorulmuştur. Sorular katılımcıların küresel salgın döneminde hayatlarındaki değişimler veya etkileşim düzeyleri sorulmuştur. Katılımcılardan 660 kişi içerisinden; 155 kişi (%23.5) salgın

öncesi çalışıyordu salgın döneminde çalışmıyor, 218 kişi (%33) evden çalışıyor; 74 kişi (%11.2) hem evde hem iş yerinde çalışıyor, 59 kişi (%8.9) sürekli iş yerinde çalışıyor, 154 kişi (%23.3) salgın öncesinde de süresince çalışmıyor; 86 kişi (%13) korona virüs enfeksiyonuna ilişkin ek risk yaratan rahatsızlığı var, 523 kişi (%79.2) Korona virüs Enfeksiyonu için ek risk yaratan kronik rahatsızlığınız yok, 51 kişi (%7.7) Korona virüs Enfeksiyonu için ek risk yaratan kronik rahatsızlığına ilişkin emin değil; 337 kişi (%51.1) Halen hayatta olan birinci derece akrabalarınızda korona virüs enfeksiyonu için ek risk yaratan kronik rahatsızlık durumu var, 291 kişi (%44.1) Halen hayatta olan birinci derece akrabalarınızda korona virüs enfeksiyonu için ek risk yaratan kronik rahatsızlık durumu yok, 32 kişi (%4.8) Halen hayatta olan birinci derece akrabalarınızda korona virüs enfeksiyonu için ek risk yaratan kronik rahatsızlık durumu ile ilgili emin değil; 8 kişi (%1.2) korona virüs teşhisi konuldu, 652 kişi (%98.8) korona virüs teşhisi konulmadı; 216 kişi (%32.7) toplumsal travma döneminde bulunduğu ülke dışında yaşamak isterken, 311 kişi (%47.1) başka bir ülkede yaşamak istemiyor; 454 kişi (%68.8) Covit-19 ile mücadelede ülkenizin stratejisini başarılı bulurken, 50 kişi (%7.6) başarısız, 156 kişi (%23.6) kararsızlık yaşıyor.

Yapılan normallik testleri sonucunda araştırma değişkenlerinin örnekleme normal dağılım gösterdiği tespit edilmektedir. Yapılan analiz sonucunda değişkenlerin çarpıklık basıklık (Skewness-Kurtosis) değerleri -2 ila +2 arasında olduğu görülmektedir.

Kısa Semptom Envanterine İlişkin Bulgular

Kısa semptom envanterinin alt ölçeklerinden somatizasyon $6,45 \pm 6,57$; obsesif kompulsif bozukluk $9,28 \pm 5,60$; kişiler arası duyarlılık $5,10 \pm 3,99$; depresyon $7,88 \pm 5,62$; anksiyete bozukluğu $6,6 \pm 5,37$; hostilite $6,27 \pm 4,63$; fobik anksiyete $4,94 \pm 4,40$; paranoid düşünceler $7,33 \pm 5,07$; psikotizm $4,87 \pm 4,51$; ek maddeler $5,24 \pm 3,95$; rahatsızlık ciddiyet indeksi $1,21 \pm 0,75$; semptom rahatsızlığı $6,53 \pm 4,07$; toplam $58,76 \pm 36,63$ dür.

Kısa semptom envanteri ve yaş değişkeni pearson korelasyon katsayılarıyla ilişkiler incelenmiştir. Katılımcıların yaş değişkeninin, kısa semptom ve alt ölçekleri arasında negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki ($p < .01$) saptanmaktadır.

Araştırma değişkenlerinden alınan puanların bağımsız t-testi sonuçlarına göre $p < 0.05$ anlamlı sonuçlar veren bulgular şu şekildedir; kısa semptom envanterinin somatizasyon, depresyon, anksiyete bozukluğu, fobik anksiyete, semptom rahatsızlığı alt ölçekleri erkeklere göre kadınlarda daha yüksektir; Kısa semptom envanterinin obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, depresyon, anksiyete bozukluğu, hostilite, fobik anksiyete, paranoid düşünceler, psikotizm, semptom rahatsızlığı ve toplam semptomlar alt ölçekleri çocuk sahibi olmayanlarda daha yüksek; Kısa semptom envanterinin obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, depresyon, anksiyete bozukluğu, hostilite, paranoid düşünceler, psikotizm, semptom rahatsızlığı ve toplam semptomlar alt ölçeklerinde bekar olan bireylerde daha yüksek; Kısa semptom envanterinin somatizasyon, depresyon ve hostilite alt ölçeklerinde alt ölçekleri çalışmayan bireylerde daha yüksek olduğu saptanmaktadır.

Toplumsal travma döneminde eğitim durumu durumu psikolojik semptomların değişip değişmediğine ilişkin bulgular için oneway anova analizi ile yapılmıştır. Levene's testi önem düzeyi değeri $p > 0.05$ olduğundan dolayı grupların birbiri ile olan ilişkileri Post-hoc benferroni alpha (0.05) karşılaştırmalar yapılmıştır. Somatizasyon, anksiyete bozukluğu ve hostilite puanlarının eğitim düzeyi arttıkça azaldığı saptanmaktadır.

Tablo 1. Kısa Semptom Envanteri İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişki

	Kadın	Erkek	Çocuğu var	Çocuğu yok	Çalışan	Çalışmayan	İlişkisi olan	İlişkisi olmayan	Evli	Bekar
Somatizasyon	p>0.001 ort.=7.11 S=6.7	p=0.001 ort.=5.25 S=5.39	p>0.5	p>0.5	p=.011 ort.=6.05 S=5.97	p=.011 ort.=7.5 S=6.9	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5
Obsesif Kompulsif Bozukluk	p>0.5	p>0.5	p=.030 ort.=8.77 S=5.62	p=.030 ort.=9.71 S=5.55	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p=.011 ort.=8.72 S=5.77	p=.011 ort.=9.84 S=5.38
Kişiler Arası Duyarlılık	p>0.5	p>0.5	p=.001 ort.=4.56 S=3.83	p=.001 ort.=5.57 S=4.07	p>0.5	p>0.5	p=.007 ort.=4.79 S=3.93	p=.007 ort.=5.66 S=4.05	p=.001 ort.=4.55 S=3.89	p=.001 ort.=5.66 S=4.02
Depresyon	p>0.5	p>0.5	p=.001 ort.=7.05 S=5.17	p=.001 ort.=8.61 S=5.89	p=.024 ort.=7.58 S=5.44	p=.024 ort.=8.7 S=6	p=.001 ort.=7.24 S=5.4	p=.001 ort.=9 S=5.81	p=.001 ort.=6.89 S=5.25	p=.001 ort.=8.88 S=5.80
Anksiyete Bozukluğu	p=.001 ort.=7.37 S=5.42	p=.001 ort.=5.26 S=5.01	p=.020 ort.=6.11 S=5.16	p=.020 ort.=7.08 S=5.52	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p=.028 ort.=6.17 S=5.32	p=.028 ort.=7.09 S=5.40
Hostilite	p>0.5	p>0.5	p=.001 ort.=5.65 S=4.29	p=.001 ort.=6.82 S=4.85	p=.008 ort.=5.98 S=4.52	p=.008 ort.=7.1 S=4.8	p>0.5	p>0.5	p=.001 ort.=5.70 S=4.37	p=.001 ort.=6.86 S=4.81
Fobik Anksiyete	p=.001 ort.=5.34 S=4.36	p=.001 ort.=4.2 S=4.39	p=.032 ort.=4.55 S=4.09	p=.032 ort.=5.28 S=4.64	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5
Paranoid Düşünceler	p>0.5	p>0.5	p=.003 ort.=6.7 S=5	p=.003 ort.=7.87 S=5.07	p>0.5	p>0.5	p=.025 ort.=6.99 S=5.06	p=.025 ort.=7.91 S=5.03	p=.001 ort.=6.65 S=5.01	p=.001 ort.=8.00 S=5.05
Psikotizm	p>0.5	p>0.5	p=.004 ort.=4.34 S=4.26	p=.004 ort.=5.33 S=4.68	p>0.5	p>0.5	p=.021 ort.=4.57 S=4.4	p=.021 ort.=5.41 S=4.59	p=0.002 ort.=4.32 S=4.32	p=0.002 ort.=5.43 S=4.63
Semptom Rahatsızlığı	p=.011 ort.=6.82 S=4.02	p=.011 ort.=5.98 S=4.11	p=.002 ort.=6.01 S=3.79	p=.002 ort.=9.98 S=4.25	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p=.001 ort.=5.98 S=3.93	p=.001 ort.=7.08 S=4.14
Kısa Semptom Envanteri Toplam	p=.010 ort.=66.93 S=39.35	p=.010 ort.=58.58 S=40.14	p=.002 ort.=58.86 S=3.97	p=.002 ort.=68.46 S=41.64	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p=.001 ort.=58.53 S=38.28	p=.001 ort.=69.50 S=40.58

(Ort.:Ortalama; S:Standart Sapma; p:değeri)

Toplumsal travma döneminde yaşamakta olduğu şehrin büyüklüğü ve ekonomik düzey psikolojik semptomların değişip değişmediğine ilişkin bulgular için oneway anova analizi ile ya KSE yapıldı ve istatistiksel olarak anlamlılık bulunmadı.

Travma Sonrası Gelişim ile İlişkin Bulgular

TSG $51,98 \pm 27,86$; TSG başkalarıyla ilişkiler $14,01 \pm 8,58$; yeni fırsatlar $8,33 \pm 5,42$; kişisel gelişim $10,92 \pm 5,70$; manevi değişim $10,49 \pm 5,91$; yaşamı takdir etme $8,22 \pm 4,36$ dir. TSG ölçeğinden alınan puanlar baz alınarak 0-35 arası düşük, 35-70 puan arası orta, 70-105 puan arası yüksek düzeyde TSG sağlandığı görülmüştür. Buna verilere göre TSG ölçeğinden alınan puanlar kategorize edilmiştir. verilere göre katılımcılardan 213 kişi (%32,3) travma sonrası düşük gelişim, 235 kişi (%35,6) travma sonrası orta düzeyde gelişim ve 212 kişi (%32,1) yüksek düzeyde travma sonrası gelişimi temsil etmektedir.

Tablo 2. Travma Sonrası Gelişim

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Düşük	213	32,3	32,3	32,3
	Orta	235	35,6	35,6	67,9
	Yüksek	212	32,1	32,1	100,0
	Toplam	660	100,0	100,0	

TSG ile yaş değişkeni arasında Pearson korelasyon katsayıları dikkate alınarak incelenmiştir. Katılımcıların yaş değişkeninin kendine yönelik alt boyutu negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki; TSG alt boyutundan yaşamı takdir etme negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki olarak belirlenmektedir.

Araştırma değişkenlerinden cinsiyet faktörü alınan puanların bağımsız t-testi sonuçlarına göre; TSG tüm alt ölçekleri ile cinsiyet arasında p-değeri<0.05 olmasından dolayı anlamlı bir şekilde farklılık vardır. Bu alt ölçeklerin genel ortalamalarının kadınlarda daha yüksektir. TSG tüm alt ölçekleri ile çocuk sahibi olma değişkenleri p-değeri<0.05 olmasından dolayı anlamlı bir şekilde farklılık vardır. Bu alt ölçeklerin genel ortalamalarının çocuk sahibi olanların daha yüksektir. Çalışma durumu değişkeninde TSG ve başkalarıyla ilişkiler, yeni fırsatlar, kişisel güçlülük, manevi değişim ve toplam alt ölçeklerinde p-değeri<0.05 olmasından dolayı anlamlı bir şekilde farklılık vardır. Bu alt ölçeklerin genel ortalamalarının çalışmaların daha yüksektir. İlişki durumu değişkeninde ise sadece TSG kişisel güçlülük alt ölçeğinde anlamlı fark görülmüştür. Bu ölçeğin ortalaması ilişkisi olanların daha yüksek olduğu saptanmaktadır.

Tablo 3. Travma Sonrası Gelişim İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişki

	Kadın	Erkek	Çocuğu var	Çocuğu yok	Çalışan	Çalışmayan	İlişkisi olan	İlişkisi olmayan
Başkaları ile ilişkiler	p=.007	p=.007	p=.044	p=.044	p=.002	p=.002	p>0.5	p>0.5
	ort.=16.68 S=8.5	ort.=12.79 S=8.58	ort.=17.74 S=8.67	ort.=13.39 S=8.47	ort.=14.66 S=8.57	ort.=12.3 S=8.4		
Yeni fırsatlar	p=.002	p=.002	p=.006	p=.006	p=.001	p=.001	p>0.5	p>0.5
	ort.=8.81 S=5.39	ort.=7.46 S=5.39	ort.=8.96 S=5.43	ort.=7.8 S=5.37	ort.=8.76 S=5.4	ort.=7.18 S=5.3		
Kişisel güçlülük	p=.001	p=.001	p=.003	p=.003	p=.003	p=.003	p=.019	p=.019
	ort.=11.61 S=5.4	ort.=9.66 S=6.04	ort.=11.63 S=5.45	ort.=10.31 S=5.85	ort.=11.33 S=5.6	ort.=9.86 S=5.85	ort.=11.33 S=5.45	ort.=10.21 S=6.1
Manevi değişim	p=.007	p=.007	p=.033	p=.033	p=0.012	p=0.012	p>0.5	p>0.5
	ort.=20.96 S=5.72	ort.=9.64 S=6.17	ort.=11.02 S=5.91	ort.=10.04 S=5.88	ort.=10.85 S=5.78	ort.=9.55 S=6.15		
Yaşamı takdir etme	p=.001	p=.001	p=.049	p=.049	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5
	ort.=8.97 S=4.15	ort.=6.82 S=4.41	ort.=8.57 S=4.29	ort.=7.9 S=4.39				
TSG toplam	p=.001	p=.001	p=.012	p=.012	p=.002	p=.002	p>0.5	p>0.5
	ort.=55.03 S=27.14	ort.=46.37 S=28.25	ort.=54.92 S=27.73	ort.=49.43 S=27.76	ort.=54 S=27.6	ort.=46.6 S=27.91		

(Ort.:Ortalama; S:Standart Sapma; p:değeri)

Eğitim durumu, yaşamakta olunan şehir, maddi durum ve medeni durum ile travma sonrası gelişim arasında istatistiksel olarak anlamlılık görülmemektedir.

Temel İnançlar Envanterine İlişkin Bulgular

Temel inançlar $22,06 \pm 12,61$; diğer insanlara yönelik $9,54 \pm 5,70$; kendine yönelik $12,52 \pm 7,65$ dir. Temel İnançlar envanterinden alınan puanlar baz alınarak 0-15 arası düşük, 15-30 puan arası orta, 30-45 puan arası yüksek düzeyde temel inanç sarsılması olarak değerlendirilmiştir. Buna verilere göre temel inançlar envanterinden alınan puanlar kategorize edilmektedir (Tablo 2).

Tablo 4. Temel İnançlardaki Değişimler

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Düşük	214	32,4	32,4	32,4
	Orta	246	37,3	37,3	69,7
	Yüksek	200	30,3	30,3	100,0
	Total	660	100,0	100,0	

Tablo 2’da yer alan verilere göre katılımcılardan 214 kişi (%32,4) temel inançlarda düşük değişim, 246 kişi (%37,3) temel inançlarda orta düzeyde değişim ve 200 kişi (%30,3) yüksek düzeyde temel inançlarda değişimi temsil etmektedir.

Değişkenler arası korelasyonlar Pearson korelasyon katsayıları dikkate alınarak değerlendirilmiş ve sonuçlar yaş ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir (Tablo3). Temel İnançlar envanteri arasında negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki; temel inançlar alt boyutu diğer insanlara yönelik tutum arasında negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki; kendine yönelik alt boyutu negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki saptanmaktadır.

Araştırma değişkenlerinden alınan puanların bağımsız t-testi sonuçlarına göre; temel inanç envanteri p-değeri<0.05 olmasından dolayı anlamlı bir şekilde farklılık vardır. Bu alt ölçeklerin genel ortalamalarının Kadınlarda daha yüksektir. Temel inançlar envanteri kendine yönelik alt ölçeği çocuğu olmayan katılımcıların daha anlamlıdır.

Tablo 5. Temel İnançlar İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişki

	Kadın	Erkek	Çocuğu var	Çocuğu yok	Çalışan	Çalışmayan	İlişkisi olan	İlişkisi olmayan
Temel İnançlar Envanteri	p=.001 ort.=23.71 S=12.42	p=.001 ort.=19.03 S=12.43	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5
Diğer İnsanlara Yönelik	p=.001 ort.=10.22 S=5.61	p=.001 ort.=8.27 S=5.67	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5
Kendine Yönelik	p=.001 ort.=13.48 S=7.52	p=.001 ort.=10.75 S=7.60	p=.001 ort.=11.84 S=7.79	p=.001 ort.=13.12 S=7.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5	p>0.5

(Ort.:Ortalama; S:Standart Sapma; p:değeri)

Temel inanç envanteri ile maddi durum, ilişki durumu, medenî durum, çalışma durumları, eğitim durumu, yaşamakta olunan şehrin büyüklüğü istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Değişkenler arasında Pearson Korelasyon Katsayıları

Tablo 6. Değişkenler Arasında Pearson Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1. YAŞ	-																			
2. KSES	-0,032	-																		
3. KSEOKB	-,093*	,605**	-																	
4. KSEKD	-,138**	,507**	,614**	-																
5. KSED	-,104**	,579**	,685**	,718**	-															
6. KSEAB	-,081*	,736**	,665**	,683**	,711**	-														
7. KSEH	-,189**	,568**	,583**	,642**	,647**	,681**	-													
8. KSEFA	-,095*	,510**	,489**	,455**	,490**	,566**	,448**	-												
9. KSEPD	-,135**	,512**	,587**	,720**	,641**	,638**	,630**	,416**	-											
10. KSEP	-,117**	,558**	,632**	,646**	,720**	,631**	,637**	,494**	,638**	-										
11.KSET	-,131**	,788**	,817**	,815**	,858**	,877**	,801**	,665**	,794**	,816**	-									
12. TİDİY	-,136**	,143**	,144**	,156**	,144**	,209**	,093*	,151**	,178**	,161**	,190**	-								
13. TİKY	-,228**	,140**	,166**	,173**	,165**	,206**	,115**	,194**	,204**	,180**	,212**	,777**	-							
14. Tİ	-,200**	,150**	,166**	,176**	,165**	,219**	,112**	,186**	,205**	,182**	,215**	,924**	,959**	-						
15.TSGBİ	-0,039	-0,01	0,02	0,001	-,088*	0,013	-0,07	0,044	0,008	0,03	-0,009	,439**	,535**	,523**	-					
16.TSGYF	0,023	-0,012	0,009	-0,023	-,095*	0,01	-,095*	0,014	-0,02	0,01	-0,028	,422**	,503**	,496**	,869**	-				
17.TSGKG	-0,052	-0,035	0,019	0,005	-,101**	0,026	-0,07	0,04	0,031	0,017	-0,012	,423**	,527**	,511**	,856**	,781**	-			
18.TSGMD	-0,051	-0,053	-0,017	-0,026	-,128**	-0,013	-,087*	-0,002	0,01	0,005	-0,045	,424**	,515**	,504**	,869**	,822**	,843**	-		
19.TSGYTE	-,098*	0,01	0,042	0,048	-0,072	0,059	-0,03	0,051	0,046	0,059	0,027	,430**	,530**	,516**	,796**	,771**	,788**	,793**	-	
20. TSG	-0,044	-0,022	0,015	-0,001	-,105**	0,018	-,077*	0,032	0,014	0,025	-0,016	,461**	,563**	,550**	,961**	,917**	,922**	,936**	,881**	-

* 0,05 değerinde korelasyon anlamlıdır, ** 0,01 değerinde korelasyon anlamlıdır. (KSES: Kısa Semptom Envanteri Somatizasyon; KSEOKB: Kısa Semptom Envanteri Obsesif Kompulsif Bozukluk; KSEKD: Kısa Semptom Envanteri Kişiler Arası Duyarlılık; KSED: Kısa Semptom Envanteri Depresyon; KSEAB: Kısa Semptom Envanteri Anksiyete Bozukluğu; KSEH: Kısa Semptom Envanteri Hostilite; KSEFA: Kısa Semptom Envanteri Fobik Anksiyete; KSEPD: Kısa Semptom Envanteri Paranoid Düşünceler; KSEP: Psikotizm; KSET.:Kısa Semptom Toplam Puan; TİDİY: Temel İnanç Envanteri Diğer İnsanlara Yönelik; TİKY: Temel İnanç Envanteri Kendiliğe Yönelik; Tİ: Temel İnanç Envanteri; TSGYTE: Travma Sonrası Gelişim Yaşamı Taktir Etme; TSG: Travma Sonrası Gelişim)

Değişkenler arası korelasyonlar değerleri Tablo 3’de sunulmuştur. Buna göre; Kısa semptom envanteri ve alt ölçekleri; TSG ölçeği ve alt ölçekleri; temel inançlar ve alt ölçekleri; kendi içerisinde pozitif yönde, anlamlı ve yüksek ilişki ($p<.01$) olduğu saptanmaktadır.

Kısa semptom envanteri ve alt boyutları ile temel inançlar ve alt boyutları arasında pozitif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki $p<.01$, sadece kısa semptom envanterinin alt ölçeklerinden hostilite ile temel inançlar diğer insanlara yönelik inançları pozitif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki $p<.05$ saptanmaktadır.

Kısa semptom envanteri depresyon ile TSG alt ölçeği başkaları ile ilişkiler, yeni fırsatlar negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki $p<.05$; kişisel gelişim, manevi değişim ve toplamda negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki $p<.01$ saptandı.

Kısa semptom envanteri hostilite ile TSG yeni fırsatlar, manevi değişim ve toplamda, negatif yönde, anlamlı ve çok zayıf ilişki $p<.05$ saptanmaktadır.

Temel inançlar envanteri alt ölçekleri ile TSG alt ölçekleri arasında pozitif yönde, anlamlı ve orta ilişki $p<.01$ saptanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Travma ile ilgili olarak psikoloji biliminin tarihsel seyrine bakıldığında, 2. Dünya Savaşı kırılma noktası olmuştur. Uzun yıllar savaşın etkisi araştırılmış ve hastalığın iyileştirilmesine odaklanılmıştır. Patoloji ön plânda tutularak iyileşme sağlanmasına rağmen bireylerin var olan gelişim potansiyeli ihmale yol açmıştır. Patolojik sonuçlar o kadar yoğunlukta çalışıldı ki, pozitif gelişmeler azalmalara neden oldu. Travma sonrasındaki olumsuz özelliklerinin yanında bireyi geliştirici boyutuna odaklanılan görüş 1990’larda araştırma konularına dahil edildi. Türkiye’de yapılan araştırmalarda her ne kadar travma konusu fazlaca araştırma konusu olsa da olumsuz etkilerine odaklanılmıştır. Travma sonrası gelişimi inceleyen ve Türk kültürü içerisinde ele alan çok az sayıda çalışma vardır (Duman, 2019; İnci & Boztepe, 2013; Şimşir, Boynueğri & Dilmac, 2017; Tel, 2017). Travma sonrası gelişim çalışmaları evrensel niteliklerin yanında kültürel olgulara da değinilmelidir. Kültüre özgü faktörlerin incelenmesi önemli hale gelmelidir.

Bu çalışmada toplumsal travma döneminde bireylerin ruh sağlığındaki değişimleri incelenmiştir. Öncelikle KSE ve alt ölçeklerin cinsiyet değişkenine ilişkin bulgularda obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, hostilite, paranoid düşünceler ve psikotizm alt ölçeklerinde cinsiyete bağlı anlamlı değilken; somatizasyon, anksiyete bozukluğu, fobik anksiyete, semptom rahatsızlığı ve semptom toplamda kadınların erkeklere oranla aldıkları puanlar daha yüksek olduğu görülmüştür. Kadın olmak TSSB için pek çok araştırmada risk faktörü olduğu literatürde (Stein ve ark., 1997; Kessler ve ark., 1998; Pellom ve Hacıoğlu, 2001; Tolin ve Foa, 2008) desteklenmektedir. Son 25 yılda yapılan araştırmada cinsiyet ve travma arasındaki ilişkide; kadınların erkeklere göre daha az travmatik olayla karşılaştıkları fakat TSSB geliştirmelerinin ise fazla olduğu görülmüştür (Tolin ve Foa, 2008). Bu araştırmada kadın olmanın semptom belirtilerinde belirleyici olarak yüksek olması sadece cinsiyete atfedilen bir neden olarak görülmemeli. Özellikle kadının iş hayatına katılması ile birlikte, öncesinde var olan sorumluluklarını azaltmamış aksine artırmıştır. Bu durum toplum tarafından kadına çok daha fazla görev yüklenmiş olup, her alanda yetkin olması gerektiği inancın yerleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca toplum içerisinde erkeklerin duygularını ifade etmemesi gerektiği kadınların ise daha duygusal olması gerektiği inancı küçük yaşlardan itibaren bireylere empoze edilen bir durum olup ileriki yaşlarda yaşanan sorunlar karşısında ifade edilebilirlikleri değişmektedir. Ayrıca toplumsal travmanın belirleyicisi olan Covid-19 pandemisinin cinsiyet faktörü olarak bulaşıcılığında bir değişim yoktur.

Çocuk sahibi olma durumu karşılaştırıldığında KSE ve alt ölçeği somatizasyonda anlamlı fark bulunmazken; obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, depresyon, aksiyete bozukluğu, hostilete, fobik anksiyete, paranoid düşünceler, psikotizm, semptom rahatsızlığı ve toplam semptomlarda çocuk sahibi olmayan bireylerin puanları çocuk sahibi olan bireylerin puanlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Türkiye'nin Mardin şehrine yerleşen 118 Suriyeli mülteci ile yapılan araştırmada çocuk sahibi olanların olmayanlara göre daha yüksek TSSB ve depresyon düzeyine sahip olduğu bildirilmiştir (Ergün ve ark., 2017). Çocuk sahibi olmanın semptomlarda daha az risk gösterdiği görülmüştür, fakat psikolojik problemlerin çözümünün tamamıyla çocuk sahibi olma ile ilişkilendirmek olanaksızdır. Ruh sağlığının genetik aktarımı ve ya anne baba tutumları ile çocuğa aktarıldığı görüşü varsayılırsa, anne babanın ruh sağlığı çocuğu da etkileyecektir.

İlişki durumu karşılaştırıldığında KSE ve alt ölçeği somatizasyon, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete bozukluğu, hostilete, fobik anksiyete, semptom rahatsızlığı ve toplam semptomlar alt ölçeklerinde anlamlı fark bulunmazken; kişiler arası duyarlılık, depresyon, paranoid düşünceler, psikotizm alt ölçeklerinde ilişkisi olmayan bireylerin puanları ilişkisi olan bireylerin puanlarından daha yüksektir. Medeni durum karşılaştırıldığında KSE somatizasyon, fobik anksiyetede anlamlı fark bulunmazken; obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, depresyon, anksiyete bozukluğu, hostilete, paranoid düşünceler, psikotizm, semptom rahatsızlığı ve toplam semptomlar alt ölçeklerinde bekar bireylerin puanları evli bireylerin puanlarından daha yüksektir. İlişkinin olmama durumunun TSSB'unda risk oluşturabileceği bazı araştırmacılar tarafından (Breslau ve ark., 1991; Kaplan ve Sadock, 2003) belirtilmektedir.

Çalışma durumu karşılaştırıldığında KSE obsesif kompulsif bozukluk, kişiler arası duyarlılık, depresyon, anksiyete bozukluğu, hostilete, fobik anksiyete, paranoid düşünceler, psikotizm, semptom rahatsızlığı ve toplam semptomlarda anlamlı fark bulunmazken; somatizasyon, depresyon ve hostilete alt ölçeklerinde alt ölçeklerinde çalışmayan bireylerin puanları çalışan bireylerin puanlarından daha yüksektir. Türkiye'de bir sağlık merkezine başvuru yapan kişiler arasında yapılan araştırmada elde edilen bulgular, bu çalışmayı destekler nitelikte olup çalışmayan bireylerdeki ortalama anksiyete puanı; çalışan bireylere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha fazla saptanmıştır (Ay MK, Aldağ Y, Ekinci HE, Tosun İY, Gungör M, Alsaadah M, 2020). İşini kaybetmiş olmak veya çalışacak durumdayken çalışmayanların ruh sağlığına olumsuz etkileri olabilir (Kristenson ve Ark., 2004).

Eğitim durumları karşılaştırıldığında KSE somatizasyon ve fobik anksiyetede anlamlı farklılaşmalar gösterdiği, fakat gruplar arası anlamlılık düzeyleri düşük olduğu görülmüştür. Literatüre bakıldığında eğitim düzeyinin düşük olması travmatik stres belirtilerinin ortaya çıkmasında etkili faktörlerden biri olarak belirtilmektedir (Aker, 2012; Türksoy, 2003). Araştırmamızda anlamlı bir fark bulunmamasının katılımcıların çoğunluğunun (N=424, %64,2) eğitim düzeyini lisans olarak belirtmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

KSE ve alt boyutları (fobik anksiyete dışında) ile maddi durum anlamlı fark bulunmuştur. Düşük sosyoekonomik düzeyi olan bireylerin KSE puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Kişilerin sosyoekonomik düzeylerinin düşük olması travmaların olumsuz etkilerini artırabileceği pek çok araştırmacı tarafından (Stewart,1986; Gilboe ve ark., 2009; Kılıç,2003) belirtilmiştir. Düşük ekonomik gelirin etkileri olarak temel ihtiyaçların karşılanamaması sonucu oluşan fizyolojik ve psikolojik sorunların oluşması, sosyal destek almada yetersizlikler bir bütün olarak ele alınmalıdır.

Yaş ile KSE ve alt ölçeklerinde anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Sadock ve Kaplan (2003) başlatıcı olayların doğasından dolayı genç yetişkinlikte yaygın olduğunu belirtmiştir. Amerika'da 1007 genç yetişkinle yapılan araştırmada travmatik olaylara maruz kalmanın

yaşam boyu yaygınlığı %39.1, maruz kalan kişilerde TSSB geliştirme oranı %23.6 olarak bulgulanmıştır (Breslau, Davis, Andreski ve Peterson, 1991).

KSE alt boyutları ile anlamlılık olduğu fakat alt ölçeklerinden fobik anksiyetenin; kişiler arası duyarlılık, depresyon, hostilite, paranoid düşünceler, psikotizm ile zayıf ilişkide olduğu saptandı.

Toplumsal travma döneminde 660 katılımcıdan 213 kişi (%32,3) travma sonrası düşük gelişim, 235 kişi (%35,6) travma sonrası orta düzeyde gelişim ve 212 kişi (%32,1) yüksek düzeyde TSG'yi temsil etmektedir. Buna göre %67,7 kişinin travma sonrasında gelişim gösterdiği görülmüştür.

Kılıç (2003), yaptığı çalışmalarda travma yaşantılarının çoğunda ciddi düzeyde psikolojik semptomlar vermesine rağmen, bununla birlikte travma sonrasında kişilerin mücadele sonucu olumlu psikolojik gelişmelerin de olabildiğini; Sawyer ve Ayers (2009) çalışmalarında travma yaşantısı olan kişilerin %30-%90 oranlarında gelişim gösterdiğini belirtmektedir. Önder ve Tural (2004) travmalar sonucunda insan güçsüzlüğünü, zayıflığını ve çaresizliği ile karşı karşıya kaldığı bunlarla yüzleşme durumunda olduğunu belirtmektedir. Herman (1992) travma yaşantılarının, insanların kontrol sağlaması, bağ kurması ve anlam duygusunu veren var olan davranış sisteminin alt üst olmasına sebep olur. Psikolojik travmaların, bireyin yaşamlarında değişiklik yapmasının zorunlu olduğu ve birey açısından yeniden uyum sağlaması gerektiğini savunmaktadır.

TSGÖ, Temel inançlar ve alt ölçeklerinin kadınların aldıkları puanlar erkeklerin puanlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Tedeschi ve Calhoun (1996) gelişim olgusunun kadınların erkeklere göre daha fazla yaşadığı saptanmıştır. Graff- Reed (2004) boşanma sonrasında strese bağlı gelişimi incelediği çalışmasında kadınların erkeklere göre daha yüksek skorlar aldığını ortaya koymuştur. Dürü (2006) çalışmasında cinsiyet değişkeninin travma sonrası büyüme toplam puanı ile ilişkisinin olmadığını bulmuştur. Kunst (2011) şiddet mağdurlarında gelişim olgusunu değerlendirdiği çalışmada cinsiyetin, gelişim üzerinde anlamlı etkisi olmadığını tespit etmiştir. Göral ve diğerleri de (2006) üniversite öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada cinsiyetin yanı sıra yaşın strese bağlı gelişim ile arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir TSG toplam ve alt ölçek puanlarının çalışma durumu ve olayı takiben bir uzmandan psikolojik destek alma değişkenlerine göre değişmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, stresli yaşam olayını takiben psikolojik destek almanın, kişinin baş etme becerilerini geliştirip, yaşanan olayı sorgulama ve farklı bir perspektif kazandırmayı sağlayarak gelişimi destekleyeceği beklentisini karşılamamaktadır. Travma sonrası ve gelişim ile ilişkili olarak literatürde farklı sonuçlar bulunmaktadır.

Çalışmada eğitim durumu ile TSB arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Linley ve Joseph (2004) çalışmasına göre, eğitim durumunun ve maddi gelirin yüksek olması TSS ile anlamlı ilişki olduğu, ayrıca algılanan tehdidin, travma türü ve ciddiyeti üzerinde etkili olduğunu savunmuştur. Çalışmamızda farkın bulunmaması katılımcıların çoğunluğunun (N=424, %64,2) eğitim düzeyini lisans olarak belirtmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

TSG alt boyutu olan kişisel gelişim ilişkisi olan katılımcıların ilişkisi olmayan katılımcıların puan ortalaması daha yüksek olduğu saptanmıştır, Bellizzi ve Blank (2006), araştırmasında evli kadınların ile anlamlı ilişki bulunduğu evli olmanın TSG'inde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu belirtti.

Katılımcıların ekonomik durumlarının TSG toplam ve alt ölçeklerinde anlamlı fark bulunamamıştır. Graff ve Reed (2004) çiftler arasında boşanma sonrası stres sonucunda yaşanan gelişim araştırıldığında gelir düzeyi ile travma sonrası gelişim arasında anlamlı sonuçlar çıkmadığı görüldü. Karancı ve Erkam'ın (2007) meme kanseri olan hastalarla yaptığı

araştırmasında ise, gelişim ve ekonomik durumun negatif yönde anlamlı ilişkisinin olduğu görülmüştür.

TSG ile yaş arasında ilişki saptanamamıştır. Çimen (2020)'in yaptığı çalışmada yaşın travma sonrası gelişime herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Herhangi bir yaşta travma ile ilgili olarak gelişim saptanabilmektedir. Yaşla ile Tİ-KYT ve Tİ-Toplam Puan arasında ters orantılı zayıf ilişki olduğu görüldü. Tİ-Bİ ise anlamlı fark görülmedi. Linley ve Joseph (2004), çalışmalarındaki bulgulara göre erkeklerin kadınlara göre ve yaşlıların gençlere göre daha az gelişim gösterdiğine dikkat çeker.

TSG ölçeğinin sadece kişisel gelişim alt ölçeğinin ve Tİ ölçeğinin kendine yönelik tutumlarının, çocuk sahibi olmayan bireylerde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durum kişilerin çocuk sahibi olmama sorumluluğunun kişisel gelişimine aktardığı düşünülmektedir.

TSG ve alt ölçeklerinin çalışan bireylerde puanların daha yüksek olduğu görülmüştür. Travma sonrasında bireyler çalışarak ve ya her hangi bir meşguliyetlerinin olması, iş hayatındaki iletişimlerin gelişime katkı sağladığı gibi hayatın devam edebilirliğinin farkına varması için sosyal bir öğrenme ortamı da sunmaktadır.

Toplumsal travma döneminde uygulanan kısa semptom envanteri ve TSG arasındaki ilişki değerlendirildi. KSE ve TSG alt ölçekleri ve toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Calhoun ve Tedeschi (1998,1995), araştırmalarında stresin ve gelişimin bir arada bulunabileceğini, gelişimin sadece stresin bitiminden hemen sonraki süreç olmadığını, bir biri ile ilintili olarak devam edebileceğini belirtir. Kişiler bir yandan stres ile mücadele ederken diğer taraftan gelişim göstermesi olası bir sonuçtur. Bununla birlikte literatürde travma sonrası stres ve TSG ilişkisine dair belirgin sonuçlar bulunamamıştır. TSG ve stres arasında ilişki bulamayan araştırmaların (Cordova ve ark., 2007; Widows, Jacobsen, Booth-Jones ve Fields, 2005) yanı sıra ikisi arasında pozitif yönde ilişki bulanlar (Chopko, Palmieri ve Adams, 2018; Helgeson, Reynolds ve Tomich, 2006; Kılıç, Magruder ve Karyürek, 2016; Linley ve Joseph, 2004; Schuettler ve Boals, 2011; Soo ve Sherman, 2005) ve gelişimin daha az olduğunu ortaya koyan (Danhauser ve ark., 2013; Hobfool ve ark., 2007) araştırmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmada ise katılımcıların belirttikleri travmatik olay devam ederken yapılmıştır. Çalışmada travma sonrası stres ve gelişim arasında ilişki bulunamaması, stresin henüz ortadan kalkmadığı şeklinde yorumlanabilir. Kardeş ve Tanhan (2013) travmatik olaylardan sonra geçen sürenin gelişim ve stres ile ilişkisinin önemine vurgu yapar. Teodorescu ve arkadaşlarının (2012) de farklı ülkelerde travmaya maruz kalmış mülteciler ile yaptığı çalışmasında, maruz kalınan travmanın sayısı ve sonrasında geçen sürenin uzamasının travma sonrası gelişime etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Travma sonrası gelişimin TSSB ile orta düzeyde, negatif ve anlamlı ilişki olduğunu; travmadan sonra geçen sürenin travma sonrası gelişim için pozitif, davranış sorunlarıyla negatif yönde ilişkili olduğundan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Şu ana kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde travma sonrası gelişimin farklı sonuçlar verdiği görülmüştür. bazı araştırmalar travma sonrası gelişimin gerçek büyümeyi yansıtmadığını savunur (Frazier, Conlon ve Glaser, 2001). Bazı araştırmalarda ise, travma sonrası gelişimin olumlu davranış değişiklikleri oluşturduğu savunur (Shakespeare, Finch ve Barrington, 2012). Travma sonrasında bireylerin yaşanan psikolojik semptomlar karşısında değişiklikler gösterdiği gibi travma sonrası gelişimde de bireysel farklılıklar vardır. Bireysel farklılıklar sadece kişinin potansiyelinden ibaret olmadığı yetiştirildiği toplumun özellikleri, ile yapısı, travma sonrasında alınan sosyal destek, ihtiyaçların karşılanması gibi unsurlar gelişimi destekler. Eğer korku ve kaygılı süreç olan pandemi döneminde yitirilen hayatlardan geride kalan kişilerin hayatlarına devam edebiliyor olması umudun olduğunu ve yeniden yeşermenin habercisidir.

Toplumsal travma döneminde 660 katılımcıdan 214 kişi (%32,4) temel inançlarda düşük değişim, 246 kişi (%37,3) temel inançlarda orta düzeyde değişim ve 200 kişi (%30,3) yüksek düzeyde temel inançlarda değişimi temsil etmektedir. Buna göre kişilerin %67,6'sında travma sonrasında temel inançlarda değişimler olduğu görülmüştür.

Tİ envanteri ile ilişki durumu, medenî durum, çalışıp çalışmaması, maddi durum, eğitim durumu, yaşamakta olduğu yerin büyüklüğü istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tİ alt ölçekleri ve KSE-Anksiyete pozitif yönde düşük ilişki; KSE-Paranoid-Semptom toplam ile pozitif yönde düşük ilişki saptandı. Cann ve arkadaşları (2010), travma yaşayan bireylerin stresle mücadele ederken, kişiyi temel inançlarını sorgulamaya itebileceğini, ölümün ve yaşamın kontrol edebilirliğini sorgulayarak yüzleşme yaşayabileceğini ifade eder.

TSG ile Tİ- DİY alt ölçeği ile zayıf, Tİ-KYTİ alt ölçeği ve Tİ toplam ile orta derecede ilişki saptanmıştır.

Yapılan araştırmalar temel inançlar ile TSG arasında tutarlı sonuçlar vermiştir (Calhoun ve Tedeschi, 2006; Janoff-Bulman, 1989, 2006). Varsayılan dünyanın görece önemli düzeyde sarsılması, travma sonrasında gelişim için temel yordayıcılardan olduğu görülür. Temel varsayımlar modeline göre travma sonrasında tepkiler temel inançları sınanmasına yol açarak iyileşme sürecini aşamada çerçeve sunar (Kauffmanve ark. 2002). Travma sonrasında kişinin temel inançların zorlamaması gelişim ve sağlıklı başa çıkma süreçlerinin ortaya çıkartmayabilir. Fakat, travma sonrasında kişinin verdiği duygusal tepkiler ve bilişsel süreçler ile ilgili tam olarak ortaya konulmamıştır.

Travmatik yaşantılar insanlık tarihi kadar eskidir ve hem bireysel hem de toplumsal olarak ciddi etkilere sahiptir. Travma araştırmaları günümüze kadar uzanan yolculuğu değişik evrelerden geçse de ön planda tutulan travma sonrasında yaşanan olumsuz ruhsal etkileri iken özellikle son yıllarda kişilerin travmadan sonra yaşadıkları olumlu değişimlere odaklanılmıştır. Travma sonrası gelişim olarak nitelendirilen bu dönüşümün asıl odak noktası kişilerin farklı alanlarda önceden sahip olmadıkları bakış açılarını geliştirmeye öncülük eder. Asıl olan travmadan sonra kişilerin artık eskisi gibi olmadıkları. Travmanın bireyde bıraktığı izlerin olumlu ve olumsuz değişimlerden ziyade bireyin mücadele gerektiren durumlardaki psikolojik gelişmelerin olduğu varsayılmaktadır. Değişimin birçok alanlarda olduğu gibi bireylerin var olan kapasiteleri önemlidir. Bireylerin geçmişte yaşadığı farklı travmaların olup olmadığı, hayata karşı bakış açıları, temel inançları, travmadan sonra aldıkları sosyal destekler ve en önemlisi de travmaya maruz kalmanın sona ermesi gibi pek çok etmen etki etmektedir.

Yaşamda oluşan acı ve katlanılması gereken sıkıntıların kişinin gelişimini sağladığına olan inanç binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Yeryüzündeki birçok kutsal metinlerde ve felsefi görüşlerde sunulan öğretilerin kişinin acılar ile yeniden şekilleneceğini ifade eder. Mısır mitolojisinde Anka kuşunun öldükten sonra yeniden dirildiğine inanıldığı, Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın çektiği acının onu göğe yükselttiğine, Hindu doktrininde ise acı ile mutluluğun birlikte yaşanabileceğine ve bunun büyümeyi ortaya çıkarabileceğinin önemini vurgular. Budizm'e göre kişi bilgeliğe ulaşmanın tek yolunun acı çekmek olduğunu söyler. (Tedeschi&Calhoun,1998;2004;2010). İslâm dininde çekilen acıların Allah'a daha çok yaklaştırıldığına inanılır. Ayrıca tasavvuf geleneğinde çekilen çilenin geliştirici etkisinden bahsederken çilenin bir tür sınav olduğu ve mükâfatlandırılacağı inancı hâkimdir. Antik Yunandan modern roman ve şiirlere kadar pek çok yazınsal metinlerde acı çekmenin anlamı sunulmaktadır. Bir çok tarihi kahramanlıklar ve başarı dolu hikayelerin ardında yaşanan olumsuz yaşantılar vardır. Platon "birey için kötü olan, bazen toplum için iyi olabilir" demiştir. Şiirlerin ve romanların duyguların dışı vuran sanat eserleri olması onların yaratıcılarını da psikoloji literatürüne eklenebilir. Freud "Nereye gitsem oraya benden önce bir şairin uğradığını görürüm" der. Bu ifade ile sadece yapısal anlamda bir ürün değil iyileştirici etkisi de olan

unsurları da içinde barındırır. İyileştirici etkilerin içerisinde kültürün geçmiş tecrübelerden oluşan atasözleri, deyimler, şarkılar, hikayeler zorlu yaşam olaylarında bize destek olan psikolojik direncimizi arttıracak kültürel miraslarımızdır.

Travma sonrası gelişim ile ilgili literatürde travmanın olumlu ya da olumsuz sonuçların bilişsel süreçlere etki edildiği bilinmektedir. Bunun yanında temel inançların, dünyaya ilişkin varsanımların, ölüm ve yaşam gibi temel varoluşsal yüzleşmelerin olabileceği görülmektedir. Bununla birlikte kişilerin gelişimi ise nelerden kaynaklanabileceği, başka bir deyişle neden bazı kişilerin travma sonrasında gelişim gösterirken bazılarının travma sonrası stres belirtisi deneyimledikleri açıklık kazanmamıştır. Mevcut çalışmada, temel inançlarda sarsılma ile başlayan, travma sonrası stres ile devam eden bu süreçte gelişimin nasıl oluşturulabileceği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte toplumsal travma döneminde ortaya çıkan farklı ruhsal tepkilerin gelişim sürecine etkileri de alan yazına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada toplumsal travma dönemi olarak salgın dönemi süresince (3.Ay), travmanın halen devam ettiği sürede yapıldığından dolayı gelişimin ne derece daha ilerleyeceği ya da gerileyeceğine ilişkin net kanıtlar sunulamamıştır. Travma sonrasındaki yaşanan gelişimin olaydan geçen süre ile ilişkili olduğunun fakat bu sürenin nasıl bir seyir izleyeceğine ilişkin literatürde net bilgilere rastlanmamıştır.

Araştırmaya katılan kişilerin TSSB tanısı alan kişilerden seçilmemiş olması, her düzeydeki travma belirtileri araştırılmıştır. Katılımcıların bir kısmı pataolojik olarak tanımlanan bireyler olması ve bu doğrultuda tedavi aldıkları belirtilmiştir. Fakat hem tanı almış hem de tanısı olmayan katılımcıların dağılımı homojen olmadığından karşılaştırılma yapılmamış olup amacın toplumun genel veriler üzerinde inceleme yapılmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada, toplumsal travma döneminde yaşanan olumsuz sonuçların yanında kişilerde oluşan değişimler ve gelişimlerin olduğu bulgulanmıştır. Mevcut araştırmanın toplumsal travma deneyimi olan kişilerin gelişimlerin farklı travma türleri ile olan etkilerini kapsayarak değerlendirilmesi alan yazına ve uygulamaya dönük katkıları olacağı düşünülmektedir. Ayrıca toplumsal travma dönemlerinde veya bireysel travmalardan sonra yaşanan gelişimi incelenmesi açısından özellikle psikotarih araştırmalarının artırılması, kültürler arası farklılıkların ve kadim uygarlıkların bu süreçten nasıl geçtikleri ile ilgili araştırılması önerilir.

KAYNAKÇA

- Aker, A. T. (2012). Temel sağlık hizmetlerinde ruhsal travmaya yaklaşım. *Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Psikiyatrisi Çalışma Birimi Yayını.*
- Alpaslan, A. H. (2014). Çocukluk döneminde cinsel istismar. *Kocatepe tıp dergisi*, 15(2), 194-201.
- American Psychiatric Association. (1996). APA (1994). DSM-IV.
- Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65): 35-41.
- Ay, M. K., Aldağ, Y., Ekinci, H. E., Tosun, İ. Y., Güngör, M., ALSADAH, M., ... & LÜLECİ, N. E. (2020). Maltepe bölgesindeki bir aile sağlığı merkezine başvuran bireylerin ruhsal sağlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5(1), 22-34.
- Banerjee, D. (2020). 'Age and ageism in COVID-19': Elderly mental health-care vulnerabilities and needs. *Asian journal of psychiatry*, 51, 102154.
- Bellizzi, K. M., & Blank, T. O. (2006). Predicting posttraumatic growth in breast cancer survivors. *Health Psychology*, 25(1), 47.
- Burgess AW, Holmstrom LL (1974) Rape Trauma Syndrome, *Am. J. Psychiatry*, 131: 981-86.
- Breslau, N., Davis, G. C., Andreski, P., & Peterson, E. (1991). Traumatic events and posttraumatic stress disorder in an urban population of young adults. *Archives of general psychiatry*, 48(3), 216-222.
- Calhoun, L. G., & Tedeschi, R. G. (1998). Beyond recovery from trauma: Implications for clinical practice and research. *Journal of social Issues*, 54(2), 357-371.

- Calhoun, L. G., & Tedeschi, R. G. (2004). AUTHORS'RESPONSE:" The Foundations of Posttraumatic Growth: New Considerations". *Psychological inquiry*, 15(1), 93-102.
- Calhoun, LG ve Tedeschi, RG (2006). Travma sonrası büyümenin temelleri: Genişletilmiş bir çerçeve. *Travma sonrası büyüme el kitabı: Araştırma ve uygulama*. 3-23.
- Calhoun, L. G., Cann, A., & Tedeschi, R. G. (2010). The posttraumatic growth model: Sociocultural considerations.
- Calhoun, L. G., & Tedeschi, R. G. (2014). The foundations of posttraumatic growth: An expanded framework. In *Handbook of posttraumatic growth* (pp. 3-23). Routledge.
- Carnelley, K. B., & Janoff-Bulman, R. (1992). Optimism about love relationships: General vs specific lessons from one's personal experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 9(1), 5-20.
- Cann, A., Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G., Triplett, K. N., Vishnevsky, T., & Lindstrom, C. M. (2011). Assessing posttraumatic cognitive processes: The event related rumination inventory. *Anxiety, Stress, & Coping*, 24(2), 137-156.
- Chopko, B. A., Palmieri, P. A., & Adams, R. E. (2018). Relationships among traumatic experiences, PTSD, and posttraumatic growth for police officers: A path analysis. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 10(2), 183.
- Çalağan, C. (2018). *Bombalı saldırıların toplumsal travma bağlamında incelenmesi: Beşiktaş örneği* (Master's thesis, Adli Tıp Enstitüsü).
- ÇİMEN, S. (2020). Öldürmeyen acı güçlendirir mi? Travma sonrası büyüme ve kolektivistik başa çıkma stillerinin ilişkisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 3(5), 158-174.
- Cordova, M. J., Giese-Davis, J., Golant, M., Kronenwetter, C., Chang, V., & Spiegel, D. (2007). Breast cancer as trauma: Posttraumatic stress and posttraumatic growth. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 14(4), 308-319.
- Çopur, A. S., & Gencer, A. Dicle. (2015). Toplumsal Travma. PDP Kişisel Gelişim Yazıları, 1- 9.
- Danhauer, S. C., Russell, G. B., Tedeschi, R. G., Jesse, M. T., Vishnevsky, T., Daley, K., ... & Powell, B. L. (2013). A longitudinal investigation of posttraumatic growth in adult patients undergoing treatment for acute leukemia. *Journal of clinical psychology in medical settings*, 20(1), 13-24.
- Derogatis, L. R. (1992). *The brief symptom inventory (BSI): administration, scoring & procedures manual-II*. Clinical Psychometric Research.
- Dirik, G. (2006). Posttraumatic growth and psychological distress among rheumatoid arthritis patients: An evaluation within the conservation of resources theory.
- Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişme. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 178-184.
- Dürü, Ç. (2006). Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyümenin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi ve bir model önerisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERMİŞ, E. N., & BAYRAKTAR, S. (2021). Travma sonrası gelişim perspektifinden gelişimsel eğride yeni bir kuşak olarak COVID-19. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7(1), 95-105.
- Ford-Gilboe, M., Wuest, J., Varcoe, C., Davies, L., Merritt-Gray, M., Campbell, J., & Wilk, P. (2009). Modelling the effects of intimate partner violence and access to resources on women's health in the early years after leaving an abusive partner. *Social science & medicine*, 68(6), 1021-1029.
- Frazier, P., Conlon, A., & Glaser, T. (2001). Positive and negative life changes following sexual assault. *Journal of consulting and clinical psychology*, 69(6), 1048.
- Göral, F. S., Kesimci, A., & Gençöz, T. (2006). Roles of the controllability of the event and coping strategies on stress-related growth in a Turkish sample. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 22(5), 297-303.
- Graff-Reed, R. L. (2004). *Positive effects of stressful life events: Psychological growth following divorce* (Doctoral dissertation, Miami University).
- Güneş, H. (2009). Travma sonrası değişim olgusunun niceliksel ve niteliksel yöntemlerle açık kalp ameliyatı geçiren koroner kalp hastalarında incelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Haselden, M. (2014). Üniversite öğrencilerinde travma sonrası büyümeyi yordayan çeşitli değişkenlerin Türk ve Amerikan kültürlerinde incelenmesi: Bir model önerisi.
- Hegel, GWF (1991). *Hegel: Hak felsefesinin unsurları*. Cambridge University Press.
- Helgeson, V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. (2006). A meta-analytic review of benefit finding and growth. *Journal of consulting and clinical psychology*, 74(5), 797.
- Herman JL (2011) *Travma ve İyileşme*, Şefik Basım ve Yayıncılık, 13-30.
- Herman, J. L. (2016). *Trauma & herstel: de gevolgen van geweld. van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Wereldbibliotheek.

- Hobfoll, S. E., Hall, B. J., Canetti-Nisim, D., Galea, S., Johnson, R. J., & Palmieri, P. A. (2007). Refining our understanding of traumatic growth in the face of terrorism: Moving from meaning cognitions to doing what is meaningful. *Applied Psychology, 56*(3), 345-366.
- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social cognition, 7*(2), 113-136.
- Jones, E & Wessely, S (2005). Shell shock to PTSD, military psychiatry from 1900 to the Gulf war. Hove: Psychology Press.
- Karasar, N. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri (28. basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaplan, H. I., & Sadock, B. J. (2003). Paraphilias and sexual disorder NOS. *Kaplan HI, Sadock BJ. Baltimore (Maryland), Williams & Wilkins, 718-729.*
- Karanci, A. N., & Erkam, A. (2007). Variables related to stress-related growth among Turkish breast cancer patients. *Stress and health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress, 23*(5), 315-322.
- Kardaş, F., & Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(1), 1-36.
- Kardiner, A (1959) Traumatic neuroses of war. In:Arieti, S. (Ed.). American handbook of psychiatry. New York: Basic Books.Vol.1:pp.245-257.
- Kessler, R. C., Stein, M. B., & Berglund, P. (1998). Social phobia subtypes in the National Comorbidity Survey. *American Journal of Psychiatry, 155*(5), 613-619.
- Kokurcan, A., & HÜSEYİN, H. Ö. (2012). Travma kavramının psikiyatri tarihindeki seyri. *Kriz Dergisi, 20*(1), 19-24.
- Kristenson, M., Eriksen, H. R., Sluiter, J. K., Starke, D., & Ursin, H. (2004). Psychobiological mechanisms of socioeconomic differences in health. *Social science & medicine, 58*(8), 1511-1522.
- Kunst, M. J. J. (2011). Affective personality type, post-traumatic stress disorder symptom severity and post-traumatic growth in victims of violence. *Stress and Health, 27*(1), 42-51.
- Kübler-Ross, E. (2010). Ölüm ve ölmek üzerine.
- Kılıç, C. (2003). Ruhsal travma sonrası stres bozukluğu gelişiminin belirleyicileri: Bir gözden geçirme. Aker ve ME Önder. *Psikolojik travma ve sonuçları, 51-77.*
- Kılıç, C., Magruder, K. M., & Koryürek, M. M. (2016). Does trauma type relate to posttraumatic growth after war? A pilot study of young Iraqi war survivors living in Turkey. *Transcultural psychiatry, 53*(1), 110-123.
- KILINÇ, G. (2017). Toplumsal Travmatik Olaylar ve Aile Ruh Sağlığı. *Türkiye Klinikleri J Psychiatr Nurs-Special Topics, 3*(2), 182-8.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. sage.
- O'Brien TO (1990) How tol Tell a True War Story, The Things They Carried, Boston, 80-95. American Psychiatric Association. (1952). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-I. Washington, DC. (1.edition)
- ÖZDEN, M. Ş. (2018). Travma ve dissosiyatif bozukluklar: genel bir bakış. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3*(3), 71-76.
- Özlu, A., Yıldız, M., & Aker, T. (2010). Sizofreni hastalarına bakım verenlerde travma sonrası gelişim ve ilişkili etkenler*/Posttraumatic growth and related factors in caregivers of schizophrenia patients. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 11*(2), 89.
- Paker, M. (2007). *Psiko-politik yüzleşmeler* (Vol. 35). Birikim Yayınları.
- Pellom, B., & Hacıoğlu, K. (2001). Sonic: The university of colorado continuous speech recognizer. Technical Report TR-CSLR-2001-01, University of Colorado.
- Reisner S. Travma: Baştan Çıkarıcı Hipotez. Amerikan Psikanaliz Derneği Dergisi . 2003; 51 (2): 381-414. doi: 10.1177 / 00030651030510021701
- Sadock, B., & Kaplan, S. V. (2003). *Sadocks Synopsis of Psychiatry*. 9th eds.
- Salo, J., Punamäki, R. L., & Qouta, S. (2004). Associations between self and other representations and posttraumatic adjustment among political prisoners. *Anxiety, Stress & Coping, 17*(4), 421-440.
- Savaşır, I., & Şahin, N. H. (Eds.). (1997). *Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler*. Türk Psikologlar Derneği.
- Schaefer, J. A., & Moos, R. H. (1992). Life crises and personal growth.
- Schuettler, D., & Boals, A. (2011). The path to posttraumatic growth versus posttraumatic stress disorder: Contributions of event centrality and coping. *Journal of Loss and Trauma, 16*(2), 180-194.
- Schraw, G., Kauffman, D. F., & Lehman, S. (2006). Self-regulated learning. *Encyclopedia of cognitive science*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/0470018860.s00671>.
- Shakespeare-Finch, J., & Barrington, A. J. (2012). Behavioural changes add validity to the construct of posttraumatic growth. *Journal of Traumatic Stress, 25*(4), 433-439.

- Soo, H., & Sherman, K. A. (2015). Rumination, psychological distress and post-traumatic growth in women diagnosed with breast cancer. *Psycho-oncology*, 24(1), 70-79.
- Stein, R., & Fahl, K. (1997). Scientific cruise report of the Arctic expedition ARK-XIII/2 of RV" Polarstern" in 1997= Wissenschaftlicher Fahrtbericht über die Arktis-Expedition ARK-XIII/2 von 1997 mit FS" Polarstern". *Berichte zur Polarforschung (Reports on Polar Research)*, 255.
- Stewart, S. H., Mitchell, T. L., Wright, K. D., & Loba, P. (2004). The relations of PTSD symptoms to alcohol use and coping drinking in volunteers who responded to the Swissair Flight 111 airline disaster. *Journal of anxiety disorders*, 18(1), 51-68.
- Simsek, O., Şimşek, A., Ergün, S., Velidedeoglu, M., Saribeyoglu, K., & Pekmezci, S. (2017). Managing endoscopic retrograde cholangiopancreatography-related complications in patients referred to the surgical emergency unit. *Ulusal travma ve acil cerrahi dergisi-Turkish Journal of Trauma & Emergency Surgery*, 23(5).
- Sztompka, P. (2000). Cultural trauma: The other face of social change. *European journal of social theory*, 3(4), 449-466.
- ŞAR, V. (2018). Travmatik Stres ve Bedensel Hastalıklar. *Türkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics*, 11(2), 1-5.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma and transformation*. Sage.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of traumatic stress*, 9(3), 455-471.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). " Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence". *Psychological inquiry*, 15(1), 1-18.
- Taku, K., Cann, A., Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2009). Intrusive versus deliberate rumination in posttraumatic growth across US and Japanese samples. *Anxiety, Stress, & Coping*, 22(2), 129-136.
- Teodorescu, D. S., Siqveldand, J., Heir, T., Hauff, E., Wentzel-Larsen, T., & Lien, L. (2012). Posttraumatic growth, depressive symptoms, posttraumatic stress symptoms, post-migration stressors and quality of life in multi-traumatized psychiatric outpatients with a refugee background in Norway. *Health and quality of life outcomes*, 10(1), 1-16.
- Tolin, D. F., & Foa, E. B. (2008). Sex differences in trauma and posttraumatic stress disorder: a quantitative review of 25 years of research.
- Türksoy, N. (2003). Psikolojik travma ve tanım sorunları. Psikolojik Travma ve Sonuçları. İstanbul: 5US Yayıncılık.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). Türkiye'deki Güncel Durum. <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 06 Mart 2022).
- TDK. (2022). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 06 Mart 2022).
- TÜBA. (2020). COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu (Erişim Tarihi: 6 Mart 2022).
- WHO. (2022). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) (Erişim Tarihi: 06 Mart 2022).
- Wheeler I. Parental Bereavement: The Crisis of Meaning. *Death Studies*. 2001;25:51-66
- Widows, M. R., Jacobsen, P. B., Booth-Jones, M., & Fields, K. K. (2005). Predictors of posttraumatic growth following bone marrow transplantation for cancer. *Health psychology*, 24(3), 266.
- Veerman, A. L., & Ganzevoort, R. R. (2001). Communities coping with collective trauma. *Psychiatry*, 101, 141-148.
- Yılmaz, B. (2006). Arama-Kurtarma çalışmalarında travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme ile ilişkili değişkenler.
- Znoj, H. (2006). Yas ve travma sonrası büyüme. *Travma sonrası büyüme el kitabı: Araştırma ve uygulama*, 176-196.

Instagram, Duygu Karmaşası ve Aleksitimi¹

Instagram, Emotional Ambivalence and Alexithymia

Simge Şişman-Bal^{1*}, Asiye Taşcı², Simay Alptekin³, Bahadır Akçeşme⁴

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü, simges@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5551-2220>

² Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Psikoloji Bölümü, asiye.tasci@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3502-0816>

³ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ssimayalptekin7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1362-6531>

⁴ İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, bahadirakcesme@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6816-0727>

Geliş tarihi/Received:14.08.2021

Kabul tarihi/Accepted: 12.10.2022

Yayın tarihi/Published:30.12.2022

ÖZET

Günümüzde en çok kullanılan sosyal ağ platformlarından biri olan Instagram uygulamasında kullanıcılar, çok kısa bir süre içerisinde art arda olumlu ve olumsuz duygu içerikli paylaşımlara maruz kalabilmektedir. Bunun sonucunda, bireylerde bir duygu karmaşası oluşabileceği ve aleksitimi durumuna benzer şekilde duygu tanıma ve ifade etmede zorluklar yaşanabileceği düşünülmektedir. Bu düşüncüyü test etmek amacıyla, Toronto Aleksitimi Ölçeği (TAÖ-20)'nden aldıkları puanlara göre düşük (n=16) ve yüksek (n=16) aleksitimik olarak ayrılan 32 üniversite öğrencisine, olumlu-olumsuz fotoğraflardan oluşan ve Instagram formatında hazırlanan bir uyarın sunumu gösterilmiş ve sonrasında katılımcılardan kendilerini nasıl hissettiklerine dair bir duygu değerlendirmesi yapmaları istenmiştir. Uyarın sunumu öncesinde katılımcılara Beck Depresyon Envanteri, Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri, Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği, Gözlerden Zihin Okuma Testi, Empatik Eğilim Ölçeği ve Stroop Testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, sunum öncesinde düşük aleksitimik özellikler sergileyen katılımcıların, Instagram formatlı sunum sonrasında yüksek aleksitimi grubundaki katılımcılar kadar duygularını değerlendirmede zorlandıklarını, grupların duygu değerlendirmelerinin farklılaşmadığını ve her iki grubun da benzer şekilde duygu karmaşası yaşayarak duygu tanıma ve adlandırılmada güçlük çektiğini göstermiştir. Ayrıca, literatürle uyumlu olarak yüksek aleksitimi grubu, daha yüksek bir depresyon ve kaygı düzeyi ile daha düşük bir empati düzeyi sergilemiştir. İleride yürütülecek kontrollü deneysel çalışmalarla, Instagram uygulamasında sürekli bir akış halinde olumlu ve olumsuz paylaşımlara maruz kalmaya bağlı olarak ortaya çıkabilecek duygu karmaşası ve aleksitimik özelliklerin, günlük yaşam aktiviteleri ile bilişsel işlevleri nasıl etkilediği incelenmelidir. Uzun süre ya da sık aralıklarla varlık gösteren duygu karmaşası, bireylerin aleksitimik bir duygudurum içerisine girmesine sebep olarak aleksitiminin eşlik ettiği pek çok psikiyatrik veya fiziksel hastalık için risk teşkil ediyor olabilir.

Anahtar Kelimeler: Instagram, duygu karmaşası, aleksitimi

ABSTRACT

Users can be exposed to consecutive posts with positive and negative emotional content within a very short time on Instagram, which is one of the most popular social network platforms of today. As a result of this, it is thought that individuals could feel ambivalent emotions and experience difficulties in recognizing and expressing emotions as in alexithymia. To test this idea, in the study, a stimulus presentation with positive and negative photos in an Instagram format was displayed 32 university students who were classified according to the scores they obtained from the Toronto Alexithymia Scale (TAS-20) as having low (n=16) and high (n=16) levels of alexithymia. Following the presentation, the participants were asked to evaluate how they felt. Prior to the presentation, Beck Depression Inventory, State-Trait Anxiety Inventory, Positive and Negative Affect Schedule, Reading the Mind in the Eyes Test, Empathic Tendency Scale, and the Stroop Test were administered to the participants. The findings obtained showed that the participants, who displayed low alexithymic characteristics before the presentation, had difficulty in assessing their emotions after the presentation in Instagram format as much as the participants in the group with high level of alexithymia. The assessments of the groups did not differ and both groups experienced similar emotional ambivalences as well as difficulties in recognizing and naming emotions. Moreover, in

¹ Bu araştırmanın, ön çalışma bulgularının bir bölümü, 20. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde poster bildirisi olarak sunulmuştur.

accordance with the literature, the high alexithymia group was found to have higher levels of depression and anxiety beside lower levels of empathy. In the future, controlled experimental studies should be conducted on how emotional ambivalence and alexithymic characteristics that may arise due to exposure to the positive and negative posts in a continuous flow on Instagram application affect daily life activities and cognitive functions. The emotional ambivalence experienced for a long time or at frequent intervals may be a risk for many psychiatric or physical diseases accompanied by alexithymia by putting individuals into an alexithymic mood.

Keywords: Instagram, emotional ambivalence, alexithymia

GİRİŞ

Çağımızda, çoğu insan için vazgeçilmez hale gelen sosyal ağlar; kullanıcılarının hazırladıkları içerikleri, internet üzerinden etkileşimli bir biçimde birbirlerine iletebildikleri birer platformdur (Phillips ve Young, 2009, s. 26). Bir fotoğraf paylaşım uygulaması olarak 2010 yılı sonlarında geliştirilen Instagram (Stec, 2018), kısa sürede tüm dünyada oldukça popüler hale gelmiştir. Instagram üzerinden her gün yaklaşık 95 milyondan fazla fotoğraf ve video paylaşıldığı bildirilmektedir (Abutaleb, 2016). We Are Social ve Hootsuite tarafından küresel düzeyde internet ve sosyal medya kullanım istatistikleri doğrultusunda Ocak 2022’de yayınlanan Digital 2022 raporuna göre, 2021 yılına oranla %10 artış ile dünyada 4,5 milyardan fazla kişi sosyal medya platformlarından en az birini aktif olarak kullanmaktadır. En çok kullanılan sosyal medya platformları arasında Facebook, Youtube ve Whatsapp’tan sonra yaklaşık 1,5 milyar sınırına yaklaşan kullanıcısı ve aylık 11.2 saat kullanım süresi ile dördüncü sırada Instagram yer almaktadır (“Digital 2022”, 2022). Digital 2022 raporuna göre, ülkemizde 60 milyondan fazla aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmakta olup günlük sosyal medya kullanım süresi ise ortalama 2 saat 59 dakikadır. Türkiye’de Youtube’dan hemen sonra en aktif kullanılan ikinci sosyal medya platformu Instagram’dır ve ayrıca ülkemiz 16-64 yaş arası bireylerde Instagram’da geçirilen aylık ortalama süre açısından 20.2 saat ile birinci sırada yer almaktadır (“Digital 2022”, 2022). Günümüzde giderek artan kullanıcı sayısı ile birlikte paylaşımların da arttığı düşünülürse, Instagram’da paylaşılan olumlu veya olumsuz duygu içerikli gönderilerin, maruz kalan kullanıcı kitlesi üzerinde olası etkileri merak uyandırmaktadır.

Yüzyıllardır bilim insanları ve filozoflar duyguyu tanımlamaya çalışmış ancak tek bir tanım üzerinde birlik sağlanamamıştır. Bununla birlikte çoğu araştırmacı, duygunun bir uyarana verilen 1-fizyolojik tepki, 2-davranışsal tepki ve 3-his olmak üzere en az üç temel bileşeni olduğunu kabul etmektedir (Gazzaniga, Ivry ve Mangun, 2014, s.427). Bu çalışmanın konusu itibarıyla özellikle Descartes’in tanımına değinmek yerinde olacaktır. Descartes’e göre (1672, çev. 2015) duygular, ruhun algılayıcısı, hisleri veya heyecanlarıdır ve edilgin bir yapıdadır. Yani bir duygu deneyimi, bir nesne, kişi veya olayın özneye dışarıdan etki etmesi ile oluşur ve bu sebeple özellikle “maruz kalmak” anlamını vurgulamaktadır (Çev. Dürüşken, 2015, s.14, 44-45). Instagram kullanıcıları da, fotoğrafların altlarına yazı ve emojiler ekleyerek duygu yoğunluğu artırılan paylaşımlara, farklı duygu değişimlerine sebep olabilecek kadar sürekli değişen hızda ve bir akış halinde her gün maruz kalmaktadırlar. Çok kısa bir süre içinde, olumlu ve olumsuz duygu içerikli paylaşımları bu denli hızlı tecrübe etmenin sonucunda, bireylerin bir *duygu karmaşası* yaşayabileceği ve buna bağlı olarak duygularını tanımda ve ifade etmede zorlanacakları düşünülmektedir.

Bireyi otonom veya iradeli olarak yapacağı eylemler için hazırlamak, gelecekteki davranışlarına yön vermek ve diğer kişilerle doğru iletişim kurmasını sağlamak duyguların gündelik hayatımızdaki önemli katkıları arasındadır. Duyguların yardımı olmadığında, özellikle akıl yürütme, karar verme ve planlama gibi yönetici bilişsel işlevlerde ciddi sorunlar yaşanmaktadır (Bechara, Damasio, Damasio ve Anderson, 1994; Damasio, Tranel ve Damasio,

1990). Duyguların yaşamımızdaki rolü bu denli hayati iken, aleksitimiye sahip bireyler duygularını tanımada ve söze dökmede sorun yaşamaktadırlar (Koçak, 2002). Latince kökenli bir kelime olan *aleksitimi* (*alexithymia*: *a*= yok, *lexis*= söz, *thymos*= duygu) en basit haliyle “duygular için söz yokluğu” anlamına gelmektedir (Dereboy, 1990). Aleksitimik bireylerin özellikleri konusunda uzun yıllardır devam eden tartışmalar olsa da, araştırmacılar tarafından özellikle şu dört boyut üzerinde fikir birliğine varılmıştır: 1- Duygularını tanıma, fark etme, ayırt etme ile söze dökme, adlandırma veya ifade etmede güçlük, 2- Hayal kurma ve düşlemsel yaşantıda kısıtlılık, 3-İşlemsel (işevuruk) düşünme, 4- Dış merkezli/odaklı uyuma yönelik bilişsel yapı (Sifneos, 1996; Taylor, Bagby ve Parker, 1991). Ülkemizde aleksitimiye ölçmeye yönelik yapılan çeşitli çalışmalarda da (Güleç ve ark., 2009; Güleç ve Yenel, 2010; Kemerli ve Çelik, 2015; Tatar ve ark., 2017), bildiren bu boyutlar arasından özellikle ilk maddenin oldukça belirgin bir faktör olduğu görülmüştür.

Bir kavram olarak ilk defa Sifneos (1973) tarafından, daha çok psikosomatik hastalıklarla ilişkilendirilen aleksitimik özelliklerin, günümüzde depresyon (Bankier, Aigner ve Bach, 2001; Conrad, Wegener, Imbierowicz, Liedtke ve Geiser, 2009; Demet, Deveci, Özmen, Şen ve İçelli, 2002), anksiyete (Berthoz, Consoli, Perez-Diaz ve Jouvent, 1999; Celikel ve Saatcioglu, 2007; Motan ve Gençöz, 2007; Yavuz ve ark., 2020), travma sonrası stres bozukluğu (Çelikel ve Saatcioglu, 2002; Frewen ve ark., 2008), somatoform bozukluk (Bankier, Aigner ve Bach, 2001; Celikel ve Saatcioglu, 2007), sosyal fobi (Solmaz, Sayar, Özer, Öztürk ve Acar, 2000) obsesif kompulsif bozukluk (Bankier, Aigner ve Bach, 2001; Ünübol ve Yılmaz Kaya, 2019; Üstündağ ve Şen Gökçeimam, 2020), alkol ve madde bağımlılığı (Evren, Dalbudak ve Çakmak, 2008) ve çeşitli kişilik bozuklukları (Nicolò ve ark., 2011) gibi pek çok psikiyatrik hastalıkla birlikte görülebileceği bilinmektedir. Aynı zamanda aleksitiminin, çeşitli fiziksel hastalıklar için de önemli bir risk faktörü olabileceği (Kooiman, Bolk, Brand, Trijsburg ve Rooijmans, 2000) ve obezite (Deveci ve ark., 2006), diyabet (Avcı ve Kelleci, 2016), fibromiyalji (Madenci, Herken, Keven, Yağız ve Gürsoy, 2007), ülser (Şahin, 1992) ve irritabl barsak sendromu (Taymur, Erberk-Özen, Boratav ve Güliter, 2007) gibi hastalıklara eşlik eden bir olgu olduğu bildirilmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra, klinik olmayan sağlıklı örneklerle yürütülen araştırmalarda da (Aslan ve Alparslan 2001; Batıgün ve Büyüksahin, 2008; Honkalampi, Hintikka, Tanskanen, Lehtonen ve Viinamäki, 2000; Kahramanol ve Dağ, 2018; Tolmunen ve ark., 2011; Yalçın ve Hamarta, 2013) aleksitimik özelliklere sahip olan bireyler olabileceği gösterilmiştir.

Hem klinik hem de klinik olmayan örneklerde görülebilen aleksitimi; o halde her zaman herhangi bir hastalığa eşlik eden bir özellik olmaktan ziyade aynı zamanda bir risk faktörü olarak ele alınabilecek bir kişilik özelliği de olabilir. Bu bağlamda, özellikle psikoterapi aşamasında bireyleri aleksitimiye sahip olup olmama durumuna göre iki kutupta incelemenin çok doğru olmadığı, aleksitiminin süreklilik arz eden bir özellik olabileceği de vurgulanmaktadır (Ogrodniczuk, Piper ve Joyce, 2011). Dolayısıyla aleksitimik özellikler ilgili standardize araçlar yardımıyla ölçülerek, bireyler düşük ve yüksek aleksitimi düzeylerine göre değerlendirilebilir (Grabe ve ark., 2008).

Bu çalışmada, günümüzde en çok kullanılan sosyal ağ platformlarından biri olan Instagram'ın insan duyguları üzerine olası etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Instagram uygulamasında kullanıcılar, kısa bir süre içerisinde art arda hem olumlu hem de olumsuz duygu içerikli paylaşımlara maruz kalabilmektedir (örneğin, bir kedi/yemek/tatil fotoğrafının ardından bir kaza/savaş/afet fotoğrafı). Bunun neticesinde, bireylerde bir duygu karmaşası oluşabileceği ve aleksitimi durumuna benzer şekilde duygu tanıma ve ifade etmede zorluklar yaşanabileceği öngörülmektedir; çünkü ilgili literatür ışığında aleksitimik bireylerde gözlenen duyguları

tanıma ve ifade etmedeki güçlüğü, hissedilen duygu karmaşası ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Bu düşünceyi test etmek amacıyla bu çalışmada, düşük ve yüksek aleksitimik olarak ayrılan üniversite öğrencilerine, olumlu-olumsuz duygu içerikli fotoğraflar içerecek şekilde Instagram formatında hazırlanan bir uyaran sunumu gösterilmiş ve sonrasında katılımcılardan kendilerini nasıl hissettiklerine dair bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. Çalışmada, sunum öncesinde halihazırda düşük aleksitimik özellikler sergileyen bireylerin, Instagram formatlı sunum sonrasında yüksek aleksitimi düzeyindeki bireyler kadar duygularını değerlendirmede zorlanacağı yani grupların duygu değerlendirmelerinin sunumun ardından farklılaşmayacağı, maruz kalınan sunumun etkisiyle her iki grubun da benzer şekilde duygu karmaşası yaşayarak duygu tanıma ve adlandırmada güçlük çekeceği beklenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın temel hipotezi şu şekildedir: Düşük ve yüksek aleksitimi katılımcı gruplarının, Instagram formatlı uyaran sunumu sonrası duygu değerlendirmeleri farklılaşmayacaktır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, çalışmada kullanılan veri toplama araçları ile verilerin toplanması ve analizine dair bilgiler sunulmuştur. Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Yönetmeliği'ne uygun şekilde gerçekleştirilmiş olup tüm katılımcılar çalışmaya tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak katılmıştır. Çalışma öncesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Bilgilendirilmiş Onam Formu kullanılarak katılımcılardan yazılı ve sözlü onamları alınmıştır.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, olgudan-sonra / yarı-deneysel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmalar, araştırmacı tarafından kontrol edilemeyen veya etik nedenler ile üzerinde değişimleme yapılamayan, katılımcının kendi özellikleri sebebiyle doğal olarak meydana gelen denek değişkenleri ile çalışılmasını sağlamaktadır (Kantowitz, Roediger ve Elmes, 2009, s.71-72). Çalışmanın bağımsız değişkeninin iki düzeyi bulunmakta olup katılımcılar kategorik bir denek değişkeni olan aleksitimi düzeylerine göre (düşük/yüksek aleksitimi) gruplara ayrılarak elde edilen veriler ışığında karşılaştırılmıştır. Çalışma aynı zamanda, bağımsız değişken sayısı ve bağımlı değişkenlerin ölçüm zamanına göre tek faktörlü gruplar arası son test deseni (Cozby ve Bates, 2015, s.230) şeklinde yürütülmüştür.

Çalışma Grubu-Evren Örneklem

Çalışmanın örneklemi belirlemek amacıyla öncelikle, İstanbul Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinden 260 öğrenciye Demografik Bilgi Formu ile Toronto Aleksitimi Ölçeği (TAÖ-20; Güleç ve ark., 2009) verilmiştir. Katılımcıların bir kısmı (n=80) Demografik Bilgi Formu içerisinde sorulan, çalışmanın *dışlama kriterlerinden* (nörolojik bir hastalığın varlığı, kafa travması geçirmiş olma, psikiyatrik ilaç kullanımı, düzenli olarak her gün bir standart alkollü içki tüketiyor olma, son 1 ay içinde bir kereden fazla olmak üzere madde kullanımı, ciddi düzeyde görme problemi veya renk körlüğü, son 1 ayda hayatını derinden etkileyen bir olay yaşamış olma) en az birinin tespit edilmesi sebebiyle elenmiştir. Eleme sonrası kalan katılımcılar arasından, TAÖ-20'nin klinik kesme puan kriterleri (Güleç ve Yenel, 2010) ile örneklem puan aralıkları dikkate alınarak düşük ve yüksek aleksitimi grupları oluşturabilecek şekilde 32 (16 kadın, 16 erkek) üniversite öğrencisi belirlenmiştir. TAÖ-20'den 45 ve altında puan alanlar "*Düşük Aleksitimi Grubu*"nu (n=16), 55 ve üstünde puan alanlar ise "*Yüksek Aleksitimi Grubu*"nu (n=16) oluşturmuştur. Yüksek ve düşük aleksitimi gruplarının 8'i

kadın, 8'i erkektir. Çalışmanın örneklemini, 19-26 yaş aralığında olup ($\bar{X}=20.94\pm 1.54$) tüm katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Aynı zamanda, katılımcıların tamamı Instagram uygulamasını düzenli şekilde kullanmaktadır ve günde ortalama 2.42 ± 1.08 saat zamanlarını bu uygulama ile harcamaktadır (Bkz. Tablo 2).

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların demografik bilgilerine ve araştırmanın dışlama kriterlerine (Bkz. Katılımcılar bölümü) yönelik soruları içeren, araştırmacılar tarafından hazırlanan kısa bir bilgi formudur. Ek olarak bu formda, katılımcıların Instagram kullanım alışkanlıklarına (kullanım sıklığı, günlük kullanım süresi vb.) dair sorular da yer almaktadır ancak bu sorular, katılımcılarda çalışmanın amacına yönelik herhangi bir beklenti oluşturmaması amacıyla araştırma uygulamaları bitiminde en son sorulmuştur.

Toronto Aleksitimi Ölçeği (TAÖ-20)

Bireylerin aleksitimi düzeylerini ölçmek üzere geliştirilen ölçek (Bagby ve ark., 1994a, 1994b), 'Ne hissettiğimi çoğu kez tam olarak bilemem' veya 'Duygularım için uygun kelimeleri bulmak benim için zordur.' gibi 20 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar her bir maddeyi 'Hiçbir zaman (1)' ile 'Her zaman (5)' şeklinde likert tipi bir ölçek ile değerlendirir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Güleç ve arkadaşları (2009) tarafından yapılmıştır. TAÖ-20, 'Duygularını Tanımada Güçlük', 'Duyguları Söze Dökmede/İfade Etmede Güçlük' ve 'Dışa-Dönük Düşünme' olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Değerlendirmede alt ölçek puanları ile genel toplam puan dikkate alınmakta olup yüksek puanlar yüksek aleksitimik düzeye işaret etmektedir. Alınabilecek genel toplam puan en düşük 20, en yüksek ise 100'dür. Güleç ve arkadaşları (2009), Cronbach Alfa iç tutarlılık değerlerinin Duygularını Tanımada Güçlük alt ölçeği için $\alpha=.80$, Duyguları Söze Dökmede Güçlük alt ölçeği için $\alpha=.57$, Dışa-Dönük Düşünme alt ölçeği için $\alpha=.63$ ve toplam ölçek için ise $\alpha=.78$ olduğunu saptamıştır. Ayrıca ölçeğin kesme noktası için yapılan araştırmada (Güleç ve Yenel, 2010), 51 ve altındaki puanların düşük aleksitimi, 59 ve üzeri puanların ise yüksek aleksitimi düzeyini gösterebileceği bulunmuştur. TAÖ-20 yalnızca klinik örneklem ile yürütülen çalışmalarda değil, aynı zamanda ülkemizde klinik olmayan farklı yaş düzeylerindeki örneklem üzerinde yapılan araştırmalarda da sıklıkla kullanılmaktadır (Batıgün ve Büyüksahin, 2008; Kahramanol ve Dağ, 2018; Şenkal ve Işıklı, 2015; Yalçın ve Hamarta, 2013; Yavuz, Önal Sönmez, Arslandoğdu, Aksoy ve Yentürk, 2020). Ölçekten alınan 59 ve üzeri puanların aslında klinik düzeyde bir aleksitimiye işaret etmesi ve bu çalışmada klinik bir örneklem olmayan sağlıklı üniversite öğrencileri yer alması sebebiyle, aleksitimi düzeyine göre grupların oluşturulması için örneklemde elde edilen ortalama toplam ölçek puanı doğrultusunda bir değerlendirme yapılarak ortalamanın $\frac{1}{2}$ standart sapma üzerindeki ve altındaki katılımcılar ile düşük ve yüksek aleksitimi grupları oluşturulmuştur. Sonuç olarak, düşük aleksitimi grubu için 45 ve altında puan alan kişiler çalışmaya dahil edilirken, yüksek aleksitimi grubuna ise 55 ve üzeri puan alan katılımcılar seçilmiştir. TAÖ-20'nin bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları ise, Duygularını Tanımada Güçlük alt ölçeği için $\alpha=.88$, Duyguları Söze Dökmede Güçlük alt ölçeği için $\alpha=.87$, Dışa-Dönük Düşünme alt ölçeği için $\alpha=.53$ ve toplam ölçek $\alpha=.89$ olarak hesaplanmıştır.

Beck Depresyon Envanteri

Beck ve arkadaşları (1961) tarafından geliştirilen envanter, bireylerin depresyon düzeylerini ölçmektedir. Katılımcıların, depresyonun klinik belirtileri çerçevesinde oluşturulan 21 maddeyi, son bir haftalarını düşünerek değerlendirmeleri beklenmektedir. Her bir maddenin,

katılımcılar tarafından 0 ile 3 puan aralığında 4'lü likert tipi bir ölçek ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Envanterden en düşük 0, en yüksek 63 puan alınabilmektedir. Elde edilen yüksek puanlar, yüksek depresyon durumuna işaret etmektedir. Envanterin Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışmasında Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=.80$ olarak bulunmuş olup Beck Depresyon Envanteri'nden alınan 17 üstündeki puanların, üniversite öğrencileri örnekleminde normalin üzerinde bir depresyonun varlığına işaret edebileceği bildirilmiştir (Hisli, 1989). Envanterin bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise, $\alpha=.70$ olarak saptanmıştır.

Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri

Spielberger ve arkadaşları (1983) tarafından kaygı düzeyi ölçümü için geliştirilen envanterin, Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı olmak üzere iki alt ölçeği bulunmaktadır. Alt ölçeklerde 20'şer madde yer almaktadır. Bireyin kendini değerlendirmesini esas alan 4'lü likert tipi bir envanterdir. Her iki alt ölçek için yüksek puan, yüksek kaygıya işaret etmekte olup alınabilecek en düşük puan 20 en yüksek puan ise 80'dir. Yapılan Türkçe uyarlama çalışmasına göre, farklı örneklemeler ile yapılan uygulamalarda saptanan ortalama puan seviyesinin 36 ile 41 arasında değiştiği ve bu doğrultuda 36 ve altındaki puanların kaygının olmadığına, 37-42 arasındaki puanların hafif düzeyde bir kaygıya, 43 ve üstü puanların ise yüksek düzeyde kaygıya işaret edebileceği bildirilmiştir (Öner ve Le Compte, 1985, s.6-8). Türkçe envanterin iç tutarlılığı ve güvenilirliği Kuder-Richardson 20 formülüyle hesaplanmış olup güvenilirlik katsayılarının, durumluk kaygı alt ölçeği için .94 ile .96 arasında ve sürekli kaygı alt ölçeği için ise .83 ile .87 arasında olduğu bildirilmiştir (Öner ve Le Compte, 1985, s.11). Bu çalışmada katılımcıların hem anlık hem de genel kaygı düzeylerini ölçmek amacıyla envanterin her iki alt ölçeği de kullanılmıştır. Bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları ise, durumluk kaygı alt ölçeği için $\alpha=.92$, sürekli kaygı alt ölçeği için $\alpha=.87$ olarak hesaplanmıştır.

Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği (PNDÖ)

Watson, Clark ve Tellegen (1988) tarafından geliştirilen PNDÖ, 10 pozitif duygu (hevesli, güçlü, aktif gibi) ve 10 negatif duygu (asabi, korkmuş, sıkıntılı gibi) olmak üzere 20 maddeden oluşmaktadır. Genel olarak hayattan alınan keyif ve haz, olumlu duyguları tanımlarken, hoş olmayan; kızgınlık, stres ve korku ise olumsuz duygulara işaret etmektedir. Katılımcılar her bir duyguyu ne kadar hissettiklerini Hiç (1) ve Çok Fazla (5) arasında 5'li likert tipinde bir ölçek ile değerlendirirler. Ölçeğin pozitif ve negatif alt boyutlarından ayrı ayrı alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan ise 50'dir. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında (Gençöz, 2000), Cronbach Alfa güvenilirlik katsayılarının pozitif duygu alt ölçeği için $\alpha=.83$ ve negatif duygu alt ölçeği için ise $\alpha=.86$ olduğu bildirilmiştir. Bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları ise, pozitif duygu alt ölçeği için $\alpha=.85$, negatif duygu için alt ölçeği için $\alpha=.82$ olarak saptanmıştır.

Gözlerden Zihin Okuma Testi

Gözlerden Zihin Okuma Testi, zihin kuramı ve duygu tanımayı değerlendirmek amacıyla Baron-Cohen ve arkadaşları tarafından 1997 yılında 25 görsel olarak geliştirilmiş ancak daha sonra 36 görselden oluşan gözden geçirilmiş versiyonu yayınlanmıştır (Baron-Cohen ve ark., 2001). Testte, çeşitli kadın ve erkek bireylerin sadece göz ve göz çevrelerini gösteren siyah-beyaz görseller bulunmaktadır. Katılımcılar, gördükleri kişileri en iyi tanımlayan duyguyu 4 şık arasından seçmektedir. Testin Türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışmasında (Yıldırım ve ark., 2011), güvenilir bulunmayan ve uyuşmazlık saptanan 4 madde çıkarılarak, Türkçe test 32 madde şeklinde düzenlenmiş ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=.67$ olarak bulunmuştur. Her doğru cevaba bir puan verilecek şekilde 0-32 arasında puanlama yapılmaktadır. Yüksek puanlar kişilerin duyguyu tanıma ve empati becerilerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmada test, katılımcılara bilgisayar ekranında sunulmuş ve katılımcılardan ellerindeki kağıtlara işaretleme yapmaları istenmiştir. Gözlerden Zihin Okuma Testi'nin bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise, $\alpha=.55$ olarak tespit edilmiştir.

Empatik Eğilim Ölçeği

Dökmen'in 1988 yılında geliştirdiği Empatik Eğilim Ölçeği, kişilerin günlük yaşamında empati kurma eğilimlerini ölçmektir. 'Çok sayıda dostum var.' veya "İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider." gibi 20 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar, kendilerini "Tamamen aykırı (1)" ile "Tamamen Uygun (5)" arasında 5'li likert tipi bir ölçek ile değerlendirirler. Ölçekten en düşük 20, en yüksek 100 puan alınabilmektedir. Ölçekte, 8 adet ters madde bulunmakla birlikte ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerin daha yüksek empatik eğilim sahibi olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=.86$ 'dır (Dökmen, 1988). Empatik Eğilim Ölçeği'nin bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise $\alpha=.83$ olarak hesaplanmıştır.

Stroop Testi

Stroop etkisi, farklı renkte yazılmış bir kelime (örneğin kırmızı renkli 'mavi' kelimesi) okunurken kelimenin renginin söylenmesinin, kelimenin okunmasından çok daha fazla zaman gerektirmesi ve hatalara sebebiyet vermesidir (Stroop, 1935). Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Nöropsikoloji Laboratuvarı tarafından uyarlanan Stroop Testi Çapa Formu kullanılmıştır (Emek-Savaş, Yerlikaya, Yener ve Öktem Tanör, 2020). Test, üç bölümden oluşmaktadır. Katılımcılardan olabildiğince hızlı bir şekilde ilk bölümde (Stroop A), kırmızı, mavi ve yeşil renkteki karelerin rengini sırasıyla söylemeleri; sonraki bölümde (Stroop B), farklı renkte yazılmış renk kelimelerini (kırmızı, mavi, yeşil) mürekkep renginden bağımsız olarak okumaları ve son bölümde ise (Stroop C), renk kelimelerini okumak yerine kelimelerin mürekkep rengini (kırmızı, mavi, yeşil) söylemeleri istenir. Özellikle Stroop bozucu etkisinin tespit edildiği bu son bölümde, otomatikleşmiş bir süreç olan okuma davranışının bastırılıp daha fazla dikkat gerektiren renk söyleme eyleminin yapılması beklenmektedir. Her bölüm için katılımcının görevi tamamlama süresi ile ayrıca Stroop C bölümünde yapılan spontan düzeltme ve hata sayıları da kaydedilmektedir. Klinik değerlendirme sürecinde, enterferansa veya bozucu etkiye direnç süresi saptaması için ise, üçüncü bölüm ile ikinci bölüm arasındaki süre farkı hesaplanmaktadır (Stroop D). Emek-Savaş ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmasına göre, 18-49 yaş arasındaki örneklem için test 50 katılımcıya ortalama iki hafta arayla uygulanmış olup Pearson korelasyon analiziyle hesaplanan test-tekrar test güvenilirlik katsayıları Stroop A, B, C ve D bölümleri için sırasıyla $r=.78$, $r=.67$, $r=.88$ ve $r=.80$ olarak tespit edilmiştir. Testin iç tutarlılık sınavında Stroop A, Stroop B ve Stroop D bölümleri dahil edildiğinde, Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının $\alpha=.77$ ve standardize edilmiş alfa katsayısının ise $\alpha=.86$ olduğu bildirilmiştir. Diğer yandan Stroop D skoru açısından, bu çalışmanın da örneklemi oluşturan 18-29 yaş aralığındaki ve yüksek eğitimli bireylerde süre farkı ortalaması 28.68 ± 7.40 saniye olarak tespit edilmiş olup, bu süre farkının yüksek olmasının karmaşık dikkat işlevleri ile enterferansa dirençte sorun olabileceğine işaret ettiği ifade edilmiştir.

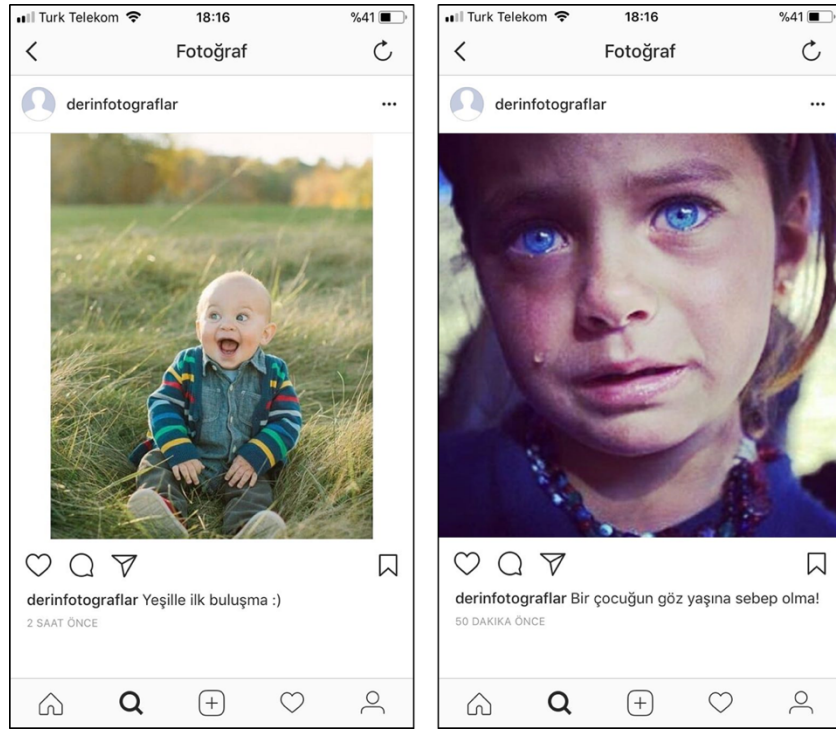
Bu çalışma renk körlüğü olmayan sağlıklı üniversite öğrencileri ile yürütüldüğü için ilk bölüm (Stroop A-kare rengi söyleme) katılımcılara uygulanmamış, teste Stroop B bölümü ile başlanmıştır. Stroop Testi'nin bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ise, en önemli skorlar olan Stroop B ve C bölümleri tamamlama süreleri ile Stroop D bölümü süre farkı birlikte incelendiğinde $\alpha=.54$ olarak saptanmıştır. Testin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında da belirtildiği üzere, Stroop C bölümünde kaydedilen spontan düzeltme ve hata sayıları, test sırasında katılımcının kontrolünde olan varyansı çok geniş tepkilerdir ve sağlıklı popülasyonda

oldukça düşük oranlarda gözleendiği için bu çalışmada da testin iç tutarlılık analizlerine dahil edilmemiştir. Stroop Testi, uyarın sunumu öncesinde yüksek ve düşük aleksitimi grupları arasında karmaşık görsel dikkat becerilerinin kontrol edilmesi amacıyla kullanılmıştır.

Uyarın Sunumu ve Duygu Değerlendirme

Sunumun belirlenmesi için öncelikle 25 olumlu (örn, gülen bebek veya mutlu aile fotoğrafı) ve 25 olumsuz fotoğraftan (örn, ağlayan kız veya afet fotoğrafı) oluşan bir uyarın havuzu oluşturulmuştur. Asıl çalışmaya katılmayan 20 üniversite öğrencisi (12 kadın, 8 erkek) ile çalışmada kullanılacak uyarınların belirlenebilmesi için bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmada katılımcılardan, kendilerine sunulan tüm fotoğrafları öncelikle duygu değeri açısından (olumlu veya olumsuz) değerlendirmeleri, sonrasında ise düşük (1) ile yüksek (5) uyarılmışlık puanı aralığındaki 5’li likert tipi ölçek ile her bir fotoğrafın uyarılmışlık düzeyini puanlamaları istenmiştir. Pilot çalışmada alınan frekanslar doğrultusunda, değeri ve uyarılmışlık açısından en olumlu 12 ve en olumsuz 12 olmak üzere toplam 24 fotoğraf seçilmiştir. Seçilen her bir fotoğrafın ortalama uyarılmışlık puanı 3.00’ın üzerindedir. Olumsuz fotoğraflar için ortalama uyarılmışlık puanı 3.69 ± 0.30 , olumlu fotoğraflar için ise 3.40 ± 0.38 olarak saptanmıştır. Pilot çalışmanın yanı sıra, belirlenen fotoğraflar aynı zamanda çalışmanın amacını bilmeyen uzman bir klinik psikolog tarafından da incelenmiş ve görüşleri alınmıştır. Belirlenen fotoğrafların Instagram formatı şeklinde sunulması amacıyla yeni bir Instagram hesabı açılmış, fotoğrafların altına ilgili duygu ile uyumlu yazı ve emojiler de eklenmiştir. Bu şekilde hazırlanmasının sebebi, katılımcılara Instagram formatını daha gerçekçi şekilde yansıtmaktır (Bkz. Şekil 1).

Sunum sırasında her bir uyarının sunum süresi eşit tutularak uyarınlara maruz kalış süresinin katılımcılar arasında değişmemesi amaçlanmıştır. Diğer yandan çeşitli raporlarda (Microsoft, 2015) kişilerin günlük hayatlarında kullandıkları sosyal medya platformlarında maruz kaldıkları paylaşımlara dair tespit edilen dikkat uzamı da dikkate alınmıştır. Ayrıca uyarın sunumunun bir akış halinde olması ve böylece katılımcıların günlük yaşamlarına benzer gerçek bir Instagram sayfasında geziniyormuş gibi hissetmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda uyarınlar, bir olumlu bir olumsuz şekilde ve her biri 5 saniye dikkat odağında kalacak bir biçimde her katılımcıya aynı sırada bilgisayar ekranında sunulmuştur. Uyarın sunumu, aşağıdan yukarıya doğru kendiliğinden bir akış içerisinde toplam 2 dakikalık bir sunum olarak ayarlanmıştır. Katılımcılardan ekranda belircek uyarınlara dikkat etmeleri istenmiş ve sunum sırasında herhangi bir tuşa basmalarına gerek olmadığı belirtilmiştir.

Şekil 1. Instagram Formatlı Olumlu ve Olumsuz Uyarın Sunumu Örnekleri

Uyarın sunumundan hemen önce diğer duygudurum ölçeklerine ek olarak ‘*Şu anda kendinizi nasıl hissediyorsunuz?*’ sorusu sorularak katılımcıdan anlık duygu geribildirimini alınmıştır. Katılımcılardan bu soru için, ‘Pozitif duygular içerisindeyim.’, ‘Negatif duygular içerisindeyim’, ‘Her zamanki gibi/normal hissediyorum.’ veya ‘Duygularımı tarif edemiyorum.’ seçeneklerinden birini seçmeleri istenmiştir.

Uyarın sunumunun hemen bitiminde ise, katılımcılardan sunum sonrası hissettikleri duyguyu değerlendirmek üzere aleksitimik özellikleri yansıtacak şekilde araştırmacılar tarafından oluşturulan beş maddeyi değerlendirmeleri istenmiştir. Bu maddeler, uzman bir klinik psikolog yardımıyla literatürdeki, aleksitimik bireylerin duygularını tanımada, fark etmede ve ayırt edip söze dökmeye başarılı olamadıklarını gösteren çalışmalar (Sifneos, 1996; Taylor, Bagby ve Parker, 1991) göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Aleksitiminin bu bileşenlerine ek olarak, çalışmanın amacı doğrultusunda karmaşık duygular içerisinde olma hali de sorgulanmıştır. Bu doğrultuda, Instagram formatındaki uyarın sunumu sonrasında yer alan duygu değerlendirmesinde katılımcılardan ‘*Karmaşık duygular içerisindeyim.*’, ‘*Pozitif duygular içerisindeyim.*’, ‘*Negatif duygular içerisindeyim.*’, ‘*Duygularımı adlandıramıyorum.*’ ve ‘*Ne hissettiğimi bilmiyorum*’ ifadelerinin her birini ‘Bana hiç uygun değil (1)’, ‘Kısmen bana uygun (3)’ ve ‘Bana tamamen uygun (5)’ şeklinde 5’li likert bir ölçek ile değerlendirmeleri istenmiştir. Beş maddeden oluşan uyarın sunumu sonrası duygu değerlendirmesi için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=0.66$ olarak saptanmıştır. Uyarın öncesi ve sonrasında tamamen aynı soruların sorulmama sebebi ise, katılımcılarda araştırmanın amacına yönelik beklenti yaratmamak ve olası kaygı durumunu arttırmamaktır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmaya katılacak kişileri belirlemek amacıyla öncelikle, İstanbul Üniversitesi ve Malatya İnönü Üniversitesi’nden 260 öğrenciye ulaşılmış ve bu öğrencilere Demografik Bilgi Formu ve Toronto Aleksitimi Ölçeği (TAÖ-20) uygulanmış, araştırmanın dışlama kriterlerini karşılayan ve gönüllü katılmayı kabul eden kişiler çalışmaya çağırılmıştır. Uygulamada öncelikle

katılımcıların bilgilendirilmiş onamları alınmış ardından ilgili ölçek ve testler yapılarak uyaran sunumu gerçekleştirilmiştir. Sunum sonrası duygu değerlendirme üzerinde etkisi olabilecek değişkenler göz önüne alınarak kontrol amacıyla uyaran sunumu öncesinde duygudurum tespiti için Beck Depresyon Envanteri, Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri, Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği; duygu tanıma ve empati düzeyi için Gözlerden Zihin Okuma Testi ile Empatik Eğilim Ölçeği ve görsel karmaşık dikkat becerisi için ise Stroop Testi kullanılmıştır. Verilerin toplanması bireysel uygulamalar şeklinde sessiz bir laboratuvar ortamında gerçekleştirilmiş olup her bir katılımcı için ortalama 35 dakika sürmüştür. Ayrıca etik kurallar çerçevesince, tüm uygulamaların ardından katılımcılar laboratuardan ayrılmadan önce ‘*Şu anda kendinizi nasıl hissediyorsunuz?*’ sorusu sorularak tekrar anlık duygu geribildirimi alınmıştır. Bu değerlendirmenin olumsuz/negatif duygu ekseninde bildirilme ihtimali göz önüne alınarak araştırmacılar tarafından olumlu duygu sevkine yol açabilecek kısa eğlenceli bir video hazırlanmış olup katılımcılara laboratuardan ayrılmadan önce sunulması planlanmıştır ancak, hiçbir katılımcı kendisini uygulamalar sonrasında negatif duygular içerisinde olarak bildirmemiştir.

Elde edilen veriler, SPSS (Versiyon 23.0) istatistik paket programı ile değerlendirilmiştir. Veri analizinde öncelikli olarak yapılan normal dağılım sınavında basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterebilmesi için basıklık ve çarpıklık değerlerinin olabildiğince sıfıra yakın olması gerektiği ve eğer araştırma verisi normal dağılımdan sapma gösterirse elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin artı ya da eksi yönünde sıfırdan uzaklaşmaya başlayacağı bildirilmektedir (İyilikçi, 2020, s.143-144). Özellikle örneklem sayısı ile bağımsız değişkenin farklı düzeylerine göre atanan alt grup katılımcı sayıları düşük olan çalışmalarda, normal dağılım sınavı için basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1 ile +1 aralığında alınması gerektiği (Morgan, Leech, Gloeckner ve Barrett, 2004, s.49) ve ilgili bağımlı değişkenler ile birlikte her bir düzey için (örn, düşük aleksitimi/yüksek aleksitimi) ayrı ayrı incelenmesi gerektiği ifade edilmektedir (İyilikçi, 2020, s.147-150). Bu doğrultuda, bu çalışmada yukarıda bahsedilen hususlar dikkate alınarak SPSS programı Explore analizi ile inceleme yapılmış olup tüm örneklem ve katılımcı grupları için bağımlı değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerleri detaylı şekilde Tablo 1’de sunulmuştur.

Yapılan inceleme sonucunda, bağımlı değişkenlerin özellikle grup içi basıklık ve çarpıklık değerlerinin alınan referans aralığı dışında yer alması veya -/+1 değerine oldukça yakın bir değerde olması sebebiyle verilerin normal dağılım göstermediği saptanmış ve aynı zamanda grup içi katılımcı sayısının düşük olması sebebiyle (Nolan ve Heinzen, 2010, s.403-404) gruplar arası karşılaştırmalarda parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Uyaran sunumu öncesi sorulan anlık duygu geribildirimi sorusuna verilen cevapların gruplar arasında dağılımı Ki-kare Testi ile analiz edilmiştir. Ayrıca uyaran sunumu sonrası yapılan duygu değerlendirme maddeleri arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi ile incelenmiş olup çalışmada istatistiksel anlamlılık düzeyi ise .05 olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Örnekleme ve Aleksitimi Gruplarına Göre Elde Edilen Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Tüm Katılımcılar (N=32)		Düşük Aleksitimi Grubu (n=16)		Yüksek Aleksitimi Grubu (n=16)	
	Çarpıklık	Basıklık	Çarpıklık	Basıklık	Çarpıklık	Basıklık
Yaş	1.29	2.63	.51	-.55	2.08	6.50
Günlük Instagram Kullanım Süresi	.50	.22	1.24	1.04	.12	.03
Toronto Aleksitimi Ölçeği						
Duygularını Tanımada Güçlük	.55	-.63	.92	.65	-.06	.76
Duyguları Söze Dökmede Güçlük	.43	-.98	.17	-.76	.17	-.78
Dışa-Dönük Düşünme	.30	.58	-.53	.45	.94	.92
Toplam Puan	.15	-1.09	-.06	-.93	1.25	1.83
Duygudurum Ölçekleri						
Beck Depresyon Envanteri	.38	-.09	-.02	-1.03	.44	-.52
Durumluk Kaygı Envanteri	1.50	3.87	1.10	2.18	1.77	4.85
Sürekli Kaygı Envanteri	.58	.49	-.10	.25	.86	.10
PNDÖ Pozitif Duygu Alt Ölçeği	-.02	-.86	-.54	.51	.39	-.85
PNDÖ Negatif Duygu Alt Ölçeği	2.21	5.66	.45	-.97	1.75	2.51
Duygu Tanıma ve Empati Ölçekleri						
Gözlerden Zihin Okuma Testi	.27	-.29	.40	.77	.21	-.98
Empatik Eğilim Ölçeği	.56	-.50	.08	-.84	.66	-.28
Stroop Testi						
Stroop B-Kelime Okuma Süresi	2.34	8.70	2.55	8.32	.43	-.40
Stroop C-Renk Söyleme Süresi	1.06	1.51	-.35	-.33	.74	-.11
Stroop C-Spontan Düzeltme Sayısı	1.29	2.16	-.35	-.47	.91	.22
Stroop C-Hata Sayısı	2.70	6.79	2.72	6.64	2.38	5.31
Stroop D-Görev Süre Farkı	.43	1.85	-1.24	2.13	.90	.83
Uyaran Sunumu Sonrası Duygu Değerlendirme						
Karmaşık Duygular İçerisindeyim	-.40	-1.01	-.48	-1.08	-.08	-1.74
Pozitif Duygular İçerisindeyim	.40	.30	.00	-.44	.93	.69
Negatif Duygular İçerisindeyim	-.11	-.65	.30	-1.06	-.91	.80
Duygularımı Adlandıramıyorum	.16	-1.55	.62	-1.06	-.23	-1.60
Ne Hissettiğimi Bilmiyorum	-.03	-1.37	.07	-1.47	-.12	-1.29

PNDÖ: Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Instagram uygulamasında kısa süre içinde art arda bir akış halinde maruz kalınan olumlu ve olumsuz duygu içerikli fotoğrafların, kişiler üzerinde duygu karmaşası yaratabileceği ve dolayısıyla aleksitimiye benzer bir tablonun yaşanabileceği öngörülmüştür. Duygu karmaşası yaşama durumunu tespit edebilmek ve bu durumun aleksitimi ile ilişkisini saptayabilmek için araştırmada düşük ve yüksek aleksitimi düzeyine sahip iki katılımcı grubu yer almıştır. Çalışmanın temel hipotezine göre, düşük ve yüksek aleksitimi katılımcı gruplarının Instagram formatlı uyaran sunumu sonrası duygu değerlendirmeleri farklılaşmayacaktır. Bu doğrultuda, sunum öncesinde halihazırda düşük aleksitimik özellikler sergileyen bireylerin, Instagram formatlı sunum sonrasında yüksek aleksitimi düzeyindeki bireyler kadar duygularını değerlendirmede zorlanacağı yani grupların duygu değerlendirmelerinin sunumun ardından farklılaşmayacağı, maruz kalınan sunumun etkisiyle her iki grubun da benzer şekilde duygu

karmaşası yaşayarak duygu tanıma ve adlandırmada güçlük çekeceği beklenmiştir. Çalışmada yer alan veri toplama araçları doğrultusunda düşük ve yüksek aleksitimi katılımcı gruplarından elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak Tablo 2’de özetlenmiştir.

Aleksitimi grupları arasında yaş ($U=126.00$, $z=-.078$, $p=.94$) ve günlük Instagram kullanım süresi (saat) ($U=113.00$, $z=-.587$, $p=.56$) açısından anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Her iki grupta da günlük Instagram kullanım süresinin iki buçuk saatin üzerinde olduğu tespit edilmiş (Bkz. Tablo 2) olup, bu bulgu Digital 2022 raporu verileri ile uyumlu görünmektedir. Ek olarak, yaş ve Instagram kullanımı açısından kadın ve erkek katılımcılar arasında bir farklılık olup olmadığı da incelenmiş olup yaş ($U=122.00$, $z=-.233$, $p=.82$) ve ortalama günlük Instagram kullanım süresi açısından ($U=112.00$, $z=-.626$, $p=.53$) cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir.

Toronto Aleksitimi Ölçeği’nden elde edilen veriler incelendiğinde, düşük ve yüksek aleksitimi grupları arasında TAÖ-20 tüm alt boyutları (Duygularını Tanımada Güçlük: $U=11.00$, $z=-4.418$, $p<.001$; Duyguları Söze Dökmede Güçlük: $U=9.50$, $z=-4.475$, $p<.001$; Dışa-Dönük Düşünme: $U=16.50$, $z=-4.225$, $p<.001$) ve TAÖ-20 toplam puanı ($U=.00$, $z=-4.829$, $p<.001$) açısından ileri düzeyde anlamlı fark tespit edilmiş olup yüksek aleksitimi grubu TAÖ-20’nin tüm skorlarında daha yüksek puanlar almıştır (Bkz. Tablo 2). Bu bulgu, gruplarda yer alan katılımcıların düşük ve yüksek aleksitimi düzeylerini doğru yansıtacak şekilde belirlendiğini göstermektedir. TAÖ-20 toplam puan ortalamaları incelendiğinde, yüksek aleksitimi grubunun ortalama 62.00 ± 6.42 (ranj=55-79), düşük aleksitimi grubunun ise ortalama 37.87 ± 5.36 (ranj=28-45) puana sahip olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 2). Ek olarak, TAÖ-20 puanları üzerinde cinsiyet değişkeninin anlamlı bir etkisinin olup olmadığı da incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, TAÖ-20 alt ölçek puanları (Duygularını Tanımada Güçlük: $U=107.50$, $z=-.774$, $p=.44$; Duyguları Söze Dökmede Güçlük: $U=117.50$, $z=-.397$, $p=.69$; Dışa-Dönük Düşünme: $U=98.00$, $z=-1.137$, $p=.26$) ile TAÖ-20 toplam puanı ($U=119.50$, $z=-.321$, $p=.75$) üzerinde cinsiyetin anlamlı bir etkisi gözlenmemiştir.

Katılımcıların duygudurum değerlendirme sonuçları incelendiğinde, yüksek aleksitimi grubunun düşük aleksitimi grubuna göre; Beck Depresyon Ölçeği’nden ($U=64.00$, $z=-2.423$, $p=.015$), Durumluk ($U=38.50$, $z=-3.378$, $p=.001$) ve Sürekli Kaygı ($U=30.50$, $z=-3.682$, $p<.001$) Envanteri’nden anlamlı olarak daha yüksek puan aldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, her iki grubun da depresyon puan ortalamasının klinik anlamda depresyonu işaret eden kesme puanı (17 puan üzeri) altında olduğu saptanmıştır. Kaygı puanı ortalamaları açısından ise, sadece yüksek aleksitimi grubunda sürekli kaygı düzeyinin ($\bar{X}=48.50\pm 8.02$) normalin biraz üzerinde (43 puan üzeri) olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 2).

Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği bulguları dikkate alındığında, yüksek aleksitimi grubunun; Pozitif Duygu alt ölçeğinde anlamlı olarak daha düşük ($U=57.00$, $z=-2.680$, $p=.007$), Negatif Duygu alt ölçeğinde ise anlamlı olarak daha yüksek puan aldığı bulgulanmıştır ($U=68.00$, $z=-2.280$, $p=.022$). Ek olarak uyaran sunumu öncesi sorulan ‘Şu anda kendinizi nasıl hissediyorsunuz?’ sorusunda, düşük aleksitimi grubundaki katılımcıların %56’sının ($n=9$) her zamanki gibi, %44’ünün ($n=7$) ise pozitif hissettiği; bununla birlikte yüksek aleksitimi grubundaki katılımcıların %69’unun ($n=11$) her zamanki gibi, %6’sının ($n=1$) pozitif hissettiği, %25’inin ($n=4$) ise duygularını tarif edemediği raporlanmıştır. Yapılan Ki-kare analizi neticesinde, aleksitimi gruplarının yanıt dağılımları arasında anlamlı fark saptanmıştır ($X^2=8.70$, $sd=2$, $p=.013$). Uyaran sunumu öncesinde yapılan tüm duygudurum değerlendirme sonuçları doğrultusunda, yüksek aleksitimi grubunun düşük aleksitimi grubuna göre daha olumsuz bir duygudurum içerisinde olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Düşük ve Yüksek Aleksitimi Gruplarının Karşılaştırılması

	Tüm Katılımcılar		Düşük Aleksitimi Grubu		Yüksek Aleksitimi Grubu		p=
	(N=32)		(n=16)		(n=16)		
	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	\bar{X}	SS	
Yaş	20.94	1.54	20.94	1.53	20.94	1.61	.94
Günlük Instagram Kullanım Süresi	2.42	1.08	2.34	.93	2.49	1.24	.56
Toronto Aleksitimi Ölçeği							
Duyularını Tanımada Güçlük	15.87	6.42	10.87	2.58	20.87	5.02	<.001
Duyuları Söze Dökmede Güçlük	13.06	5.05	9.19	2.48	16.94	3.80	<.001
Dışa-Dönük Düşünme	21.00	4.62	17.81	3.08	24.19	3.60	<.001
Toplam Puan	49.93	13.57	37.87	5.36	62.00	6.42	<.001
Duygudurum Ölçekleri							
Beck Depresyon Envanteri	11.34	6.65	8.44	5.51	14.25	6.54	.015
Durumluk Kaygı Envanteri	33.22	8.95	28.62	6.14	37.81	9.10	.001
Sürekli Kaygı Envanteri	42.91	8.92	37.31	5.77	48.50	8.02	<.001
PNDÖ Pozitif Duygu Alt Ölçeği	32.12	7.68	35.81	6.95	28.44	6.68	.007
PNDÖ Negatif Duygu Alt Ölçeği	15.12	5.11	13.12	2.55	17.12	6.24	.022
Duygu Tanıma ve Empati Ölçekleri							
Gözlerden Zihin Okuma Testi	23.78	3.10	24.12	3.07	23.44	3.18	.46
Empatik Eğilim Ölçeği	69.47	10.55	74.87	10.65	64.06	7.37	.006
Stroop Testi							
Stroop B-Kelime Okuma Süresi	26.06	7.00	25.87	8.84	26.25	4.81	.35
Stroop C- renk söyleme Süresi	55.16	9.68	53.00	5.90	57.31	12.20	.41
Stroop C-Spontane Düzeltme Sayısı	2.12	1.62	1.69	.95	2.56	2.03	.30
Stroop C-Hata Sayısı	.28	.73	.31	.87	.25	.58	.74
Stroop D-Görev Süre Farkı	29.09	9.87	27.12	8.28	31.06	11.15	.60
Uyaran Sunumu Sonrası Duygu Değerlendirme							
Karmaşık Duygular İçerisindeyim	3.75	1.22	3.62	1.36	3.87	1.09	.62
Pozitif Duygular İçerisindeyim	2.69	.90	2.50	.89	2.87	.88	.32
Negatif Duygular İçerisindeyim	2.62	1.10	2.50	1.32	2.75	.86	.50
Duyularımı Adlandıramıyorum	2.94	1.59	2.50	1.55	3.37	1.54	.11
Ne Hissettiğimi Bilmiyorum	2.91	1.44	2.75	1.48	3.06	1.44	.54

PNDÖ: Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği

Yüksek aleksitimi grubunun depresyon, durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin düşük aleksitimi grubuna göre daha yüksek olduğu saptanmış olup bu bulgular literatürde aleksitimik bireyler ile gerçekleştirilen depresyon (Conrad ve ark., 2009; Demet ve ark., 2002; Honkalampi ve ark., 2000; Saarijärvi, Salminen ve Toikka, 2001) ve kaygı üzerine (Berthoz, Consoli, Perez-Diaz ve Jouvent, 1999; Motan ve Gençöz, 2007; Yavuz ve ark., 2020) yapılmış çalışmalar ile uyumludur. Diğer yandan, katılımcılar pozitif ve negatif olarak ayrılan duygu sıfatları için değerlendirme yaptığında, yüksek aleksitimi grubu PNDÖ'nin pozitif duygu alt boyutunda daha düşük, negatif duygu alt boyutunda ise daha yüksek puan almıştır. Aleksitimik bireyler duygularını pozitif veya negatif şekilde değerlendirmeye yönlendirildiğinde, daha çok olumsuz bir duygudurumu yansıtacak şekilde değerlendirme yapıyor görünmektedirler. İlginç bir şekilde, son zamanlarda yapılan bir çalışmaya göre (Wei, 2021), aleksitimi düzeyi yüksek kişilerin çeşitli mobil uygulamalar üzerinden mesajlaşırken daha az sayıda duygu içerikli emojiler kullandıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların duygu tanıma ve empati düzeyi için yapılan test sonuçları incelendiğinde, aleksitimi grupları *Gözlerden Zihin Okuma Test* performansı açısından anlamlı şekilde farklılaşmazken ($U=108.50$, $z=-.739$, $p=.46$); düşük aleksitimi grubu, yüksek aleksitimi grubuna göre *Empatik Eğilim Ölçeği*'nden anlamlı şekilde daha yüksek puan almıştır ($U=54.50$, $z=-2.775$, $p=.006$). Bu sonuçlar, yüksek aleksitimi grubunun, görsel bir malzeme üzerinden duygu tanımadaki düşük aleksitimi grubundan farklılaşmadığını ancak empati düzeyi ile ilgili bir öz bildirim ölçeğinde ise daha düşük performans sergilediğini göstermektedir (Bkz. Tablo 2).

Wingbermhle ve arkadaşları (2012), nörobilimsel bakış açısı ile aleksitimi, duygusal bilgi işleme ve sosyal bilişte bir eksiklik olarak tanımlamıştır. Günlük hayatta empati kurma eğilimini ölçmek için kullanılan Empati Eğilim Ölçeği sonuçlarına bakıldığında, yüksek aleksitimi grubunun literatürle uyumlu olarak (Guttman ve Laporte, 2002) daha düşük empati düzeyine sahip olduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte, duygu tanıma ve zihin kuramı kapasitesini ölçen Gözlerden Zihin Okuma Testi performansı açısından iki grup arasında fark bulunamaması, yüksek aleksitimi grubunun, kendi duygularını tanıma ve ifade etmede güçlük yaşarken; insan gözlerini içeren görsel uyaranlar üzerinden başkalarının duygularını tanımadaki ve diğerlerinin zihinsel durumları hakkında çıkarsama yapmada bu denli sorun yaşamadıklarını düşündürülebilir.

Stroop Testi'nden elde edilen veriler incelendiğinde, Stroop B bölümü (kelimeyi okuma) tamamlama süresi ($U=103.50$, $z=-.928$, $p=.35$), Stroop C bölümü (kelimenin rengini söyleme) tamamlama süresi ($U=106.00$, $z=-.830$, $p=.41$) ile Stroop D koşulu olan kelime okuma ve renk söyleme görevleri arasındaki süre farkı açısından ($U=1114.00$, $z=-.529$, $p=.60$) aleksitimi grupları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Ek olarak renk söyleme performansında yapılan spontan düzeltme ($U=101.50$, $z=-1.035$, $p=.30$) ve hata ($U=122.50$, $z=-.328$, $p=.74$) sayıları incelendiğinde de, iki grubun performansları arasında anlamlı fark saptanmamıştır. Aynı zamanda her iki aleksitimi grubunda Stroop D bölümü süre farkı ortalamaları (Bkz. Tablo 2), Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışmasında aynı yaş ve eğitim düzeyi için tespit edilen ortalama değer ($\bar{X}=28.68\pm 7.40$) ile oldukça uyumlu görünmektedir. Bu sonuçlar, düşük ve yüksek aleksitimi grupları arasında, bir kontrol değişkeni olarak ele alınan karmaşık görsel dikkat düzeyi açısından fark olmadığına ve katılımcıların enterferansa veya bozucu etkiye dirençte sorun yaşamadıklarına işaret etmektedir.

Instagram formatlı uyaran sunumu sonrası yapılan duygu değerlendirmeleri incelendiğinde, aleksitimi düzeyinden bağımsız olarak en yüksek ortalamaya sahip olan değerlendirmenin '*Karmaşık duygular*' yanıtında ($\bar{X}=3.75\pm 1.22$) olduğu saptanmış olup sonrasında yüksek puan verilen seçenekler ise sırasıyla '*Duygularımı adlandıramıyorum*' ($\bar{X}=2.94\pm 1.59$) ve '*Ne hissettiğimi bilmiyorum*' ($\bar{X}=2.91\pm 1.44$) olmuştur (Bkz. Tablo 2). Duygu değerlendirme maddeleri aleksitimi düzeyine göre incelendiğinde ise, yüksek ve düşük aleksitimi gruplarının verdikleri yanıtlar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Maddelerin sırası ile analiz değerleri şöyledir; *karmaşık duygu*: $U=115.50$, $z=-.497$, $p=.62$, *pozitif duygu*: $U=103.00$, $z=-1.005$, $p=.32$, *negatif duygu*: $U=111.00$, $z=-.676$, $p=.50$, *duygu adlandıramama*: $U=87.00$, $z=-1.587$, $p=.11$, *ne hissettiğini bilmeme*: $U=112.00$, $z=-.617$, $p=.54$. Diğer yandan, ek olarak aleksitimi düzeyinden bağımsız olarak kadın ve erkek katılımcıların uyaran sonrası duygu değerlendirme sonuçları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı da incelenmiş ve cinsiyet etkisi anlamlı bulunmamıştır. Analiz sonuçları şöyledir; *karmaşık duygu*: $U=107.00$, $z=-.835$, $p=.40$, *pozitif duygu*: $U=79.00$, $z=-1.970$, $p=.049$, *negatif duygu*: $U=126.50$, $z=-.060$, $p=.95$, *duygu adlandıramama*: $U=126.50$, $z=-.058$, $p=.95$, *ne hissettiğini bilmeme*: $U=124.00$, $z=-.154$, $p=.88$.

Uyaran sunumu sonrası duygu değerlendirmelerinin aleksitimi düzeyine göre farklılaşmadığını gösteren bu bulgular, çalışmanın temel hipotezi ile uyumludur. Instagram formatlı sunum öncesinde yapılan değerlendirmeler neticesinde yüksek aleksitimi grubunun daha yüksek oranlarda ne hissettiğini bilmediği ve duygularını adlandıramadığı belirlenmesine rağmen; sunum sonrasında, düşük aleksitimi grubunun, yüksek aleksitimi grubuna benzer şekilde duygularını adlandıramadığını ve ne hissettiğini bilemediğini belirttiği görülmüştür. Sonuç olarak iki aleksitimi grubunun, Instagram formatlı uyaran sunumu sonrasında yaşadıkları duygular çerçevesinde aralarında anlamlı fark kalmayacak şekilde birbirlerine yakınlaşmış olduğu gözlenmiştir.

Ek olarak, uyaran sunumu sonrası duygu değerlendirme maddeleri arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi ile incelenmiş olup bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Uyaran Sunumu Sonrası Duygu Değerlendirme Maddeleri Arasındaki Korelasyon

	1	2	3	4	5
1. Karmaşık Duygu	-				
2. Pozitif Duygu	-.03	-			
3. Negatif Duygu	.45*	-.11	-		
4. Duygu Adlandıramama	.47**	-.07	.26	-	
5. Ne Hissettiğini Bilmeme	.41*	-.03	.20	.83***	-

* p<.05, ** p<.01, *** p<.001

Cohen (1988), korelasyon katsayısı (r) etki büyüklüğü için araştırmacılara şu şekilde bir sınıflama önermiştir: $\pm .10$ 'a kadar çok zayıf/düşük, $\pm .10$ ile $\pm .30$ arası zayıf/düşük, $\pm .30$ ile $\pm .50$ arası orta, $\pm .50$ ile $\pm .70$ arası güçlü/yüksek ve $\pm .70$ ve üzeri çok güçlü/yüksek (Akt. Morgan, Leech, Gloeckner ve Barrett, 2004, s.91). Spearman korelasyon analizi ile elde edilen çalışma verileri bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda karmaşık duygu maddesi ile; negatif duygu ($r_s=.45$, $p=.011$), duygu adlandıramama ($r_s=.47$, $p=.007$) ve ne hissettiğini bilmeme ($r_s=.41$, $p=.019$) maddeleri arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı ilişki saptanmıştır. Duygu adlandıramama maddesi ile ne hissettiğini bilmeme maddesi arasında ise, pozitif yönde ve çok yüksek düzeyde anlamlı bir korelasyon tespit edilmiştir ($r_s=.83$, $p<.001$). Uyaran sunumu sonrası duygu değerlendirme maddelerine dair yürütülen analizler neticesinde anlamlı ve en yüksek düzeydeki korelasyonun bu iki madde arasında olması, bu boyutların aynı zamanda aleksitiminin önemli göstergeleri arasında bulunması sebebiyle oldukça önemlidir.

Instagram formatlı uyaran sunumu sonrası duygu değerlendirmelerine dair sonuçlar; çalışmanın temel hipotezini destekler şekilde sunum öncesinde düşük aleksitimik özellikler sergileyen katılımcıların, sunum sonrasında yüksek aleksitimi grubundaki katılımcılar kadar duygularını değerlendirmede zorlandıklarını, her iki grubun da benzer şekilde duygu karmaşası yaşayarak duygu tanıma ve adlandırmada güçlük çektiğini göstermiştir. “*Karmaşık duygular içerisindeyim*” maddesi, hem yüksek hem düşük aleksitimi grubunda en yüksek oranda değerlendirilirken, bu maddeyi sırasıyla “*Duygularımı adlandıramıyorum*” ve “*Ne hissettiğimi bilmiyorum*” maddeleri takip etmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre, Instagram düzleminde bir akış halinde kısa bir süre içinde olumlu ve olumsuz duygu içeren uyaranlara (fotoğraflar ile birlikte yazı ve emojiler) maruz kalmanın, bireylerin aleksitimi düzeylerinden bağımsız olarak duygu karmaşası yaratabileceği ve duyguları tanıma ve adlandırmada sorunlara yol açabileceği görülmüştür. Aleksitimik bireylerin özellikle duygularını tanıma, fark etme, adlandırma ve ayırt edip ifade

etmede başarılı olamadıklarını gösteren çalışmalar (Gaggero ve ark., 2020; Güleç ve ark., 2009; Koçak, 2002; Tatar ve ark., 2017) ile tutarlı olarak aynı zamanda korelasyon bulguları incelendiğinde, aleksitiminin alt bileşenleri olan duyguları ifade etme ve tanımada güçlük ile duygu karmaşasının birbiri ile ilişkili bulunması, aleksitiminin bir alt bileşeninin de ‘duygu karmaşası’ olabileceğini düşündürmüştür. Belki de aleksitimik bireyler, duygu karmaşası yaşadıkları için duygularını tanımlama ve söze dökmeye güçlük çekmektedirler. Bu şekilde düşünüldüğünde, uzun süre veya sık aralıklarla yaşanan duygu karmaşası bireyleri aleksitimik bir duygudurum içine iterek aleksitiminin eşlik ettiği pek çok psikiyatrik veya fiziksel hastalık için risk teşkil ediyor olabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal medya kullanımı ve sosyal medyada geçirilen zaman tüm dünyada ve ülkemizde oldukça hızlı şekilde artmaktadır. Instagram, kullanım oranına göre dünyada dördüncü, ülkemizde ise ikinci sırada yer alan sosyal medya platformudur (“Digital 2022”, 2022). Duggan (2015), 18-29 yaş arasındaki genç yetişkinlerin yarısından fazlasının Instagram kullandığını ve en büyük Instagram kullanıcı grubunun bu yaş aralığında olduğunu bildirmiştir. Digital 2022 raporuna göre, aylık Instagram kullanım süresinin en yüksek olduğu ülke Türkiye’dir. Ülkemiz hakkında daha detaylı verilerin sunulduğu Digital 2021 raporuna göre, 13 yaş üstü popülasyonda Instagram kullanım oranı açısından Türkiye dünyada birinci sırada gelmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 29 Mart-21 Mayıs 2021 tarihleri arasında 6-15 yaş grubundaki çocukları kapsayacak şekilde yapılan Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması’na göre ise; düzenli internet kullanan çocukların %31.3’ünün interneti sosyal medya için kullandığı tespit edilmiştir. Sunulan raporda, 6-15 yaş aralığındaki çocukların %77.7’sinin hemen her gün sosyal medya platformlarından en az birini kullandığı, her gün veya haftada en az bir kere olmak üzere düzenli olarak sosyal medya kullanan çocukların ise, hafta içinde günde ortalama 2 saat 54 dakika ve hafta sonunda günde ortalama 2 saat 44 dakika süre ile sosyal medyada zaman geçirdiği saptanmıştır (TÜİK, 2021).

Bu çalışmada, klinik olmayan bir üniversite öğrencisi örneklemini üzerinde Instagram formatlı sunum sonrasında bireylerde duygu karmaşası yaşanabileceği ve duygu adlandırma veya ne hissettiğini bilmede sorun oluşabileceğinin gösterilmiş olması, bu etkinin çocuklar üzerindeki risk boyutunun daha da büyük olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Instagram uygulamasında, daha önce de belirtildiği gibi kullanıcılar hızlı bir akış halinde olumlu ve olumsuz sayısız paylaşıma maruz kalmaktadır. Bu bağlamda, ailelerin, Instagram veya Facebook gibi çeşitli sosyal ağ kullanımları için çocuklarına zamansal ve içeriksel sınırlamalar belirlemesinin oldukça önemli olduğu açık şekilde görünmektedir. Aleksitimi ile internet bağımlılığı arasında güçlü pozitif yönlü ilişki tespit eden çalışmalar (Arcan ve Yüce, 2016; Dalbudak ve ark., 2013) ile son yıllarda dijital bağımlılık çalışmaları arasında yer alan sınırlı sayıda “Instagram bağımlılığı” araştırmaları da (Alhabash ve Ma, 2017; Kircaburun ve Griffiths, 2018; Sheldon ve Bryant, 2016; Yang, 2016), konu üzerine yeni çalışmalar yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Çocukların yetişkinlere kıyasla hem daha sınırlı bir öz düzenleme kapasitesine sahip olmaları ve hem akran baskılarına karşı daha hassas konumda olmaları sebebiyle, sosyal medya çocuklar için daha fazla risk teşkil edebilmektedir (O’Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Hem çocuklarımız hem de ergenlik çağındaki gençlerimiz için öncelikli yapılabilecekler arasında Instagram uygulaması ile geçirilen sürenin kontrol edilmesi, gerektiği takdirde Instagram kullanım sıklığının azaltılması ve takip edilen hesapların içeriğinin ebeveyn ve/veya eğitimciler tarafından dikkatle gözlenmesi önemli görülmektedir. Çocuk ve ergenlerin sosyal medyanın

zararlı etkilerine maruz kalmadan, güvenli bir şekilde sosyal medyayı kullanabilecekleri programların geliştirilmesi gerektiği de önerilmektedir (O'Reilly, Dogra, Whiteman, Hughes, Eruyar ve Reilly, 2018). Aynı zamanda, okul çağlarından itibaren hem çocuk hem de ebeveynlerin sosyal medya üzerine gerekli eğitim ve donanımına sahip olması, sosyal medyanın bilinçli kullanımında önemli olduğu belirtilmektedir (Karaboğa, 2019). Gün geçtikçe artan kullanıcı sayısı arasında gençlerin ve hatta çocukların oranının da yükseldiği dikkate alındığında, hem ebeveynlere hem de eğitimci ve uygulamacılara önemli görevler düşmektedir. Pek çok ebeveyn çocuklarıyla birebir iletişim kurmaktan kaçınarak onları sosyal medya kanallarına mahkûm bırakmaktadır. Bu konuda ebeveynlerin çocuklarının sosyal medyaya maruz kalma süresini azaltabilmek adına, onları gerçek yaşamdaki sosyal aktivitelere yönlendirmesi ve en önemlisi çocukları ile birlikte keyifli ve üretken zaman geçirmeleri oldukça önemli görülmektedir.

Ülkemizde 18-28 yaş aralığında 763 üniversite öğrencisi ile yapılan bir çalışmada, öğrencilerin günde ortalama 4 saat 16 dakika sosyal medyada zaman geçirdikleri, bu oran içinde Instagram kullanım süresinin ise günlük ortalama 260 dakika ile ilk sırada olduğu ve aynı zamanda haber alma aracı olarak da sosyal medya platformları arasında en çok Instagram'ın tercih edildiği tespit edilmiştir (Çömlekçi ve Başol, 2019). Sosyal medya ve sosyal medya bağımlılığı üzerine 18-39 yaş aralığındaki 464 üniversite öğrencisi ile yapılan başka bir çalışmada, en çok kullanılan sosyal medya uygulamaları arasında %96.6 ile Whatsapp birinci, %87.7 ile Instagram ikinci sırada yer almış olup sosyal medyada geçirilen günlük ortalama süre açısından öğrencilerin %7'si 0-1 saat, %47'si 1-3 saat, %29'u 4-6 saat, %9'u 7-10 saat, %8'i 10 saatten fazla şeklinde bildirimde bulunmuştur (Tütünsatar, 2020, s.182-184). Farklı eğitim düzeyleri ve meslek gruplarını yansıtabilecek şekilde 18-25 yaş aralığında yer alan 704 kişi ile yapılan diğer bir çalışmada ise, yine gençlerin en çok kullandıkları sosyal medya araçları arasında Whatsapp'tan sonra Instagram ikinci sırada tespit edilmiş ve katılımcıların %75'i Instagram hesaplarını günde birçok kez ziyaret ederek kontrol ettiklerini belirtmiştir (Aygül, Apak ve Akgül, 2020, s.380-381). Gençlerimizin sosyal medya platformlarında bu denli uzun zaman geçirmesinin, hem birey hem de toplum sağlığı açısından önemli sonuçlar doğurabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu doğrultuda, sadece çocuklarımız için değil üniversite çağındaki gençlerimiz için de korucuyu ve önleyici çalışma ve uygulamaların önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle sosyal medya okuryazarlığının kazanılması için kamuya açık ücretsiz eğitimlerin sıklaştırılması, ailede ve sosyal çevrede destek imkanlarının artırılması ve toplumsal farkındalık çalışmalarının yaygınlaştırılması gibi adımların atılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ülkemizde sosyal medya kullanım alışkanlıkları üzerine farklı yaş, eğitim ve meslek gruplarını kapsayacak şekilde ulusal düzeyde geniş örneklemli bir çalışma ile ülke profilinin belirlenmesine de ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır (Şahin, 2020, s.95).

Bu çalışmada, Instagram düzleminde kısa bir süre içinde olumlu ve olumsuz duygu içeren paylaşımlara maruz kalmanın, aleksitimik özelliklere benzer şekilde duygu karmaşası yaratabileceği ve duyguları tanıma ve/veya adlandırmada sorunlara yol açabileceği tespit edilmiştir. Mevcut çalışmada kullanılan uyaranların (fotoğraflar ile birlikte yazı ve emojiler), elde edilen sonuçları sınırlandırdığı düşünülebilir. Çalışmada, kişide olumlu veya olumsuz duygu uyandırabilecek spesifik fotoğraflar (yangında evini kaybeden biri veya mutlu bebek gibi) kullanılırken, gerçek hayatta Instagram kullanıcıları bu şekilde herkes için benzer duygu sevkine sebep olacak şekilde spesifik fotoğraflara maruz kalmayabilir. Bununla birlikte, paylaşılan her fotoğrafın öznel bir şekilde değerlendirilmesi sonucunda birtakım duygulara yol açması kaçınılmaz olacaktır. Örneğin, Instagram'da sıklıkla paylaşılan fotoğraflar düşünüldüğünde; yoğun iş temposu nedeniyle tatile gidemeyen bir kişinin, tatile giden bir başka kullanıcının paylaştığı fotoğrafa maruz kalmasıyla, olumsuz duygular hissetmesi beklenebilir.

Ya da başka bir Instagram kullanıcısının, sevdiği bir kişinin kanserden kurtulduğuna dair yaptığı fotoğraf paylaşımına maruz kalması, olumlu duygular hissetmesini sağlayabilir. Bu doğrultuda, sürekli akış içerisinde maruz kalınan olumlu ve olumsuz paylaşımların, kişide bir duygu karmaşasına sebep olabilmesi için çalışmamızda kullanıldığı gibi spesifik fotoğraflardan oluşmasına gerek olmadığı öngörülmektedir. Bu düşünce ile uyumlu olarak, ülkemizde Instagram'da paylaşılan fotoğraflar üzerine yapılan içerik analizi çalışmaları, fotoğrafların çok çeşitli kategorilerden olabileceğini ve bireye özgü özellikleri yansıtabileceğini ortaya koymaktadır (örn, Kara, 2018; Yakın ve Alaçam Akşit, 2016). Sadece mutluluk etiketi ile paylaşılan fotoğraflar üzerine yapılan bir içerik analizi çalışmasında, paylaşılan içerikler için on üç farklı kategori (aile, arkadaşlık, sevgililik, yiyecek-içecek, gezme, mekân, hayvanlar, özel günler, hobi, manzara, alıntı görseller, özçekim, kişisel eşyalar, diğer) olduğu saptanmıştır (Yakın ve Alaçam Akşit, 2016).

Çalışmanın diğer sınırlılıkları arasında, katılımcı sayısının nispeten az olması ve sadece üniversite öğrencileri ile yürütülmüş olması sayılabilir. Bununla birlikte, klinik olmayan bir örnekleme düşük ve yüksek aleksitimi gruplarının oluşturulmasındaki zorluklar ve elde edilen sonuçların araştırmacıların daha az sayıdaki başka bir katılımcı grubuyla yürüttükleri ön çalışma (Akçeşme, Taşcı, Alptekin ve Şişman-Bal, 2018) bulguları ile tutarlılığı göz önüne alındığında, beklenen etkilerin gözlenmesi açısından örneklem sayısının yeterli olduğu düşünülmektedir. Ek olarak, katılımcı grupları arasında yaş, günlük Instagram kullanım süresi ile karmaşık görsel dikkat becerisi açısından fark olmamasına karşın araştırmanın temel hipotezi ile uyumlu olarak beklenen yönde sonuçların elde edilmiş olması da önemli görünmektedir.

“Instagram, duygu karmaşası ve aleksitimi” çalışma başlığı, bilindiği kadarıyla ülkemizde ilk kez bu araştırma kapsamında ele alınarak incelenmiştir. Bu sebeple ileride farklı yaş ve eğitim düzeyleri ile yapılacak daha geniş örneklemler için çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Instagram uygulamasında sürekli bir akış halinde ve kısa süre içinde olumlu ve olumsuz duygu içeren paylaşımlara maruz kalmaya bağlı olarak ortaya çıkabilecek duygu karmaşası ve aleksitimik özelliklerin ne kadar sürdüğü ve bu durumun kişilerin günlük yaşamına ve özellikle bilişsel işlevlerine etkisi üzerine kontrollü deneysel çalışmalar yürütülmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abutaleb, Y. (2016, 21 Haziran). Instagram's user base grows to more than 500 million. *The Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-facebook-instagram-users/instagrams-user-base-grows-to-more-than-500-million-idUSKCN0Z71LN> adresinden erişilmiştir.
- Akçeşme, B., Taşçı, A., Alptekin, S., & Şişman-Bal, S. (2018, Kasım). *Instagram kullanımı duygu karmaşası yaratıyor mu? Bir grup üniversite öğrencisinin aleksitimi düzeylerine göre karşılaştırılması*. Poster sunumu, 20. Ulusal Psikoloji Kongresi, Ankara.
- Alhabash, S., & Ma, M. (2017). A tale of four platforms: Motivations and uses of Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat among college students? *Social Media + Society*, 3(1), 1-13.
- Arcan, K., & Yüce, Ç. B. (2016). İnternet bağımlılığı ve ilişkili psiko-sosyal değişkenler: Aleksitimi açısından bir değerlendirme. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31(77), 46-56.
- Aslan, S. H., & Alparlan, Z. N. (2001). Bir grup üniversite öğrencisinde cinsiyet rollerine göre aleksitimik özelliklerin incelenmesi. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi*, 9(1), 49-56.
- Avcı, D., & Kelleci, M. (2016). Alexithymia in patients with type 2 diabetes mellitus: The role of anxiety, depression, and glycemic control. *Patient Preference and Adherence*, 10, 1271-1277.
- Aygül, H. H., Apak, F., & Akgül, M. (2020). Stalker: Instagram mekânında gözetim ve gözetleme. S. A. Satıcı ve E. Eke (Ed.), *Dijital Bağımlılık ve E-Hastalıklar* içinde (s.365-403). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bagby, R. M., Parker, J. D., & Taylor, G. J. (1994a). The twenty-item Toronto Alexithymia Scale-I: Item selection and cross-validation of the factor structure. *Journal of Psychosomatic Research*, 38, 23-32.
- Bagby, R. M., Taylor, G. J., & Parker, J. D. (1994b). The twenty-item Toronto Alexithymia Scale-II: Convergent, discriminant, and concurrent validity. *Journal of Psychosomatic Research*, 38, 33-40.
- Bankier, B., Aigner, M., & Bach, M. (2001). Alexithymia in DSM-IV disorder: Comparative evaluation of somatoform disorder, panic disorder, obsessive-compulsive disorder, and depression. *Psychosomatics*, 42(3), 235-240.
- Baron-Cohen, S., Jolliffe, T., Mortimore, C., & Robertson, M. (1997). Another advanced test of theory of mind: Evidence from very high functioning adults with autism or Asperger syndrome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 813-822.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y., & Plumb, I. (2001). The "Reading the Mind in the Eyes" Test revised version: A study with normal adults, and adults with Asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, 241-251.
- Batıgün, A. D., & Büyükşahin, A. (2008). Aleksitimi: Psikolojik belirtiler ve bağlanma stilleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 11, 105-114.
- Bechara, A., Damasio, A. R., Damasio, H., & Anderson, S. W. (1994). Insensitivity to future consequences following damage to human prefrontal cortex. *Cognition*, 50(1-3), 7-15.
- Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., & Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychology*, 4, 561-571.

- Berthoz, S., Consoli, S., Perez-Diaz, F., & Jouvent, R. (1999). Alexithymia and anxiety: Compounded relationships? A psychometric study. *European Psychiatry, 14*(7), 372-378.
- Celikel, F. C., & Saatcioglu, O. (2007). Alexithymia and anxiety sensitivity in Turkish depressive, anxiety and somatoform disorder outpatients. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice, 11*(2), 140-145.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Conrad, R., Wegener, I., Imbierowicz, K., Liedtke, R., & Geiser, F. (2009). Alexithymia, temperament and character as predictors of psychopathology in patients with major depression. *Psychiatry Research, 165*, 137-144.
- Cozby, P. C., & Bates, S. C. (2015). Quasi-experimental Designs. In *Methods in Behavioral Research*, 12th Edition (pp. 225-233). New York, NY: McGraw-Hill Education.
- Çelikel, F. Ç., & Saatçioğlu, Ö. (2002). Marmara depreminden sonra gelişen posttravmatik stres bozukluğunda aleksitimik özellikler. *Anadolu Tıp Dergisi, 4*, 20-23.
- Çömlekçi, M. F., & Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(4), 173-188.
- Dalbudak, E., Evren, C., Aldemir, S., Coşkun, K. S., Uğurlu, H., & Yıldırım, F. G. (2013). Relationship of internet addiction severity with depression, anxiety, and alexithymia, temperament and character in university students. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 16*(4), 272-278.
- Damasio, A. R., Tranel, D., & Damasio, H. (1990). Individuals with sociopathic behavior caused by frontal damage fail to respond autonomically to social stimuli. *Behavioral Brain Research, 41*(2), 81-94.
- Demet, M. M., Deveci, A., Özmen, E., Şen, F. S., & İçelli, İ. (2002). Major depresif bozukluk tanısı alan hastalarda aleksitiminin belirti örüntüsü üzerine etkisi. *Nöropsikiyatri Arşivi, 39*, 67-74.
- Dereboy, F. (1990). Aleksitimi: Bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi, 1*, 157-165.
- Descartes, R. (2015). *Duygular ya da Ruh Halleri*, Latince'den Çev. Çiğdem Dürüşken, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım (Orijinal çalışma basım tarihi 1672).
- Deveci, A., Demet, M. M., Özmen, B., Kafesçiler, S. Ö., Özmen, E., Hekimsoy, Z., & Güçlü, F. (2006). Obezitede tedaviye yanıt ve aleksitimi. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 9*(4), 170-176.
- Dökmen, Ü. (1988). Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2*, 155-190.
- Duggan, M. (2015, 19 Ağustos). The demographics of social media users. *Pew Research Center*, <https://www.pewresearch.org/internet/2015/08/19/the-demographics-of-social-media-users/> adresinden erişilmiştir.
- Emek-Savaş, D. D., Yerlikaya, D., Yener, G. G., & Öktem Tanör, Ö. (2020). Stroop Testi Çapa Formu'nun Geçerlik-Güvenirlik ve Norm Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi, 31*, 9-21.

- Evren, C., Dalbudak, E., & Çakmak, D. (2008). Alexithymia and personality in relation to dimensions of psychopathology in male alcohol-dependent inpatients. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 18, 1-8.
- Frewen, P. A., Lanius, R. A., Dozois, D. J., Neufeld, R. W., Pain, C., Hopper, J. W., Densmore, M., & Stevens, T. K. (2008). Clinical and neural correlates of alexithymia in posttraumatic stress disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 117, 171-181.
- Gaggero, G., Bonassi, A., Dellantonio, S., Pastore, L., Aryadoust, V., & Esposito, G. (2020). A Scientometric Review of Alexithymia: Mapping Thematic and Disciplinary Shifts in Half a Century of Research. *Frontiers in Psychiatry*, 11, Article 611489.
- Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B., & Mangun, G. R. (2014). Emotion. In *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*, 4th Edition (pp. 424-467). New York: W.W. Norton.
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19-26.
- Grabe, H. J., Frommer, J., Ankerhold, A., Ulrich, C., Groger, R., Franke, G. H., Barnow, S., Freyberger, H. J., & Spitzer, C. (2008) Alexithymia and outcome in psychotherapy. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 77, 189-194.
- Guttman, H., & Laporte, L. (2002). Alexithymia, empathy, and psychological symptoms in a family context. *Comprehensive Psychiatry*, 43(6), 448-455.
- Güleç, H., Köse, S., Güleç, M. Y., Çitak, S., Evren, C., Borckardt, J., & Sayar, K. (2009). Reliability and factorial validity of the Turkish version of the 20-item Toronto Alexithymia Scale (TAS-20). *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19(3), 214-220.
- Güleç, H., & Yenel, A. (2010). 20 maddelik Toronto Aleksitimi Ölçeği Türkçe uyarlamasının kesme noktalarına göre psikometrik özellikleri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 13, 108-112.
- Hisli, N. (1989). Beck Depresyon Envanteri'nin üniversite öğrencileri için geçerliği güvenirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7, 3-13.
- Honkalampi, K., Hintikka, J., Tanskanen, A., Lehtonen, J., & Viinamäki, H. (2000). Depression is strongly associated with alexithymia in the general population. *Journal of Psychosomatic Research*, 48, 99-104.
- İyilikçi, O. (2020). Normal Dağılım Varyansının Test Edilmesi. *Psikologlar İçin SPSS ve Araştırma Desenleri* (1. Baskı) içinde (s.143-170), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kahramanol, B., & Dağ, İ. (2018). Psikolojik belirtilerin yordayıcıları olarak aleksitimi, öfke ve öfke ifade tarzları. *Düşünen Adam: Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 31, 30-39.
- Kantowitz, B. H., Roediger, H. L., & Elmes, D. G. (2009). Research Techniques: Experiments. In *Experimental Psychology*, 9th Edition (pp. 51-81). Belmont, CA: Wadsworth Learning.
- Kara, T. (2018). Instagram hayatları: Instagram fotoğrafları üzerine bir içerik analizi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 11-20.
- Karaboğa, M. T. (2019). Dijital medya okuryazarlığında anne ve baba eğitimi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 2040-2073.
- Kemerli, B., & Çelik, T. (2015). Aleksitimi ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Journal of European Education*, 5(2), 38-46.

- Kırcaburun, K., & Griffiths, M. D. (2018). Instagram addiction and the Big Five of personality: The mediating role of self-liking. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(1), 158-170.
- Koçak, R. (2002). Aleksitimi: Kuramsal çerçeve tedavi yaklaşımları ve ilgili araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1), 183-212.
- Kooiman, C. G., Bolk, J. H., Brand, R., Trijsburg, R. W., & Rooijmans, H. G. (2000). Is alexithymia a risk factor for unexplained physical symptoms in general medical outpatients? *Psychosomatic Medicine*, 62, 768-778.
- Madenci, E., Herken, H., Keven, S., Yağız, E., & Gürsoy, S. (2007). Fibromiyalji sendromlu hastalarda aleksitimi. *Türkiye Klinikleri*, 27, 32-35.
- Microsoft (Spring, 2015). *Microsoft attention spans research report*. Microsoft Canada: Consumer Insights Team. <https://dl.motamem.org/microsoft-attention-spans-research-report.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W., & Barrett, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation*. New York: Psychology Press.
- Motan, İ., & Gençöz, T. (2007). Aleksitimi boyutlarının depresyon ve anksiyete belirtileri ile ilişkileri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18, 333-343.
- Nicolò, G., Semerari, A., Lysaker, P. H., Dimaggio, G., Conti, L., D'Angerio, S., Procacci, M., Popolo, R., & Carcione, A. (2011). Alexithymia in personality disorders: Correlations with symptoms and interpersonal functioning. *Psychiatry Research*, 190, 37- 42.
- Nolan, S. A., & Heinzen, T. E. (2010). Chi Square and Other Nonparametric Tests. In *Essentials of Statistics for the Behavioral Sciences*, 1st Edition (pp. 401-440). New York: Worth Publishers.
- Ogrodniczuk, J. S., Piper, W. E., & Joyce, A. S. (2011). Effect of alexithymia on the process and outcome of psychotherapy: A programmatic review. *Psychiatry Research*, 190, 43-48.
- O'Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804.
- O'Reilly, M., Dogra, N., Whiteman, N., Hughes, J., Eruyar, S., & Reilly, P. (2018). Is social media bad for mental health and wellbeing? Exploring the perspectives of adolescents. *Clinical child psychology and psychiatry*, 23(4), 601-613.
- Öner, N., & Le Compte, A. (1983). *Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Phillips, D., & Young, P. (2009). *Online public relations: A practical guide to developing an online strategy in the world of social media*. Kogan Page Publishers.
- Saarijärvi, S., Salminen, J. K., & Toikka, T. B. (2001). Alexithymia and depression: A 1-year follow-up study in outpatients with major depression. *Journal of Psychosomatic Research*, 51(6), 729-733.
- Sheldon, P., & Bryant, K. (2016). Instagram: Motives for its use and relationship to narcissism and contextual age. *Computers in Human Behavior*, 58, 89-97.
- Sifneos, P. E. (1973). The prevalence of 'alexithymic' characteristics in psychosomatic patients. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 22, 255-262.
- Sifneos, P. E. (1996). Alexithymia: Past and present. *American Journal of Psychiatry*, 153(7), 137-142.

- Solmaz, M., Sayar, K., Özer, Ö. A., Öztürk, M., & Acar, B. (2000). Sosyal fobi hastalarında aleksitimi, umutsuzluk ve depresyon: Kontrollü bir çalışma. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3, 235-241.
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R., Vagg, P. R., & Jacobs, G. A. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Stec, C. (2018, 29 Temmuz). Social media definitions: The ultimate glossary of terms you should know. *HubSpot*. <https://blog.hubspot.com/marketing/social-media-terms> adresinden erişilmiştir.
- Stroop, J. R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 18, 643-662.
- Şahin, R. A. (1992). Peptik ülserli hastalarda aleksitimik özellikler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 3(1), 26-30.
- Şahin, C. (2020). Sosyal Medya Bağımlılığı. C. Şahin ve S. Günüş (Ed.), *Teknoloji Bağımlılıkları içinde* (s.79-102). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şenkal, İ., & Işıklı, S. (2015). Çocukluk çağı travmalarının ve bağlanma biçiminin depresyon belirtileri ile ilişkisi: Aleksitiminin aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(4), 261-67.
- Tatar, A., Saltukoğlu, G., Alioğlu, S., Çimen, S., Güven, H., & Ay, Ç. E. (2017). Measuring alexithymia via trait approach-I: A alexithymia scale item selection and formation of factor structure. *Arch Neuropsychiatry*, 54, 216-224.
- Taylor, G. J., Bagby, R. M., & Parker, J. D. (1991) Alexithymia construct, a potential paradigm for psychosomatic medicine. *The Academy of Psychosomatic Medicine*, 32, 153-163.
- Taymur, İ., Erberk-Özen, N., Boratav, C., & Güliter, S. (2007). İrritabl barsak sendromlu hastaların aleksitimi, mizaç, karakter özellikleri ve psikiyatrik tanı açısından değerlendirilmesi. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 17, 186-194.
- Tolmunen, T., Heliste, M., Lehto, S. M., Hintikka, J., Honkalampi, K., & Kauhanen, J. (2011). Stability of alexithymia in the general population: An 11-year follow-up. *Comprehensive Psychiatry*, 52(5), 536-541.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021, Aralık). *Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132> adresinden erişilmiştir.
- Tütünsatar, A. (2020). Üniversite Gençliğinin Sosyal Medya Bağımlılığı: Bir Alan Araştırması. S. A. Saticı ve E. Eke (Ed.), *Dijital Bağımlılık ve E-Hastalıklar içinde* (s.177-196). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ünüşbol, H., & Yılmaz Kaya, M. B. (2019). An examination of the relationship between alexithymia and somatic complaints of mothers and obsessive-compulsive features of children. *Journal of Contemporary Medicine*, 9(2), 128-134.
- Üstündağ, M., & Şen Gökçeimam, P. (2020). Temperament, character traits and alexithymia in patients with obsessive compulsive disorder. *Family Practice and Palliative Care*, 5 (2), 45-52.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063-1070.

- We Are Social & Hootsuite (2021, Şubat). *Digital 2021: Turkey*. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey> adresinden erişilmiştir.
- We Are Social & Hootsuite (2022, Ocak). *Digital 2022: Global Overview Report*. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> adresinden erişilmiştir.
- Wei, M. (2021). Non-verbal expressivity in alexithymia: A study on emoji use in text messaging across varying levels of alexithymia. *Journal of Research in Personality, 92*, 104097. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2021.104097>.
- Wingbermhle, E., Theunissen, H., Verhoeven, W. M., Kessels, R. P., & Egger, J. I. (2012). The neurocognition of alexithymia: Evidence from neuropsychological and neuroimaging studies. *Acta Neuropsychiatrica, 24*(2), 67-80.
- Yakın, M., & Alaçam Akşit, A. C. (2016). “Bana mutluluğun resmini çekebilir misin?”: Instagramda mutluluk etiketiyle paylaşılan fotoğraflar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(44), 1260-1269.
- Yalçın, S. B., & Hamarta, E. (2013). Üniversite öğrencilerinin duygularını ifade edebilmelerinin aleksitimi ve psikolojik ihtiyaçlarına göre incelenmesi, *OPUS-Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi, 3*(4), 36-82.
- Yang, C. C. (2016). Instagram use, loneliness, and social comparison orientation: Interact and browse on social media, but don't compare. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 19*(12), 703-708.
- Yıldırım, E. A., Kaşar, M., Güdük, M., Ateş, E., Küçükparmak, İ., & Özalmete, E. O. (2011). Gözlerden Zihin Okuma Testi'nin Türkçe güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi, 22*(3), 177-186.
- Yavuz, M., Akdeniz, B., Akyol, A., Kurt, H. Ç., Bilgis, C., Çolak, A., Akbay, D., Ekiz, B., & Kadak, M. T. (2020). Ergen yaş grubunda aleksitimi ve sürekli kaygı düzeyi ilişkisinde düşünce eylem kaynaşmasının aracı rolünün incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 23*, 326-332.
- Yavuz, M., Önal Sönmez, A., Arslandoğdu, S., Aksoy, Y. G., & Yentürk, Z. (2020). Akran zorbalığının, aleksitimi, üst biliş ve eşlik eden ruhsal sorunlar ile ilişkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11*(2), 257-263.

İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Çocukları (CODA): Ebeveynleri ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun Dil ve Sosyal-Duygusal Gelişime Etkisine Genel Bir Bakış

Children of Deaf Parents (CODA): An Overview on the Effect of Lack of Verbal Communication with Their Parents on Language and Social-Emotional Development

Fatma Karademir^{1*}, Çiğdem Aytekin²

¹Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, fatma.karademir@inonu.edu.tr, 0000-0002-6202-1590, *Sorumlu Yazar

²Dr. Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, cgdmc@hacettepe.edu.tr, 0000-0002-2967-6456

Geliş tarihi/Received: 25.01.2022

Kabul tarihi/Accepted:30.12.2022.

Yayın tarihi/Published:30.12.2022

ÖZET

İnsan, sosyal bir varlıktır ve iletişim insan yaşamının vazgeçilmez bir ögesidir. Fakat işitme kayıplı ebeveynlerin çocukları (CODA; Children of Deaf Adults) ebeveynleriyle sözlü iletişimden yoksun kalmaktadırlar. Bu çevresel yoksunluk, CODA'ların farklı alanlardaki gelişimlerini farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, işitme kayıplı ebeveynleri ile sözlü iletişim yoksunluğunun CODA'ların dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında gelişimleri üzerindeki etkilerini genel çerçevede ele almaktır. Çalışma, bu amaç doğrultusunda, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan konu ile ilgili araştırmalarla da desteklenen bir derleme makale niteliğindedir. Bu çalışmada; kısıtlı sayıda araştırmanın yapıldığı bu konuya dikkat çekmek amaçlanarak, ebeveynlerle iletişimde yaşanan bu yoksunluğun bireyin dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişimine etkilerinin önemi üzerinde durulmuştur. Alan yazın gözden geçirildiğinde bu konuda çok kısıtlı sayıda araştırmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar sonucunda, CODA'ların dil gelişimi alanında; yaşamın erken dönemlerinde ebeveynlerinden yeteri sesli uyaran alamadıkları ve çıkardıkları sesler için yeterli geri bildirim alamadıkları için dil gelişimi ve konuşma becerisi konusunda gecikmeler yaşayabildikleri, gerekli sözel girdi ve sosyal etkileşimin erken dönemlerde sağlanmasıyla bu gecikmelerin önlenilebileceği görülmüştür. Sosyal-duygusal gelişimleri için ise, CODA'ların iki kültürlü bireyler sayılabilecekleri söylenebilmektedir. Ayrıca; ebeveynlerinin işitme kaybı nedeniyle sosyalleşme ve akademik destek görme konularında sorunlarla karşılaşmaları, küçük yaşlarda yaşlarıyla uyumlu olmayan sorumluluklar almaları gibi olumsuzlukların söz konusu olduğu görülmüştür. Diğer yandan; bu sorumluluklar onların daha özgüvenli, problem çözme becerileri yüksek, olgun ve sorumluluk sahibi bireyler olmalarına katkı sunmaktadır. Bu çalışma sonuçları, CODA'ların ve ebeveynlerinin bu süreçlerde mutlaka gelişimsel desteğe ihtiyaç duyduklarını düşündürmektedir. Konuya ilişkin daha çok çalışma ve proje geliştirilmesinin ve bu çocukların desteklenmelerinin de oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel yoksunluk, dil gelişimi, sosyal-duygusal gelişim, CODA, işitme kayıplı ebeveyn

ABSTRACT

Human is a social being and communication is an essential element for its life. However, children of deaf parents (CODA/Children of Deaf Adults) lack verbal communication with their parents. This environmental deprivation can affect the development of CODAs in different areas in different ways. The aim of this study is to examine the effects of verbal communication deprivation with deaf parents on the development of CODAs in language development and social-emotional development in general frame. For this purpose, the study is a review article supported by researches on the subject in the national and international literature. In this study, it was aimed to draw attention to this issue, where a limited number of studies were conducted, and the importance of this deprivation in communication with parents on language development and social-emotional development of the individual was emphasized. When the literature was reviewed, very limited research was found on this subject. As a result of the studies reached in the field of language development of CODAs, it's seen that CODAs can experience delays in language development and speaking skills because they do not receive enough audible stimuli from their parents in the early stages of life and cannot receive sufficient feedback for the sounds they make. For their social-emotional development, it can be said that CODAs can be considered as bicultural individuals. Furthermore, it's observed that, due to their parents' hearing loss, they encounter problems in socialization and academic support, also they take responsibilities that are not compatible with their age at a young age. On the other side, these responsibilities contribute to them becoming more self-confident, mature, and responsible individuals with high problem-solving skills. The outcomes of this study suggest that CODAs and their parents absolutely need developmental support in these processes. Conducting more researches and projects on the subject and supporting these children is thought to be very important.

Keywords: Environmental deprivation, language development, social-emotional development, CODA, deaf parents

GİRİŞ

Ebeveynleri işitme kayıplı olan fakat kendisi işitebilen çocukları ifade etmek için genellikle İngilizce ifadesinin kısaltması olan CODA (Children of Deaf Adults) ifadesi kullanılmaktadır. CODA, bir ya da daha fazla işitme kayıplı ebeveyn ya da bakım veren tarafından yetiştirilen çocukları ifade eden bir kavramdır (Bauman, 2008). İşitemeyen aile üyelerine sahip işitebilen çocuklar için farklı kavramların da literatürde yer aldığı görülmektedir. Örneğin, ebeveynleri ve diğer kardeşleri işitme kaybı olan çocuklar için OHCODA (Only Hearing Child of Deaf Adults; İşitme Kayıplı Ebeveynlerin İşitebilen Tek Çocuğu), başka kardeşi olmayan çocuklar için OCODA (Only Child of Deaf Adult; İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Tek Çocuğu) gibi kısaltmaların kullanımı söz konusudur. (Child of Deaf Adult, t.y.) İşitme kayıplı ebeveynlerin 18 yaş altındaki işitebilen çocukları için zaman zaman KODA (Kids of Deaf Adults; İşitme Kayıplı Ebeveynlerin Çocukları) kısaltması kullanılsa da İşitme Kayıplı Ebeveynlerin İşiten Çocukları (HCDP; Hearing Children of Deaf Parents), CODA ifadesi ile bilinir hale gelmiştir. (Bauman, 2008)

İşitme kayıplı ebeveynlerin %90'ının işitebilen çocuklara sahip olduğu belirtilmektedir (Gertz ve Boudreault, 2016). Bu noktada da ebeveynler ve çocukları arasında kurulacak iletişim şekli önem kazanmaktadır. Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.) olarak tanımlanan iletişim, sözlü ve sözsüz yöntemlerle kurulabilir. Özellikle her iki ebeveyni de işitemeyen CODA'ların, ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı onlarla sadece sözsüz iletişim kurabildikleri ve ebeveynlerine duygu, düşünce veya bilgilerini dil aracılığıyla iletelemeyecekleri; sözlü iletişimden yoksun kalabildikleri söylenebilir.

İşitemeyen ebeveynleri ile sözlü iletişim yoksunluğu yaşayan CODA'lar ve ebeveynleri arasındaki sözsüz iletişimi ise işaret dili sağlamaktadır. (Erdoğan, 2018; Toohey, 2010) İşaret dili; işitemeyen ya da konuşamayan bireylerin birbirleriyle ya da diğer bireylerle iletişim kurabilmek için ellerini, jest ve mimiklerini, vücut dillerini kullanarak oluşturdukları görsel ve sessiz bir dildir. İşaret dili de diğer dillerde olduğu gibi kendine özgü kural ve özelliklere sahiptir. Evrensel bir işaret dili olmayıp, her ülkenin kendine ait işaret dili bulunmaktadır. (Türk İşaret Dili TercümanlarıDerneği, t.y.) CODA'lar ebeveynleri ile iletişim kurabilmek için işaret dilini kullanabilecekleri gibi, işitebilen çocuklar olduklarından, çevrelerindeki diğer bireylerle kurulan sözlü iletişim sürecinin de bir parçası olmaktadır. Bu açıdan da CODA'ların ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı işaret dili ve sözlü iletişim sağlayacakları dil olmak üzere iki dilli olarak yetiştikleri belirtilmektedir (Erdoğan, 2018). Bu açıdan da dil gelişimlerinin ve çevreleriyle kurdukları etkileşim bağlamında sosyal gelişimlerinin içinde buldukları bu durumdan etkilenebileceği öngörülebilir.

Gelişim, bireyin yaşamı boyunca büyüüp olgunlaşmasını da içine alan sürekli bir değişimdir. Bireyin hem içsel, biyolojik ve kalıtsal süreçlerinden hem de çevreden etkilenen çok boyutlu bir süreçtir. Bu nedenle de gelişimde bireysel farklılıklar söz konusudur (Doğan ve Şengül, 2021). CODA'ların, ebeveynlerinin işitme ve konuşma kayıpları nedeniyle yaşadıkları sözlü uyaran eksikliği ile ortaya çıkan çevresel yoksunluk; onların gelişimlerinde bazı bireysel farklılıklara ve bu nedenle bazı gelişim alanlarında çeşitli gecikmeler yaşayabilmelerine neden olabilmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmada, ebeveynler tarafından sağlanan sözlü uyaran yoksunluğunun birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olan dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında CODA'lar üzerindeki etkisi, alanyazında ulaşılan çalışmalarla da desteklenerek genel bir bakış elde edilmiş olacaktır.

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Dil Gelişimine Etkilerinin Genel Açıdan Gözden Geçirilmesi

Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.) olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bir

varlık olarak iletişim kurma ihtiyacına sahip olan insan için dil, iletişimi sağlayan en önemli araçtır (Aslan, 2019). İnsanın etrafındaki diğer insanlarla konuşması, onları dinlemesi, okuması, yazması dil ile sağlanmaktadır. Çocukların da akranları ve diğer yetişkinlerle sosyalleşmeleri, istek ve ihtiyaçlarını ifade edebilmeleri yaşlarına uygun iletişim becerilerine sahip olmaları ile ilişkilidir ve bu nedenle, bu becerileri gösterebilmelerinde dil ve konuşma gelişimi önemli bir yer tutmaktadır (Turan ve Gündüz, 2020). Küçükünal (2021), dil gelişiminin çocuğun kronolojik yaşına göre ana dilinde kazandığı becerileri ifade ettiğini belirtirken; diğer gelişim alanlarını önemli ölçüde etkilediğini ve çevre faktöründen etkilenen bir yapıda olduğunu da vurgulamaktadır. Dil gelişiminde çocuğun çevresindeki kişilerin dilini anlama becerisi alıcı dil gelişimi, çocuğun kendisini anlatabilme becerisini ise ifade edici dil olarak tanımlanmaktadır (Yazıcı, 2020). Dolayısıyla, dil gelişiminde anlama ve ifade etme becerileri önem kazanmaktadır. Bu kapsamda, CODA'ların iletişim ve etkileşim süreçlerine bakıldığında, işitme kayıplı ebeveynleri ve diğer yakınları ile iletişimlerini sözsüz iletişim dilleri olan işaret dili ile sağladıkları; ancak işiten dünyanın da üyeleri oldukları düşünüldüğünde sözlü iletişim kurma ihtiyaçlarının da olacağı açıktır. Bu nedenle CODA'ların ifade edici dil gelişimlerinin desteklenmesi ayrı bir öneme sahip görünmektedir. İşaret dili kullanımı ifade edici dil gelişimi kapsamında değerlendirilse de bu çalışmada CODA'lar için kullanacağımız ifade edici dil gelişimi kavramı onların konuşma ve sözlü iletişim becerileri gelişimi için kullanılacaktır. Ayrıca, özellikle ebeveyne/bakım verene güvenli bağlanma süreci ve ebeveynlerin tutumunun çocuk gelişimi üzerindeki önemi ve etkisi ile her ebeveynin büyük ebeveynlerden destek alma olanağının olmayabileceği süreçleri düşünülerek, işitme kayıplı ebeveynlerle olan etkileşim süreci üzerinde durulmuş olacaktır.

Dil gelişimi ile ilgili farklı kuramcılarının farklı yaklaşımları söz konusudur ve dilin gelişimsel seyrini farklı bakış açılarıyla ortaya koymaktadırlar. Davranışçı yaklaşıma göre dil gelişimi, bebeklerin tesadüfen çıkardıkları doğru ses ve kelimelerin ebeveynler tarafından ödüllendirilmesi, bu davranışlarının pekiştirilmesi ile oluşturmaktadır; pekiştirilen bebek, sesleri tekrar eder ve zamanla konuşma öğrenimi gerçekleşir (Turan ve Topcu, 2019). Bu kuram, dil öğrenimi üzerinde çevrenin etkisini vurgulamaktadır. Doğduğunda dile dair bebeğin taşıdığı boş levha, çevrenin sunduğu deneyimlerle dolmaktadır. Bu uyaran-tepki ilişkisi bebeğin çıkardığı ilk seslere çevreden verilen tepkilerle başlamaktadır. (Turan ve Topcu, 2019) Bu sayede bebek çıkardığı seslerin dış dünya için bir anlam ifade ettiğini ve onları anlamlı birimler olarak şekillendirmeyi öğrenir. Bir bebeğin art arda “-ba,-ba” hecelerini çıkardığında çevresindeki bireylerin bu durumdan duydukları hoşnutluğu bebeğe yansıtmasıyla bebeğin bu ilgiyi korumak için “baba” kelimesini daha sık ve her seferinde daha akıcı bir şekilde seslendirecek olması bu durumun bir örneğidir. Bu yaklaşım açısından bakıldığında; işitemeyen ebeveynlerin, seslerini duymadıkları bebekleri için doğru şekilde ve yerinde pekiştirmeler yapamayacakları, bu nedenle bebeklerin konuşma gelişiminin bundan etkilenebileceği düşünülebilir. Çünkü; bebekler, doğduklarında tamamen ebeveynlerine/bakım veren kişiye bağımlıdırlar (Burger, 2006) ve ebeveynlerine bağımlı oldukları bu konuşma öncesi dönemde ağlamak, iletişim kurmak için bebeklerin kullandığı güçlü bir sinyaldir (Lambert ve ark., 2012; akt. Höl, 2017). Özellikle hareket kabiliyetinin de çok sınırlı olduğu ilk dönemlerde bebekler, etraflarında kimse yokken istek ve ihtiyaçlarını çoğunlukla çıkardıkları seslerle anlatmaktadırlar. Fakat ebeveynleri işitemeyen CODA'ların, ihtiyaç duyduklarında ebeveynlerine ulaşmaları bu açıdan da zorlaşabilmektedir. Bu kapsamda da bebek çıkardığı sesler ya da ağlamasına karşılık uygun sözel pekiştireç alamamaları, dil gelişimlerinin akranlarına göre farklı bir seyrinde (Erdoğan, 2018) olabileceğini düşündürebilir. Öte yandan, CODA'ların %90'ı işten büyükanne-büyükbabaya da sahip olduğundan (Moore ve Levitan, 1993); bebekler, sesli iletişim sürecini erken dönemlerden itibaren deneyimleme fırsatı bulabilirler. CODA'lar, işaret dili ile alıcı ve ifade edici dil becerilerini akranları ile paralel düzeyde geliştirebilseler de (Toohey, 2010), sesli dünyada iletişim kurabilmek için işitme ve

konuşma becerilerini desteklenerek kazanmaları da önemlidir. Bu noktada, işitebilen akrabaların destekleri önemli olacaktır. Aynı evi büyük ebeveynleri ile paylaşan CODA'ların çıkardıkları seslere yerinde, zamanında ve her zaman verilecek pekiştireçler ile dil gelişimleri daha tutarlı bir şekilde desteklenebilecektir. Bu doğrultuda da büyük ebeveynlerin uygun desteği sağlayabilmelerinde alacakları gelişimsel danışmanlık süreci büyük bir öneme sahip olarak değerlendirilebilir.

Sosyal öğrenme kuramcılarına göre ise dilin öğrenimi bebeğin sosyalleşme sürecinde ebeveynlerin konuşmalarını model alması ve taklit etmesiyle gerçekleşir, taklit edilen ses ve kelimelerden doğru olanlar pekiştirilirken yanlış olanlar düzeltilir. Bu kurama göre dil gelişimi için zengin sözcük deneyimi sağlayacak ortamlar ve dilin doğru öğrenilmesini sağlayacak modellerin olması önemlidir. (Aksoy, 2019) Sosyal öğrenme kuramının, modelde gözlenen ve taklit edilen seslerin pekiştirilme ile süreklilik kazanacağını ve pekiştirilmezse devre dışı bırakılacağını öne sürmesi açısından davranışsal öğrenme ile benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Fakat davranışsal kuramda rastgele çıkarılan seslerin pekiştirilmesi söz konusu iken; sosyal öğrenme kuramında, çevredeki gözlenen modellerin taklit edilmesi üzerine çıkarılan seslerin pekiştirilmesi söz konusudur (Aksoy, 2019). Yani, dilin öğrenmek için bebek, model alacak bireylere ihtiyaç duymaktadır. İşitme kayıplı ebeveynlerin çoğunlukla konuşmadığı da göz önünde bulundurulduğunda; CODA'ların konuşmayı ebeveynlerini taklit ederek öğrenme imkânlarından yoksun kalabildikleri, konuştuklarında ise onları işitemeyen ebeveynleri tarafından pekiştirilemedikleri, ebeveynlerinin işitme kayıpları nedeniyle zengin dil uyarıcılarına yeterince maruz kalamadıklarından dil gelişimlerinde farklı desteklere ihtiyaç duyabilecekleri sosyal öğrenme kuramı açısından söylenebilir.

Doğuşancı kuramda Chomsky, çocuğun doğuştan dili öğrenme mekanizmasına sahip olduğunu söyler, fakat çevreyle etkileşimin dil gelişimi için gerekli olduğunu da belirtir (Aksoy, 2019). Bu kurama göre dil, sosyal öğrenme kuramında bahsedildiği gibi bireyin zihni dil öğrenme konusunda boş bir levha değil; evrensel gelişim sürecine sahip olan ve doğuştan sahip olduğumuz bir özelliktir. Kuramda; bebeğin doğuştan sahip olduğu dil öğrenme yetisinin harekete geçirilmesi için sosyal çevre ile etkileşim ve iletişimi gerekli görülmektedir. (Turan ve Topcu, 2019) Bebekler doğuştan konuşmaya programlıdır fakat bu mekanizmayı harekete geçirecek yaşantılara ihtiyaç duymaktadırlar. Yine bu bakış açısına göre, CODA'ların dil öğrenme ve kullanma becerilerine doğuştan sahip oldukları kabul edilse de ebeveynlerinin işitme işitme kaybı nedeniyle uygun sözel uyaran sağlayamamasından kaynaklı olarak çevresel etkileşimin sınırlı kalacağı ve bunun da dil gelişimi açısından bir yoksunluk yaratabileceği düşünülebilir. Dil gelişimi ile ilgili bu kuramlar çerçevesinde CODA'ların dil gelişimine genel bir bakış sunulduğunda; işitme kaybı olan ebeveynlerin bebeğin çıkardığı seslere tepki verememeleri üzerine bebeğin çıkardığı seslerle ilgili pekiştireç alamaması olasılığının, ebeveynlerin konuşma konusunda bebeğe/çocuğa model sunma durumunun eksik kalması ve bebeğin taklit yoluyla dil ediniminin desteklenememesi olasılığının, ebeveynlerin sözlü iletişime geçememeleri nedeniyle bebeğin doğuştan getirdikleri dil yetilerini sözel uyaran sunarak çevresel etkileşimle desteklemede yetersiz kalma olasılıklarının söz konusu olabileceği ve sonuç olarak da tüm bunların çocukların dil gelişiminin desteklenmesinde bir yoksunluk olarak ortaya çıkabileceği söylenebilir. Santrock (2014)'un aktarımına göre, Huttenlocher ve arkadaşları (1991) yaptıkları çalışmada annelerinin daha sık iletişim kurduğu bebeklerin daha geniş sözcük dağarcığına sahip olduğunu, Snow ve Yang (2006) bakım verenlerin destek ve müdahalelerinin dil öğrenimini kolaylaştırdığını ortaya koymuşlar; Christofaro ve Tamis-LeMonda (2011) ise anne ile çocuğun konuşmalarının dil ve okuma-yazma becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Hart ve Risley (2003) yaptıkları boylamsal çalışma sonucunda yaşamın ilk üç yılındaki dil girdilerinin miktar ve niteliğinin çocuğun sözcük dağarcığına önemli etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Ülkemizde yapılan çalışmalar da yine paralel sonuçları ortaya koymaktadır. Karacan (1998), 71 bebek ile yürüttüğü boylamsal

çalışmada, yaşamın ilk aylarında dil gelişimi açısından önde olan bebeklerin sonraki aylarda da önde olduğu; anne-bebeğin sözlü iletişiminin, bebeğe sunulan sözlü uyaran miktarının, bebeğin annesi ve çevresi ile etkileşiminin dil gelişimiyle ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Gökçay ve arkadaşları (2000), yaptıkları çalışma ile, ilk 2 yılda dil gelişimini etkileyen faktörlerden birinin çocukla konuşmaya vakit ayırmak, çocukla konuşmak olduğunu belirtmişlerdir. Yıldırım (2020) da kelime öğrenme sürecin etkileyen faktörleri incelemiş, Gökçay ve arkadaşları (2000) ile benzer olarak; çocuğun konuşmasının pekiştirildiği ve sorularının yanıt bulduğu bir aile ortamının kelime öğrenimini kolaylaştırdığı ve kelime haznesini geliştirdiğini ortaya koymuştur. Höl (2017) ise annelerin iletişim becerilerinin çocukların iletişim becerilerini yordayıcı etkisi üzerine yaptığı çalışmada; annenin konuşma ve dinleme becerilerinin çocukların aktif iletişimde bulunmasını yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, tarihi bir vaka olan Aveyronlu vahşi çocuğun (Shattuck, 1980) konuşmayı hiçbir zaman öğrenememiş olması, bireyin çevreden aldığı sözlü uyaranların konuşma öğrenimi ve dil gelişimi üzerindeki önemi için önemli bir örnektir. Bu verilerin de davranışçı kuram, sosyal öğrenme kuramı ve doğuştancı kuramların belirttikleriyle paralel olduğu; çocukların dil gelişiminde ebeveynin sağladığı uyaranların etkililiğini ortaya koyduğu, CODA'ların işiten dünya ile olan sözel iletişimlerinde ek desteklere gereksinimleri olabileceği ve bu anlamda kendilerine sağlanacak erken müdahale çalışmalarının oldukça önemli olacağı yorumlanabilir.

Dil gelişiminin nasıl meydana geldiğiyle ilgili farklı bakış açıları olsa da bütün bebeklerin dil gelişimleri benzer aşamalarda gerçekleşmektedir (Santrock, 2014). Bu evreler; konuşma öncesi dönem, tek sözcük dönemi, telegrafik konuşma dönemi ve gramere uygun konuşma dönemi olarak dört başlık altında incelenebilir. Bununla birlikte, bebeklerin işitme duyusunun anne karnından itibaren geliştiği de bilinmektedir (Akyol, 2019). Yazıcı (2020) yapılan araştırmalarda, gebeliğin 25. haftasından itibaren fetusun kalp atım hızındaki değişimle baş ya da beden hareketleriyle seslere karşı kalp tepki verdiklerinin gözlemlendiğini belirtmiştir. Kisilevsky ve arkadaşları (2009) da yeni doğanın sahip olduğu konuşma ve dil becerilerinin doğum öncesinden itibaren var olduğuna dair kanıtlar bulmak için; 104 fetüse dinlettikleri farklı ses kayıtları ile fetüslerin kalp atışlarında meydana gelen değişikliği ve seslerin sahiplerine göre farklılaşmalarını inceleyerek bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmada; fetüsün annesinin ve diğer insanların, müziğin sesini işitebildiğini ortaya koymuşlar, dil ve konuşma yeteneklerinin kökenlerine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle, dil gelişiminin de işitme ile birlikte doğum öncesi dönemden itibaren başladığı söylenebilir. Güneş (2010) ile Karaca ve Öngün (2017) de derleme niteliğindeki çalışmalarında anne karnından itibaren sese duyarlı olan bebeklerle sözlü iletişim kurmanın dil öğrenimi ve kullanımını desteklediğini ve hızlandırdığını belirtmişlerdir. Bu bilgiler kapsamında CODA'lar açısından bakıldığında, işitme kayıpları nedeniyle konuşamayan ve işitemeyen ebeveynlerinin, anne karnından itibaren onlarla sözlü iletişim kuramaması ve sözlü uyaranları yeterince sağlayamaması söz konusu olabilmektedir. Bu durum; CODA'lar anne karnında sese duyarlı olsalar da, dil öğrenimi ve kullanım hızlarını destekleyecek olan bu etkileşimlerden yoksun kalma olasılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, eğer işitme kayıplı ebeveynlerin çevrelerinde bu yönde kendilerini destekleyecek ya da yönlendirecek bireyler yoksa bu durumun bebek için bir dezavantaj olarak ortaya çıkması da söz konusu olabilecektir.

Doğumdan sonraki dil gelişimi süreci incelendiğinde; 1 yaşa kadar devam eden konuşma öncesi dönemde bebeklerin seslendirmeyi öğrenerek konuşmaya hazırlandıkları görülmektedir (Yapıcı, 2006). Bebek doğduğu anda ilk sergilediği davranış olan ağlamanın, zaman içerisinde ebeveynler tarafından tanınır ve ayırt edilir hale gelmesiyle bebeğin yavaş yavaş ne istediğini bakım verenlere anlatmaya başlayabilmesi, ilerleyen zamanlarda bebek tarafından üretilen dili oluşturmaktadır (Turan ve Topcu, 2019). Konuşma öncesi çocuğun çevresindeki kişilerin dilini anlama becerisini alıcı dil, çocuğun kendisini anlatabilme becerisini ise ifade edici dil olarak tanımlayan Yazıcı (2020); alıcı dilin ifade edici dilden önce geliştiğini, alıcı dil becerilerinin

yeterince gelişmemesinin ifade edici dil becerilerinin ortaya çıkmasında sorun yaşatabileceğini vurgulamaktadır. Yani çocuklar konuşmaya başlamadan önce anlamaya başlamaktadırlar. Konuşmanın tek kelimelerin kullanımıyla başladığı 1 yaştan itibaren ise basit ve kısa tek heceli kelimelerin kullanımı söz konusudur. Bu dönemde çocuğun anladığı kelimeler söyleyebildiği kelimelerden daha fazladır, yani bu dönemde de alıcı dil ifade edici dilden daha önce gelişmektedir. Bu dönemde kullanılan ilk kelimeler cümle anlamı taşımaktadır. 2 yaşından itibaren ise isim ve fiilden oluşan basit cümlelerin kullanıldığı telegrafik konuşma dönemi görülmektedir. Üç yaşlarından itibaren ise çocuklar cümlelerinde artık isim ve fiil dışındaki yapıları da kullanmaya başlarlar ve gramere uygun konuşma dönemi böylece başlamış olur (Temel ve ark., 2018). Fakat dil gelişimi, evrensel olarak bu şekilde aynı sırayı izliyor olsa da, sosyal çevre gelişimin hızını etkileyebilmekte ve çevresindeki sesli uyarıcılardan yoksun büyüyen çocukların dil gelişimi bu durumdan etkilenmektedir (Yazıcı, 2020). CODA'larla çalışan birçok uzman da, CODA'ların yaşadıkları konuşma gecikmelerinin sözlü dili geliştirmelerine olanak sağlayacak çevreden yoksun olmalarına bağlı olduğunu düşünmektedir (Singleton ve Tittle, 2000). Ebeveynlerin anne karnından itibaren bebekle kurduğu sözlü iletişimin dil gelişimine önemli katkılar sağladığı, yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Ayrıca, yine CODA'ların dil gelişimleri ile ilgili yapılmış bazı çalışmaların sonuçları da önemli veriler ortaya koymaktadır. Murphy ve Slorach (1983), CODA'ların sözlü dil becerileri üzerine yürüttükleri ve okul öncesi eğitim alan 6 CODA'nın sözlü dil becerilerine ilişkin yapmış olduğu çalışmada, okul öncesindeki CODA'ların bilişsel gelişimlerinin dil gelişimlerinden daha ileride olduğunu ve bu nedenle cümle yapısında bozuklukların görüldüğünü ortaya koymuştur. Kanto ve arkadaşları (2013), dile maruz kalmanın dil gelişimi ile ilişkisini görmek için; her iki ebeveyni işitemeyen 5 ve tek ebeveyni işitemeyen 5 ailenin çocuklarını 6 ay aralıklarla 12 aydan 30 aya kadar izleyip karşılaştırarak yaptıkları boylamsal çalışmada, dile maruz kalma miktarının baskın dil ve çocukların dil gelişimi üzerine etkisi olduğunu görmüşlerdir. Tüm bu sonuçlar bağlamında, CODA'ların ebeveynleriyle sözlü iletişim kurma yoksunluğunun dil gelişimleri üzerinde olumsuz etkilerinin söz konusu olabileceği ve bu durumun da doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal gelişimlerini kurdukları etkileşim bağlamında etkileyebileceği söylenebilir.

İşitme ve konuşma yetisine sahip olan CODA'lar ebeveynleriyle sözlü iletişim kurma yoksunluğu yaşadıkları için ifade edici dil gelişimi ve dil kullanımının öğrenimi sürecinde gecikmeler ve zorluklar yaşamaktadırlar (Erdoğan, 2018; Hadjikakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016). Çünkü ebeveynleriyle iletişim kurmak için kullandıkları işaret dili, sözlü dil edinimi için yetersiz kalabilmektedir. Hem sesli hem de sessiz iki kültürlü bir dünyada yaşayan CODA'ların, sesli dünyada kendilerini ifade edebilmek ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için dil edinimi önemli olacaktır. Bilimsel çalışmalarda görüşmeler yapılan CODA'lar ifade edici dil gelişimi konusunda ebeveynlerinin işitme kaybı (buna çoğu zaman konuşma kaybı da eşlik etmektedir) olmalarından dolayı sözlü iletişim için başkalarına ihtiyaç duyduklarını, ailelerinin işitebilen ve konuşabilen bireylerin desteğini almaları gerektiğini belirtmişlerdir (Erdoğan, 2018; Seven ve Göl-Güven, 2016). Erdoğan'ın (2018) CODA'ların aile ve iletişim deneyimlerini ortaya koymak amacıyla 4 kadın, 7 erkek CODA'yla yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparak yürüttüğü nitel tez çalışması ile Seven ve Göl-Güven (2016)'in CODA'ların aile ve toplumdaki deneyimlerini incelemek amacıyla 2 erkek, 2 kadın CODA'yla yine yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparak yürüttükleri nitel çalışmalarından alınan sonuçlar birbiriyle benzerdir. İki çalışmada da katılımcılar evde kendilerinden başka işiten ve konuşabilen birey olmaması durumunda dışarıda konuşulan bir dünya olduğunun farkına varmalarının zaman aldığını, ifade edici dil gelişiminin ve dilin kullanımının da bu dünyayla tanıştıktan sonra başladığını belirtmişlerdir. Katılımcıların ifade edici dil gelişimleri için akrabalar, komşular, aile yakınları gibi kendilerine destek olabilecek bireylere ihtiyaç duydukları, bu nedenle sözlü iletişim kurabilmelerinin geç başladığı görülmüştür. Bu konuyla

ilgili olarak Suat (2011), derleme niteliğindeki çalışmasında; dil gelişimi açısından bebeklikten itibaren çocuğa söylenen ninnilerin, tekerlemelerin, okunan hikâye ve masalların, resimli kitaplar aracılığıyla girilen diyalogların çocuğun dil gelişimine olumlu katkı sağladığını belirterek dilin doğru öğrenimi açısından çocuğun etrafındaki dilsel uyarıcıların kurallara uygun ve doğru telaffuzla veriliyor olmasının önemine de değinmiştir. Tüm bu bilgiler çerçevesinde düşünüldüğünde, CODA'ların ebeveynleri tarafından bu anlamda desteklenemiyor olmaları, çalışmalardan elde edilen bulgular dahilinde sözlü iletişim becerilerinin gelişiminde desteğe ihtiyaç duymaları ve içine doğdukları bu sessiz dünyanın özelliklerinin erken dönemde dikkate alınıp gelişimsel bir destek sunulmamış olması onlar için hem dil hem de sosyal gelişim açısından büyük bir yoksunluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bebeklik ve çocukluk döneminde dil gecikmesi yaşayabilen CODA'ların, sosyal çevrelerinin genişlemesi ve gelişmesi ile işitebilen bireylerle temas ve iletişimleri de arttığından; dil gelişimleri, dil ve konuşma becerileri ilerleyen süreçlerde akranları ile paralel bir düzeye erişebilmektedir. (Seven ve Göl-Güven, 2016; Singleton ve Title, 2000) Özellikle bebeklik ve çocukluk dönemlerinde yaşanabilecek gecikmelerin önlenmesi ve CODA'ların dil gelişimi açısından normal gelişim gösterebilmeleri ve daha erken dönemde akranlarıyla paralel dil becerilerine sahip olabilmeleri için doğumdan itibaren işitebilen, konuşabilen bireyler ve sesli dünya ile iletişim kurmaları adına gelişimsel açıdan desteklenebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Seven ve Göl-Güven (2016)'in CODA'ların aile ve toplum içindeki deneyimlerini incelemek amacıyla yürütmüş oldukları çalışmanın sonucuna göre, literatürdeki benzer çalışmalarla paralel olarak, CODA'ların yetişkinlik döneminde de Türk İşaret Dilini ana dilleri olarak, Türkçeyi ise ikinci dilleri olarak ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum da, iki dilliğin yaşatabileceği zorlukları (Özpolat, 2020) en aza indirgemede CODA'ların erken dönemde dil gelişimi açısından gelişimsel destek almalarının önemini göstermektedir.

Bebeklik döneminde en çok vakit geçirilen ortamın ev ortamı, en çok bir arada olunan bireylerin ebeveynler olduğu düşünüldüğünde CODA'ların bu dönemde dil gelişimlerini destekleyecek kelime haznesinin sınırlı olması ve buna bağlı gecikmeler yaşanması beklenebilir. Konuya ilişkin sınırlı sayıda araştırma (Bkz. Tablo 1) olmasıyla birlikte; literatürde yer alan çalışmalarda (Erdoğan, 2018; Hadjikakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016) bu yargı desteklenmekte, CODA'larda oluşabilecek dil ve konuşma bozuklukları ya da gecikmelerinin altta yatan biyolojik bir risk faktörü yoksa yeterli sesli/sözlü uyaran alamadıkları bir çevre söz konusu olduğunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumda, bu çocukların yaşadıkları risk faktörlerinin erken dönemde değerlendirilerek dil gelişimi ile ilgili yaşanabilecek sorunlar açısından yine gelişimsel erken müdahale çalışmalarının yürütülmesinin sağlanması son derece önemli olacaktır.

Tablo 1. Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Dil Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Dil Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar	
1.	Erdoğan, F. (2018). İki dünya arasında: işitme engelli ebeveynlerin işiten çocuklarının (CODA'ların) aile ve iletişim deneyimleri (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
2.	Hadjikakou, K., Christodoulou, D., Hadjidemetri, E., Konidari, M. ve Nicolaou, N. (2009). The experiences of Cypriot hearing adults with deaf parents in family, school, and society. <i>Journal of Deaf studies and Deaf education</i> , 14(4), 486-502.
3.	Kanto, L., Huttunen, K. ve Laakso, M.-L. (2013). Relationship between the linguistic environments and early bilingual language development of hearing children in Deaf-parented families. <i>Journal of Deaf studies and Deaf education</i> , 18(2), 242-260.
4.	Murphy, J. ve Slorach, N. (1983). The language development of pre-preschool hearing children of deaf parents. <i>International Journal of Language & Communication Disorders</i> , 18(2), 118-127.
5.	Seven, Y. ve Göl-Güven, M. (2016). Bir dil iki dünya: Sağır anne babanın işiten çocuğu olmak. E. Arık, Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları, 389-410.
6.	Singleton, J. L. ve Tittle, M. D. (2000). Deaf parents and their hearing children. <i>Journal of Deaf studies and Deaf education</i> , 5(3), 221-236.
7.	Toohy, E. N. (2010). Phonological development in hearing children of deaf parents. (Honors Scholar Theses). The Department of Linguistics and the Department of Communication Disorders University of Connecticut, ABD.

Dilin insan iletişimi ve etkileşimi için önemi ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu, ayrıca dil gelişiminin sosyal-duygusal gelişimle doğrudan ilişkili bir alan olduğu (Dilbaz, 2020) düşünüldüğünde, CODA'ların sözlü etkileşim ile ilgili yaşayabilecekleri yoksunluğun sosyal-duygusal gelişim üzerinde de etkilerinin olması kaçınılmazdır.

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Sosyal-Duygusal Gelişimine Etkilerinin Genel Açısından Gözden Geçirilmesi

Sosyal-duygusal gelişim, diğer bireylerle yakın ve doyum sağlayan ilişkiler geliştirmeyi, çevreyi aktif olarak keşfetmeyi ve öğrenmeyi, olumlu ve olumsuz tüm duyguların deneyimlenip ifade edilmesini ve yönetilmesini kapsar (Küçükturan ve Keleş, 2019). İnsan, doğduğu andan itibaren aile, toplum ve kültürel gruplara dahil olan sosyal bir varlıktır (Küçükturan ve Keleş, 2019) ve toplumsal bir varlık olarak iletişim kurar. Bebek ihtiyaçlarını ağlayarak anlatırken, büyüdükçe çevresi aile ortamı dışında çeşitlenir ve bu ortamlarda kendini ifade edebilmesi için duygu ve düşüncelerini farklı iletişim yollarıyla anlatmaya başlayarak iletişim kurar (Çevik, 2019). Sosyalleşme ve sosyal gelişimin de kurulan iletişimle şekillendiği söylenebilir.

Başlangıçta bebeklerin sosyal yaşamı anne, baba ve kardeşlerle sınırlıdır. Aile, çocuğun sosyalleşmesi için belirleyici rol oynar, çünkü aile bireyleri sahip oldukları bilgi, değer, rol ve davranışlarını çocuğa aktarırlar (İnanç ve ark., 2019). Psikososyal gelişime göre de bütün çocuklar aynı aşamalardan geçer, fakat her kültürde çocuğun davranışlarını yönlendiren yöntemler farklıdır (Aytar, 2015). Bu nedenle, ebeveynlerinin işitme kaybından dolayı sessiz bir ev ortamında ve işitebilen bireyler olmalarından dolayı sesli ve sessiz iki kültürün içine doğan CODA'ların sosyal gelişimlerinde de bu iki kültürün etkisinin söz konusu olduğu söylenebilir.

Sosyal gelişimin önemli göstergelerinden biri iletişim becerileridir. Bebekler doğduklarında istek ve ihtiyaçlarını ağlayarak ifade etmekte, diğer bireylerle iletişimlerini bu şekilde sağlamaktadırlar (Temel ve ark., 2018). Bu nedenle ağlama, konuşma öncesi dönemde bebeklerin iletişim kurmak için kullandığı önemli bir sinyaldir ve bu dönemde iyi iletişim becerileri geliştirmek için ağlamaya zamanında geri bildirim vermek önemlidir (Lambert ve ark., 2012; akt. Höl, 2017). Psikososyal gelişim kuramının ilk evresinde kazanılması gereken duygu ise sağlıklı bir kişiliğin temel taşı olan temel güven duygusudur ve bu duygunun kazanılması için gerekli olan yine bebeğin ihtiyaçlarına duyarlı bakım vermektir (Erikson, 1980). Fakat işitme kayıplı ebeveynler; bebekleri göz önünde olmadıklarında onları işitemedikleri için, kendilerine ihtiyaç duyduklarında haberdar olamayabilmektedirler. Bu durum da bebeğin ihtiyaçlarına zamanında geri bildirim alma konusunda yoksunluk yaşama olasılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Meadow-Orlans (1997), anne ve bebeğin işitme durumlarının etkileşimlerine olan etkisini incelemek için; işitme durumları farklı 80 anne-bebek çifti ile bebekleri 12 aylık ve 18 aylıkken oyun sırasında videoya alarak karşılaştırmalı bir araştırma yapmıştır. Araştırmada; her ikisi de işitebilen ya da her ikisi de işitemeyen anne-bebek çiftlerindeki etkileşimin, biri işitirken diğeri işitemeyen anne-bebek çiftlerinden daha olumlu olduğunu görmelerinin de bu yargıyı desteklediği düşünülebilir. Meadow-Orlans (1997), bu nedenle işitme kayıplı anne ile işiten bebek arasında zorlukların bulunduğu ve etkileşimin artırılması için desteğin gerekebileceğinden bahsetmektedir. Bu konuda gerekli destek çalışmalarına örnek olarak, Ting ve arkadaşları (2013) da bu durumun önemine dikkat çekerek; işitme kayıplı bireylerin ebeveynliklerine yardım etmek ve onların ebeveyn-çocuk ilişkilerini desteklemek için işitemeyen ebeveynlerin, çocuklarının ağlama seslerinden haberdar olabilecekleri bir araç tasarlama çalışması yürütmüşlerdir. Tasarım, 11 işitme kayıplı birey ile yapılan odak görüşmeleri sonucunda edinilen bilgiler doğrultusunda yürütülen bir çalışma ile ortaya konmuş; bir oyuncak içine saklanmış ses kaydedici ile bebeğin seslenme ve ağlamalarının sinyallerinin ebeveynin kolunda yer alacak bir saate iletilmesini amaçlamıştır. Çalışma; işitemeyen ebeveynler ile işiten bebekleri arasında güvenin, ebeveynlerin katılımı ve bebeğin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ile inşa edilebileceği, ebeveyn duyarlılığının ebeveyn-bebek ilişkisini güçlendireceği önermesine dayandırılmıştır.

Özellikle okul yaşamıyla birlikte aile dışında sosyal ilişkilerin başlaması da söz konusudur. Bu ilişkileri başlatmak, sürdürebilmek ve böylece sosyal yaşamın devamı için uygun iletişim becerilerinin kullanımı önemlidir. Erdoğan (2018) ile Seven ve Göl-Güven (2016)'ın çalışmalarının yanı sıra, Hadjikakou ve arkadaşlarının (2009) CODA'ların kişisel deneyimlerini inceledikleri ve 21-30 yaşlarındaki Kıbrıslı 10 CODA ile yaptıkları görüşmelerle yürüttükleri nitel çalışmada da CODA'ların genel olarak arkadaşlık ilişkileri kurmada problem yaşamadıkları görülmüştür. Ancak bu çalışmalarda bazı bireyler, ebeveynlerinin kendilerine yüklediği sorumluluklarından (bu çoğu zaman onlara işiten dünyayla iletişimlerini sağlamak için çevirmenlik yapmaktır) ve yine ebeveynlerinin dersleri konusunda kendilerine destek olamamalarından dolayı akademik alanda yeterli başarıyı gösteremediklerinden bahsetmişlerdir. CODA'ların bu aktarımı ve akademik başarının akran ilişkileri ile ilişkisi (Demir ve ark., 2016; Hartup, 1996) de düşünüldüğünde bu durumun onların sosyal gelişimleri üzerinde olumsuz etkileri olabileceği söylenebilir. Yine yukarıda belirtilen bu çalışmalardan elde edilen verilerde CODA'ların ifade ettiklerine göre ebeveynlerinin öğretmenlerle iletişim kuramamaları, anlayamadıkları için veli toplantılarına katılamamaları durumları ebeveyn-çocuk iletişimde kopukluklar yaşanmasına ve ebeveyn denetimsizliği gibi risklerin de oluşabilmesine neden olabilecektir. Erikson'un psikososyal gelişim kuramında bireyin içine doğduğu kültürün ve bakım veren ile çocuk ilişkisinin önemi vurgulanmaktadır (Danacı, 2018). Bu iletişimsizliğin Erikson'un kuramında bahsettiği başta güven duygusu olmak üzere; özerklik, başarı, olumlu kimlik algısı duygularına olumsuz etkilerinin olması söz konusu olabilecektir. İşitme kayıplı ebeveynlerin, özellikle çocuklarının dil gelişimini ve akademik

yaşantılarını desteklemek için çoğunlukla kendi ebeveynlerinin ya da diğer akrabalarının ve arkadaşlarının desteğini aldıkları belirtilmektedir. Bu durum CODA'ların dil gelişimi ve sosyal-duygusal gelişimini olumlu yönde etkilerken (Alsancak, 2018; Erdoğan, 2018; Seven ve Göl-Güven, 2016) geniş ailenin aile içi iletişime müdahale etmiş olmasıyla olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir (Seven ve Göl-Güven, 2016). İşitebilen ve konuşabilen yakınlar konuşma oluşumu ve gelişimi için gerekli olan dil girdisini sağlayabilmek için önemlidir ve bu konuda CODA'lara katkı sağladıkları söylenebilir. Ayrıca bu durum, iç içe olmalarından dolayı dil gelişimiyle birlikte sosyal gelişime de beraberinde katkı sağlayacaktır. Diğer yandan aileye fazla müdahale etme durumunda aile içi mahremiyetin kaybolmasına ve ebeveyn çocuk ilişkisinde sınırların belirsizleşmesine neden olarak ailede başlayan sosyal gelişim sürecini olumsuz etkileyebileceği de yorumlanabilir.

Bireyler sosyal dünyaya uyum sağlayacak becerileri kazanmak için çalışırlar. Bu konuyla ilgili olarak, Malik ve Jabeen (2016) Hindistan ve Pakistan bölgesinde, yaşları 18-35 arasında değişen 4 erkek ve 4 kadın CODA ile yaptıkları ve özellikle onların dışadönüklük ve rol oynama becerilerinin gelişmesini inceledikleri çalışmada; CODA'ların tercümanlık rolleri aracılığıyla ebeveynleri için, işiten ve işitemeyen dünya arasında köprü görevi üstlendiklerini ortaya koymuştur. Bu anlamda CODA'ların hem işiten bireyler olarak işiten dünyanın dilini ve kurallarını öğrenme, okula uyum ve başarı elde etme, hem de işitemeyen ebeveynlere sahip bireyler olarak işitemeyen ebeveynlerin dilini öğrenme, onlarla işiten dünya arasında köprü kurma ve iki kültürü birbirine entegre etme sorumluluklarının ortaya çıktığı söylenebilir. CODA'ların sesli ve sessiz iki kültür arasında köprü durumunda olmaları daha çok iletişimi sadece kendi adlarına değil, işitemeyen ebeveynleri adına da gerçekleştirmekle oluşmaktadır. Bu anlamda sadece bireysel olarak değil, aile adına da sosyal ilişki kurma ve sürdürme sorumluluğunu üstlenmiş durumdadırlar. Ailenin sorumluluğunu üstlenme durumu; çoğu zaman çocuğun aile adına sözcülük etmesi nedeniyle ebeveyn-çocuk rollerinin değişmesine, bazen küçük yaşta başkaları adına uygun olmayan konu ve ortamlarda yaptıkları çeviriler nedeniyle gelişim düzeylerine uygun olmayan deneyimlere neden olabildiği çalışmalarla ortaya konmuştur (Alsancak, 2018; Buchino, 1993; Erdoğan, 2018; Hadjidakou ve ark., 2009; Moroe ve De Andrade, 2018; Seven ve Göl-Güven, 2016). Yine bu çalışmalarda, işitme kayıplı ebeveynlerinin işiten dünyayı anlamasını ve onunla iletişim kurma sorumluluğunu üstlenen CODA'lar bunun çoğu zaman yorucu ve zaman alıcı olduğunu, kendi sosyal yaşantılarını da sekteye uğrattığını da ifade etmektedirler. Yapılan araştırmalarda (Alsancak, 2018; Buchino, 1993; Erdoğan, 2018; Hadjidakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016) ebeveyn-çocuk sorumluluğunun yer değiştirme durumunun bir başka yönü, CODA'ların ifade ettikleri doğrultuda, ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı tehlikelere karşı korunmasız olduklarını düşünmeleri, bundan kaynaklanan korkular yaşadıkları için onları koruma ihtiyacı duymaları durumuyla ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar, CODA'ların sosyal dünyaya uyum sağlamalarında önemli faktörler olarak karşımıza çıkmakta ve bu uyumu sağlamada mutlaka uzman ve sosyal çevre desteğine ihtiyaçları olacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Yapılan araştırmalardaki (Erdoğan, 2018; Hadjidakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016) görüşmelerde CODA'ların büyük çoğunluğu kendilerini iki kültürlü bireyler olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Erdoğan (2018) çalışmasında CODA'ların sorumluluk ve rollerinin farkında olmalarının kültürel aidiyetlerini ve kimlik gelişimlerini etkilediğini; ne işiten ne de işitemeyen kültüre tam olarak ait olmadıklarını, bunların dışında üçüncü bir kültür olarak kabul edilebileceklerini belirtmektedir. Bu çalışmadaki bazı katılımcılar iki kültür arasında kalmaktan, hangisine ait olduklarına tam olarak karar verememiş olmaktan ve bazen sıkışmış hissetmekten bahsetmişlerdir. Ayrıca CODA kelimesiyle tanımlanmakla birlikte kendi kimliklerini tanımlayabilmiş olduklarını ifade etmişlerdir. Arada kalmışlık duygularıyla ilgili bu sonuçlar; Preston (1995)'un CODA'ların kültürel kimliği ve ilişkilerine odaklanarak Amerika'da, 141'i her iki ebeveyni ve 9'u tek ebeveyni işitme kayıplı olan 150 yetişkin CODA

ile yürüttüğü 4 yıl süren etnografik çalışmasının sonuçları ile de paralellik göstermektedir. Preston da CODA'ların kendilerini işiten dünyadan farklı gördüklerini, işitemeyen bireylerle özdeşleşme duyguları yaşadıklarını, yaşadıkları çelişkilerin rol ve kimlik belirsizliklerini ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bu verilere dayanarak; sosyal rol ve sorumluluklarının dahil oldukları her iki kültüre de uymak adına artması sebebiyle, bu iki kültürün beklentilerini aynı anda karşılamak zorunda hissetmenin CODA'ların sosyal gelişim sürecini zorlaştıracağı söylenebilir.

Sosyal-duygusal gelişimin en önemli kavramlarından olan kimlik gelişimiyle ilgili Erikson, psikososyal gelişim kuramında kimlik gelişimine karşı rol karmaşası olarak adlandırdığı ergenlik döneminin çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olduğunu belirtir ve bu dönemde kimlik duygusunu oluşturan önemli bileşenlerden biri toplumsal rollerdir (Danacı, 2018). CODA'ların, ebeveynlerinin işitme kayıplı olmaları nedeniyle hem işiten hem de işitemeyen iki topluluğun sosyal rol ve sorumluluklarını taşıyor olmalarının ergenlik döneminin bir özelliği olarak bu kimlik oluşum sürecini de onlar için daha sancılı bir hale getirebileceği söylenebilir. Bu durum, kimlik oluşum sürecini ergen için daha da zorlaştırabilecek, iki kültür arasında sıkışmış hisseden bireylerin bu aşamayı daha zorlayıcı şekilde atlatalmaları söz konusu olabilecektir. Bu konuda da yine CODA'ların yaşayabilecekleri sosyal risk faktörlerinin erken dönemde belirlenebilmesi ve gerekli destekleyici çalışmaların ilgili uzmanlar rehberliğinde yürütülebilmesi önemli bir süreç olarak ön plana çıkmaktadır.

İletişimde duyguların aktarımı da önemli bir yer tutar ve sosyal-duygusal gelişimin önemli bir yönünü duygular oluşturur. Duygusal gelişim, sosyal gelişimin temelini oluşturmakta; aynı zamanda etkileşim içinde olan bu iki gelişim alanı birbirini beslemektedir (Demircioğlu, 2019). Duyguları tanıma, anlama, kontrol ve ifade edebilme becerileri duygusal gelişimi ifade eder (Baran, 2012) ve birey için büyük önem taşır. Bireyin kendi duygularını anlaması tek başına yeterli bir beceri değildir, bunları ifade edebilmek de iletişim için önemlidir. Çalışmalarda (Alsancak, 2018; Erdoğan, 2018) görüşme yapılan bazı CODA'lar işitebilen ve konuşabilen bireyler oldukları için sadece mimiklerini kullanarak olumlu ya da olumsuz duygularını anlatmanın eksik kaldığını, yeterli olmadığını, bu nedenle işitme kayıplı olan ebeveynlerine duygularını iletmekte zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun onları anlaşılacakları düşüncesiyle duygularını açmamaya, ebeveynleriyle daha yüzeysel bir etkileşime yöneltebileceği, ebeveynleriyle aralarında duygusal yakınlığın sağlanmasında negatif etkilerinin de olabileceği düşünülebilir. Bu anlamda da, duygusal ve sosyal gelişimde önemli olan bu becerilerin geliştirilmesinde ve duygu yönetimi becerilerinde yoksunluk yaşayabildikleri ve yine CODA'lara sağlanacak rehberliğin bu konuda çok önemli olacağı söylenebilir.

CODA'ların sosyal-duygusal gelişimleri işitebilen ve işitemeyen iki kültüre dahil olmalarından etkilenmektedir. Ebeveynleri tarafından sesli dünyada sosyalleşme ve akademik destek görme konusunda ebeveynlerinin işitme kayıplı olmalarının olumsuz etkilerini yaşarken (Alsancak, 2018; Hadjikakou ve ark., 2009; Seven ve Göl-Güven, 2016); Erdoğan (2018) gibi Alsancak (2018) da CODA'ların psikososyal sorunlarını belirlemek amacıyla 41 CODA ile yürütmüş olduğu çalışmada; CODA'ların erken yaşta aldıkları aile sorumluluklarının onların daha erken olgunlaşan, özgüvenli, sorumluluk sahibi, problem çözme becerileri gelişmiş bireyler olmalarına katkı sağladıklarını da belirtmiştir. İşitemeyen ebeveynlerinden gerekli ve yeterli akademik desteği alamıyor olmalarının akademik başarısızlıklara yol açabilmesinin yanında, yine ebeveynlerinin işitme kayıpları nedeniyle onlar adına çevirmenlik yapmak gibi artan sorumluluklarının sosyalleşmeleri önünde engel oluşturması CODA'ların sosyal yaşamlarını olumsuz yönde etkilerken; bu sorumluluklar nedeniyle daha erken yaşta problem çözme becerilerinin gelişmesi, daha erken olgunlaşmaları ve bu kazanımlarla birlikte özgüvenleri gelişmiş bireyler olmalarının, bu durumun önemli katkıları olarak karşımıza çıktığı yorumlanabilir. Fakat CODA'ların sosyal gelişimlerine ilişkin sınırlı sayıda çalışma (Bkz.

Tablo 2) olmasıyla birlikte, duygusal gelişimine yönelik veriler yok denecek kadar azdır. Bilimsel çalışmalarla yeterli kanıtlar bulunmasa da CODA'ların ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı bebeklik döneminde güven duygusunu kazandıracak zamanında geri bildirimlerden yoksun kalabilmeleri, işiten ve işitemeyen iki topluluğun rol ve sorumluluklarına sahip olma zorunlulukları, işitemeyen ebeveynleri için üstlendikleri tercümanlık rolleri, işitme kayıplarından dolayı akademik ve sosyal anlamda ebeveynlerinden yeterli desteği göremiyor olmaları gibi nedenlerle sosyal gelişimlerinde olumsuz etkileri yaşayabilecekleri öngörülebilir. Özellikle CODA'lar için bebeklik döneminden itibaren ebeveynlere sağlanacak ebeveyn-çocuk iletişimi konusundaki uzman desteğinin güven duygusunun gelişimini destekleyeceği; zamanla çevredeki bireyler ve akran desteği ile artan sosyalleşme ile duyguların deneyimlenmesi, kontrolü ve aktarılması konusundaki fırsatların artırılmasında etkili olacağı, böylece bu bireylerin olumlu deneyimler kazanabilecekleri söylenebilir.

Tablo 2. Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Sosyal-Duygusal Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar

Ebeveyn ile Sözlü İletişim Yoksunluğunun CODA'ların Sosyal-Duygusal Gelişimine Etkilerine İlişkin Çalışmalar

1. Alsancak, A. G. F. (2018). Sağır ailelerin çocuklarının psikososyal sorunları. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 2118-2129.
2. Buchino, M. A. (1993). Perceptions of the oldest hearing child of deaf parents: On interpreting, communication, feelings, and role reversal. *American Annals of the Deaf*, 138(1), 40-45.
3. Erdoğan, F. (2018). İki dünya arasında: işitme engelli ebeveynlerin işiten çocuklarının (CODA'ların) aile ve iletişim deneyimleri (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
4. Hadjikakou, K., Christodoulou, D., Hadjideometri, E., Konidari, M. ve Nicolaou, N. (2009). The experiences of Cypriot hearing adults with deaf parents in family, school, and society. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 14(4), 486-502.
5. Malik, S. ve Jabeen, T. (2016). Role playing and extraversion in hearing children of deaf parents. *Science International*, 28(3), 2915-2919.
6. Meadow-Orlans, K. P. (1997). Effects of mother and infant hearing status on interactions at twelve and eighteen months. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2(1), 26-36.
7. Moroe, N. F. ve De Andrade, V. (2018). Hearing children of deaf parents: Gender and birth order in the delegation of the interpreter role in culturally deaf families. *African Journal of Disability*, 7(1), 1-10.
8. Preston, P. (1995). Mother father deaf: the heritage of difference. *Social science & medicine*, 40(11), 1461-1467.
9. Seven, Y. ve Göl-Güven, M. (2016). Bir dil iki dünya: Sağır anne babanın işiten çocuğu olmak. E. Arık, Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları, 389-410.
10. Ting, L. W., Hao, J. ve Ching-Chiuan, Y. (2013). Designing a communication device for deaf parents and a hearing infant. 5th International Congress of International Association of Societies of Design Research (IASDR 2013) Tokyo.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bir varlık olan insan için iletişim önemlidir ve işitebilen bireyler oldukları için sözlü dil gelişimi ve iletişim becerilerinin desteklenmesi, CODA'ların yaşamlarını etkin bir şekilde sürdürebilmeleri için önemli görülmektedir. Ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı erken dönemlerde çevreden yeterli sözlü uyaran alamayan CODA'ların sözlü dil gelişimini sağlayacak çevre ve sözlü iletişim yoksunluğu yaşadıkları ve bunun sonucunda dil öğrenimi ve kullanımında gecikmeler yaşayabildikleri görülmektedir. Doğum öncesi dönemden itibaren gelişmeye başlayan işitme duyusunun, erken dönemlerden itibaren desteklenmesinin daha önce gelişen ve ifade edici dilin de gelişmesine katkıda bulunan alıcı dilin gelişiminde önemli olduğu görülmektedir. Yaşamın erken dönemlerinden itibaren alıcı dil becerilerini destekleyecek yeterlikte sözlü uyaran girdisi alamayan CODA'lar; ifade edici dil becerilerini desteklemede önemli bir yere sahip olan, çıkardıkları seslere zamanında ve yeterli geri bildirim alamadıkları için dil gelişimlerinde genel bir gecikmenin yaşanması durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda, işitme kaybı olmayan aile bireyleri ve diğer yakın çevrenin yardımının oldukça önemli olacağı öngörülmektedir. Çevresel destek bulan ve bu yoksunluğu aşabilen CODA'ların dil gelişimlerinin akranları ile paralel olabileceği ve daha az sorun yaşayabileceği düşünülmektedir.

CODA'lar, sadece seslerle iletişim kurabildikleri bebeklik döneminde ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı ihtiyaçlarının karşılanmasında gecikmeler yaşayabilirler ve bu durum bebeğin temel güven duygusu kazanmasını olumsuz olarak etkileyebilir. Ayrıca, ebeveynlerinin işitme kayıplarından dolayı sesli ve sessiz iki kültürün üyesi olan CODA'lar bu iki kültürün rol ve sorumluluklarını üstlenerek uyum sağlamaya çalışmakta, aynı zamanda ebeveynleri için bu iki kültür arasında bağlantı kurmakta ve onları işitememelerinden kaynaklanan tehlikelere karşı korumaya çalışmaktadırlar. Akademik yaşantılarında ise, özellikle ebeveynlerinin okulla sözlü iletişim kuramamalarından dolayı destek eksikliği yaşayan CODA'lar, başka akrabaların da aile içi iletişimlerine müdahil olmak durumunda kaldıkları bir yaşantı sürebilmektedirler. Bu olumsuzluklar yanında, erken yaşta aldıkları sorumlulukların CODA'ları erken olgunlaşan, problem çözme becerisi yüksek, özgüvenli bireyler olmalarına katkı sağladığı da düşünülebilir. Bahsedilen nedenler ve etkilerin her birinin aynı zamanda CODA'ların kimliklerinin şekillenmesi ve oluşmasında etkileri söz konusu olacak; onların kendilerini ve dünyayı tanıma ve tanımlamaları üzerinde etkili olabileceklerdir.

Tüm bu bilgiler kapsamında; yapılacak çalışmalarla CODA'ların sözlü dil gelişimi için ebeveynlerinin erken dönemlerde desteklenmesinin; dil gecikmelerinin önlenmesi, doğru ve zamanında dil öğrenimi, doğru sözlü iletişim becerilerinin kazanımı konularında önemli olduğu düşünülmektedir. Yine anne-bebek iletişimi, bebeğin ihtiyaçlarının zamanında karşılanması ve temel güven duygusunun kazanılması konularında işitme kayıplı ebeveynleri bilgilendiren ve destekleyen çalışmaların yapılarak sosyal-duygusal gelişimlerinin desteklenmesi sağlanabilir. Okul çalışanlarının bilinçlendirilerek aile ile iletişim ve iş birliğinin sağlanması da CODA'ların akademik yaşantılarında gerekli görülmektedir. Düzenlenecek destek programlarıyla aile içi iletişim güçlendirilerek CODA'ların sosyal-duygusal gelişimi de desteklenebilir. Ebeveynlerin desteklenerek güçlendirilmesinin, aynı zamanda CODA'lar üzerindeki sorumlulukların ağırlığını da hafifleteceği söylenebilir. Özellikle ergenlik dönemindeki sosyal-duygusal ve kimlik gelişimlerini desteklemek için CODA'ların ve ebeveynlerinin aile içi iletişim konusunda desteklenmesi de önemli görülmektedir. Kimliğin şekillendiği ve oluştuğu bu dönemde hem CODA'ların hem de ebeveynlerinin sosyal desteğe ihtiyaç duyacakları unutulmamalıdır.

Pek çok çalışma, işitme kayıplı bireylerin çoğunun işitebilen ebeveynlerden doğduğunu, birbirleriyle evlenen bu bireylerin %90'ının işiten çocuklara sahip olduklarını ortaya koymuştur (Levinger ve Orlev, 2008). Buna rağmen, CODA'lara ilişkin yapılmış araştırmaların sayılarının çok sınırlı olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda katılımcıların sınırlı sayısı nedeniyle genelleme yapılamayacak olsa da; yapılan çalışmalar CODA'ların sözlü dil gelişimi ve sosyal-

duygusal gelişim alanlarında yaşadıkları problemler için bir çerçeve oluşturmuştur. Daha geniş örneklemlerle çalışmaların yapılması, bu çocukların ve ebeveynlerinin daha iyi anlaşılması ve onların gereksinimlerinin karşılanması için çözüm önerilerinin ortaya konulması açısından önemli olup bu grubun daha görünür kılınmasına da katkı sağlayacaktır. CODA'ların desteklenmesi, gelişimlerinde dezavantajlı oldukları alanların belirlenmesi, bunların desteklenmesi ve önlenmesi için yol gösterecek yeni araştırmaların yapılması gerekli ve önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, P. (2019). Dil Gelişimi. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 267-294). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akyol, A. K. (2019). Algısal Gelişim. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 295-316). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Alsancak, A. G. F. (2018). Sağır ailelerin çocuklarının psikososyal sorunları. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25), 2118-2129.
- Aslan, D. (2019). Gelişim ile İlgili Temel Konular. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 83-109). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aytar, A. G. (2015). Toplumsal ve Duygusal Gelişim. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme psikolojisi* içinde (s. 96-126). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baran, G. (2012). Duygusal Gelişim. Y. Fazlıoğlu (Ed.), *Erken çocukluk gelişimi ve eğitimi* içinde (s. 87-101). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Bauman, H.-D. L. (2008). *Open your eyes: Deaf studies talking*. ABD: U of Minnesota Press.
- Buchino, M. A. (1993). Perceptions of the oldest hearing child of deaf parents: On interpreting, communication, feelings, and role reversal. *American Annals of the Deaf*, 138(1), 40-45.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (İ. D. Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Child of Deaf Adult*. (t.y.). https://en.wikipedia.org/wiki/Child_of_deaf_adult
- Çevik, D. (2019). İletişim, Konuşma ve Dil: Temel Kavramlar. F. Acarlar & Ö. Diken (Ed.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi* içinde (s. 1-25). Pegem Akademi.
- Danacı, M. Ö. (2018). Erik Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı. Ö. Doğan (Ed.), *Gelişim kuramları* içinde (s. 62-83). Hedef CS.
- Demir, Y., Kutlu, M. ve Erdoğan, U. (2016). *Ergenlerin akran ilişkilerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. VIII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi içinde (s. 205). Çanakkale. http://congress.eab.org.tr/2016/media/2016_ozet_kitap.pdf
- Demircioğlu, H. (2019). Sosyal Duygusal Gelişim. E. N. B. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (s. 163-195). Ankara: Pegem Akademi.
- Dilbaz, M. (2020). *Gelişimsel dil bozukluğu riski olan çocukların sosyal-duygusal ve dil gelişimleri arasındaki ilişkinin normal dil gelişimi gösteren akranları ile karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dil ve Konuşma Terapisi Ana bilim Dalı, Ankara.
- Doğan, Ö. ve Şengül E. A. (2021). Büyüme ve Gelişme. E. N. Baysal Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (s. 1-22). Ankara: Pegem Akademi.
- Erdoğdu, F. (2018). *İki dünya arasında: işitme engelli ebeveynlerin işiten çocuklarının (CODA'ların) aile ve iletişim deneyimleri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle*. ABD: W. W. Norton & Company.
- Gertz, G., & Boudreault, P. (2016). *The SAGE deaf studies encyclopedia*. ABD: Sage Publications.

- Gökçay, E. G., Köklük, S., Kayadibi, F., Eraslan, İ. E., & Çalışkan, M. (2000). Çocuklarda ilk iki yılda gelişimi etkileyen faktörler. *İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 63(4), 395-405.
- Güneş, F. (2010). Ninnilerin çocukların dil ve zihinsel gelişimine etkisi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(3), 27-38.
- Hadjikakou, K., Christodoulou, D., Hadjidemetri, E., Konidari, M. ve Nicolaou, N. (2009). The experiences of Cypriot hearing adults with deaf parents in family, school, and society. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 14(4), 486-502.
- Hart, B. ve Risley, T. R. (2003). The early catastrophe: The 30 million word gap by age 3. *American educator*, 27(1), 4-9.
- Hartup, W. W. (1996). The company they keep: Friendships and their developmental significance. *Child development*, 67(1), 1-13.
- Höl, Ş. (2017). *Annelerin çocuklarına yönelik iletişim becerilerinin 5-6 yaş grubu çocuklarının iletişim becerileri üzerindeki yordayıcı etkisi* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, Denizli.
- İnanç, B. Y., Atıcı, M. K. ve Bilgin, M. (2019). *Gelişim psikolojisi I*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kanto, L., Huttunen, K. ve Laakso, M.-L. (2013). Relationship between the linguistic environments and early bilingual language development of hearing children in Deaf-parented families. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 18(2), 242-260.
- Karaca, S. ve Öngün, E. (2017). Ninnilerle büyüme. *JAREN/Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, 3(1), 28-32.
- Karacan, E. (1998). *Yaşamın ilk bir yılında anne-bebek etkileşimi ve bebeklerde dil gelişimi* (Yayınlanmamış tıpta uzmanlık tezi). Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Kisilevsky, B. S., Hains, S. M., Brown, C. A., Lee, C. T., Cowperthwaite, B., Stutzman, S. S., Swansburg, M. L., Lee, K., Xie, X. ve Huang, H. (2009). Fetal sensitivity to properties of maternal speech and language. *Infant Behavior and Development*, 32(1), 59-71.
- Küçükturan, G. ve Keleş, S. (2019). Sosyal Duygusal Gelişim. A. K. Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I (0-36 ay)* içinde (s. 317-362). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçükunal, I. S. (2021). Dil Gelişimi. A. D. Ö. Özçelik (Ed.), *Çocuk gelişimi* içinde (s. 65-84). Ankara: Pegem Akademi.
- Levinger, M. ve Orlev, L. (2008). What deaf parents "hear". *Journal of International Social Research*, 1(4), 413-430.
- Malik, S. ve Jabeen, T. (2016). Role playing and extraversion in hearing children of deaf parents. *Science International*, 28(3), 2915-2919.
- Meadow-Orlans, K. P. (1997). Effects of mother and infant hearing status on interactions at twelve and eighteen months. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2(1), 26-36.
- Moore, M. S., & Levitan, L. (1993). *For hearing people only*. ABD: M S M Productions, Limited.

- Moroe, N. F. ve De Andrade, V. (2018). Hearing children of deaf parents: Gender and birth order in the delegation of the interpreter role in culturally deaf families. *African Journal of Disability*, 7(1), 1-10.
- Murphy, J. ve Slorach, N. (1983). The language development of pre-preschool hearing children of deaf parents. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 18(2), 118-127.
- Özpolat, M. (2020). *Erken çocukluk döneminde iki dilliliğin çocukların alıcı ve ifade edici dil gelişimine etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalı, Malatya.
- Preston, P. (1995). Mother father deaf: the heritage of difference. *Social science & medicine*, 40(11), 1461-1467.
- Santrock, J. W. (2014). *Yaşam boyu gelişim* (G. Yüksel, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Seven, Y. ve Göl-Güven, M. (2016). Bir dil iki dünya: Sağır anne babanın işiten çocuğu olmak. *E. Arık, Ellere Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları*, 389-410.
- Shattuck, R. (1980). *The forbidden experiment: The story of the wild boy of Aveyron*. ABD: Farrar Straus Giroux.
- Singleton, J. L. ve Tittle, M. D. (2000). Deaf parents and their hearing children. *Journal of Deaf studies and Deaf education*, 5(3), 221-236.
- Suat, K. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-21.
- Temel, F., Ekici, B. K. ve İmir, M. (2018). Dil Gelişimi. N. Aral ve F. Temel (Ed.), *Çocuk gelişimi içinde* (s. 200-234). Ankara: Hedef CS.
- Ting, L. W., Hao, J. ve Ching-Chiuan, Y. (2013). Designing a communication device for deaf parents and a hearing infant. 5th International Congress of International Association of Societies of Design Research (IASDR 2013) Tokyo.
- Toohy, E. N. (2010). Phonological development in hearing children of deaf parents. (Honors Scholar Theses). The Department of Linguistics and the Department of Communication Disorders University of Connecticut, ABD.
- Turan, F. ve Gündüz, S. (2020). İletişim ve Dil Gelişimi. F. Acarlar ve Ö. Diken (Eds.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi içinde* (s. 57-75). Ankara: Pegem Akademi.
- Turan, F. ve Topcu, Z. G. (2019). İletişim ve Dil Gelişimi. E. N. Baysal Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi içinde* (s. 123-162). Ankara: Pegem Akademi.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (t.y.). <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk İşaret Dili ve Tercümanları Derneği. (t.y.). <http://www.tidted.org/isaret-dili-nedir/>
- Yapıcı, Ş. (2006). Çocukta dil gelişimi. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1-17.
- Yazıcı, Z. (2020). 0-36 Aylık Çocuklarda Dil Gelişimi. P. Ünüvar (Ed.), *Bebeklik döneminde gelişim ve eğitim içinde* (s. 173-208). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, G. (2020). Kelime öğrenme sürecini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 2(1), 215-231.